

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

**Факультет менеджменту освіти і науки
Кафедра управління, інформаційно-аналітичної діяльності
та євроінтеграції**

**Ресурсний центр зі сталого місцевого розвитку
НПУ імені М. П. Драгоманова
Лабораторія інформаційного та аналітичного забезпечення
управління**

Лабораторія державно-громадського управління освітою

**СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ
В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ:
МІЖГАЛУЗЕВІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 1

Київ – 2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

**Факультет менеджменту освіти і науки
Кафедра управління, інформаційно-аналітичної діяльності
та євроінтеграції**

**Ресурсний центр зі сталого місцевого розвитку
НПУ імені М. П. Драгоманова
Лабораторія інформаційного та аналітичного забезпечення
управління**

Лабораторія державно-громадського управління освітою

**СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ
В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ:
МІЖГАЛУЗЕВІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 1

Київ – 2020

Редакційна колегія:

В. П. Бех, доктор філософських наук, професор (голова редакційної колегії);
В. Л. Савельєв, доктор історичних наук, професор; Ю. В. Бех, доктор
філософських наук, професор; Т. А. Жижко, доктор філософських наук,
професор; О. Г. Рябека, доктор філософських наук, професор;
О. О. Романовський, доктор економічних наук, професор; Н. В. Крохмаль,
кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар);
Я. О. Чепуренко, кандидат історичних наук, доцент (заступник голови
редакційної колегії).

Системний аналіз в управлінні освітою: міжгалузеві дослідження:

збірник наукових праць / В. П. Бех (голова редакційної колегії) та інші; Нац.
пед ун-т ім. М. П. Драгоманова. Випуск 1. – К. : Ореол-Сервіс, 2020. –147 с.

Збірник наукових праць розкриває актуальні питання міжгалузевих
досліджень системного аналізу, як методологічної основи дослідження
різноманітних об'єктів, зокрема в галузі освіти.

Призначений науковцям, викладачам, магістрантам і студентам
вищих навчальних закладів, керівникам-практикам, а також усім, хто
цікавиться актуальними питаннями підготовки менеджерів для
загальноосвітніх навчальних закладів.

УДК 303.732.4

ЗМІСТ

СИСТЕМНЕ МИСЛЕННЯ У ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ	
Володимир Бех, Тетяна Жижко, Юлія Бех,.....	5
МЕХАНІЗМ СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ	
Володимир Бех, Юлія Бех, Микола Туленков	13
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
Василь Базелюк	31
ІДЕЯ КВАНТОВОГО МИСЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ОСВОЄННЯ: ПЕРШИЙ ПОГЛЯД І ПЕРСПЕКТИВИ	
Валерій Биков	37
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ	
Олена Головіна	49
PEACE EDUCATION В ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЯХ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ	
Роман Додонов	53
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНОЮ ОСВІТОЮ: ВИКЛИКИ НЕПРОСТОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ	
Тетяна Дудка.....	57
ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ З ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ	
Марія Єльнікова	60
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ ПЛАНЕТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ	
Жень Цзя	65
ПАРАДИГМА СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ У ДИСКУРСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ	
Тетяна Жижко, Юлія Бех,.....	73
СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД НА ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ОСВІТИ	
Василь Зінкевич.....	81
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД	
Андрій Каленський, Зоя Туряниця	88
АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОГНОСТИЧНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ СУЧАСНОЮ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ	
Наталія Лепська.....	95

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	
Оксана Лукашевич	99
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
Юлія Мальована, Анна Руднева	106
ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ	
Наталія Резанова.....	110
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ІМПЕРАТИВУ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ	
Оксана Сташкевич.....	122
ВИБІР СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВЕБ-СЕРВЕРОМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
Василь Франчук.....	129
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТІ	
Янна Чепуренко.....	134
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОСТІ	
Олена Яценко.....	140

СИСТЕМНЕ МИСЛЕННЯ У ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Володимир Бех,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Тетяна Жижко,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Юлія Бех,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

У статті розкрито основні напрями та етапи формування наукового знання з системного мислення в роботах українських та зарубіжних вчених. Розкрито системне мислення, як якісно новий компонент системи компетентностей фахівців XXI ст., не залежно від сфери їх професійної діяльності.

Ключові слова: системне мислення, методологічне знання, сучасні компетентності

Вступ. Міжцивілізаційний зсув, що розбухав соціальний світ наприкінці ХХ ст. зачепив фактично усі сфери життєустрою планетарної спільноти. Оскільки механізмом його саморуху є видозміна поділу соціальної праці, що належить до глибин планетарного соціального організму, то на поверхні відбувається надто швидко переструктурування соціального поділу праці, у першу чергу, у сфері освіти. Вже сьогодні є очевидним фактом, що педагогічні заклади вищої освіти мають бути готовими розпочати підготовку за якісно новими спеціальностями, а саме:

– *для сфери освіти XXI ст.:* модератор, розробник освітніх траєкторій, тьютор, організатор проектного навчання, координатор освітньої онлайн-платформи, ментор стартапів, ігромастер, ігропедагог, тренер по майнд-фітнесу, розробник інструментів (формування) навчання станів свідомості особистості і групи та ін.[1];

– *для сфери менеджменту XXI ст.,* відповідно: аналітик мереж, системний аналіз в галузі, консультант у конкретній сфері (взаємовідносин, товару, послуг), тайм-брокер, координатор виробництв в розподілених спільнотах, трендвотчер/форсайтер, віртуальний адвокат, менеджер портфеля корпоративних венчурних фондів, корпоративний антрополог,

координатор програм розвитку спільнот, персональний бренд-менеджер, менеджер з кроскультурної комунікації, модератор спільнот користувачів, менеджер з управління онлайн-продажами, проєктувальник індивідуальної фінансової траєкторії та ін. [1].

При цьому, специфіка інформаційної доби накладає на майбутніх фахівців низку нових вимог, які реалізуватимуться в конкретних компетентностях. Серед них: креативне системне мислення; уміння приймати управлінські рішення і нести за них відповідальність; працювати у команді над вирішенням поточних проблем; уміти презентувати себе і результати виконаної роботи.

Ясно, що теоретична думка освітян і педагогів, що фактично не має розгорнутої теорії освіти і педагогіки, не в змозі відреагувати на цей виклик інформаційної доби, що часується з ХХІ ст. і третього тисячоліття. Саме у цьому полягає найбільша проблема реформування сучасної вищої освіти.

Мета даної статті – розкрити системне мислення, як якісно новий компонент системи компетентностей фахівців ХХІ ст., не залежно від сфери їх професійної діяльності.

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї проблематики). За кордоном звернули увагу на потребу формування у фахівців системного мислення ще на початку 90-х років ХХ ст. Щоб переконатись у цьому слід звернути увагу на праці Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рендерс Й., Беренс В. «Пределы роста» (1991р.) [17], Медоуз Д. Л. «От соперничества к сотрудничеству. Практическое руководство к активным методикам в экологическом образовании» (1999 р.) [14].

Проблему системного мислення починають інтенсивно досліджувати і коментувати дослідники, головним чином, у закордонних установах і навчальних закладах, особливо після 2000 року, оскільки на практиці потужно заявила про себе інформаційна доба.

Її специфіка полягає у тому, що змістом навчання стало методологічне знання, яке потребувало алгоритмізації і специфіки формоподання для подальшого користування. По-іншому, знання отримувало більшу цінність тільки у системній формі буття. Фактологічна парадигма навчання приказала довго жити. Її швидко виштовхнула зі сфери наукових досліджень і професійного навчання методологічна парадигма отримання і використання нових знань.

Тому для підтвердження вищенаведеної тези слід вказати на праці 2004 року Бурцева А. «От системной динамики и традиционного имитационного моделирования – к практическим агентным моделям: причины, технология, инструменты» (2004 р.) [2], Карпова Ю. «Имитационное моделирование систем. Введение в моделирование с Anylogic 5» (2009 р.) [8], Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рендерс Й. «За пределами роста» (2004 р.) [13], Сенге П., Клейнер А., Робертс Ш., Росс Р.,

Рот Дж., Смит Б. «Танец перемен: новые проблемы самообучающихся организаций» (2004 р.) [22] та ін.

У 2006 році виходить праця О'Коннор Дж., Макдермотт Й. «Искусство системного мышления. Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем» [16].

У цей час, Джексон М. С. у статті «Системному мышлению в менеджменте – пятьдесят лет» намагається дати опис історії застосування системного мислення в менеджменті протягом останніх п'ятдесяти років, особливо корисне тим, хто цікавиться теорією і практикою дослідження операцій. Заради досягнення цієї мети використовується відома «ієрархія складнощів» Булдінга для осмислення причин виникнення різних відгалужень системного мислення і виявлення переваг кожного з них. Принаймні, наміром статті є, на думку автора, відновлення дискусій навколо співвідношення між дослідженням операцій і системним мисленням, які час від часу виникали в минулому столітті, але так і не знайшли задовільного завершення [5].

Нагадаймо, про що йде мова коли згадують про «ієрархію складнощів» за Булдінгом. У своїй статті «Загальна теорія систем – каркас науки» (1956) Булдінг позначив два шляхи розвитку загальної теорії систем. Один – знаходити загальні принципи, справедливі для будь-яких систем, що характерно для підходу фон Берталанфі. Інший, додатковий і бажаний автором, полягає в тому, щоб «ієрархічно упорядкувати емпіричні області за складністю організації поведінки їх об'єктів вивчення і намагатися досягти ступеня абстракції, адекватної для кожного рівня ієрархії». Намагаючись здійснити такий підхід, він побудував інтуїтивну дев'ятирівневу ієрархію реальних об'єктів різної складності, починаючи від найпростіших до найскладніших, трансцендентних.

У 2007 році навчальний процес збагачується працями Свини Л. Б., Медоуз Д. Л. «Сборник игр для развития системного мышления» (2007 р.) [18], яка містить зібрання 30 вправ для розвитку системного мислення і уявлень про мисленнєві проблеми. У 2008 році автори Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рандерс Й. повертаються до проблеми і подають свої оцінки і пропозиції системного характеру у праці «Пределы роста. 30 лет спустя» [12].

Етуотер Дж. Б., Кеннон В. Р., Стивенс А.А. у статті «Культивировать системное мышление у следующих поколений лидеров бизнеса» у відповідь на критику у США низької ефективності навчання студентів прийняттю рішень, зазначають, що багато бізнес-шкіл зробили спроби модифікувати свої освітні програми: «Ми вважаємо, – пишуть автори, – що головним недоліком в цих спробах є відсутність навчання системного мислення. Хоча багато предметів спрямовані на розвиток вродженої системності в учнів; ми вважаємо, що дуже мало хто з них вчать студентів мислити системно. Ми пропонуємо трикомпонентний опис системного

мислення і наводимо результати дослідження того, як слабо бізнес-школи вчать студентів системно мислити» [23].

У 2009 році ми маємо праці Карпова Ю. Г. «Имитационное моделирование систем. Введение в моделирование с Anylogic 5» [8] і Сендже П. «Пятая дисциплина. Искусство и практика обучающейся организации» [19].

Грегори А. та Мілер С. у статті «Пересмотреть место системного мышления в изучении и преподавании бизнеса и менеджмента» вважають, що суть незадоволеності зосереджена в трьох проблемах, які, на їхню думку, можуть бути вирішені з урахуванням недавніх просувань в системному мисленні. «Це, по-перше, засноване на функціональному мисленні поділ навчальної програми на окремі не зв'язані частини; по-друге, позаконтекстної природа навчання бізнесу та менеджменту, яку відносять на рахунок обмеженого «західного» Weltanschauung; і, по-третє, співвідношення між теорією і практикою в освітніх програмах по бізнесу і менеджменту». Далі автори розглядають послідовно кожен з цих пунктів, щоб з'ясувати, як системне мислення з ними співвідноситься [4].

У 2010 році ідея системного мислення набуває практичної ваги і входить у навчальні програми фахової підготовки. З'являється навчальний посібник Каталевського Д. Ю. «Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении» [9]. У цей час автори Сендже П., Кемброн-Маккейб Н., Даттон Дж. та ін. видають працю «Школы, которые учатся: книга ресурсов пятой дисциплины» [20].

У 2011 році виходить праця Ксенчука Є. В. «Системное мышление. Границы ментальных моделей и системное видение мира» [11]. Книга присвячена розгляду інтелекту як інструменту людської діяльності, а також вивчення об'єктів системної природи, з якими цей інструмент «працює». Яка природа мислення? Як ми сприймаємо реальність? Що це таке – внутрішній світ людини? Наскільки ми об'єктивні в наших оцінках? Чи дано нам розуміти один одного? Обмеження власного мислення, про які ми не підозрюємо, – основне джерело численних помилок в наших рішеннях та діях. Всі ці питання досліджуються в першій частині роботи. Далі, у другій частині, обговорюється системна методологія – правила і моделі, що створюють «розумові координати» для розгляду складних об'єктів. Книга містить необхідні знання про людське мислення і формує системне розуміння організацій і бізнесу.

У 2012 році виходить стаття Венджера Дж. «О системном мышлении в бизнесе» [3], у якій пропагується впровадження системного мислення в практику управління бізнесом. Розглянуто, що традиційний аналітичний підхід до управління досяг меж своїх можливостей. Описуються особливості системного мислення, розширюють можливості управління бізнесом. Наводяться приклади використання системного мислення в рішенні проблем реальних підприємств.

У грудні 2013 року співробітник Масачусетського Технологічного Інституту (Бостон, США) Джон Стерман у статті «Системное мышление и управление бизнесом в сложном мире» аналізує як системне мислення може використовуватися для вирішення проблем будь-якої складності. Коротко описуються системний устрій світу і практичні методи подолання складності. Хоча обговорення йде на прикладі управління бізнесом, викладаються стратегії, що можуть використовуватися у всіх сферах управління: в державних установах, громадських організаціях, а також в особистому житті [21].

У 2014 році Донелла Медоуз подає для російськомовного читача працю під назвою «Азбука системного мышления» [15]. Методологічна парадигма підготовки стала практичним засобом професійної освіти.

У 2016 році виходить узагальнююча праця Джексона М. «Системное мышление: Творческий холизм для менеджеров», у якій подано огляд системної методології. Вона далеко не випадково рекомендується до обов'язкового читання менеджерам на будь-яких рівнях управлінської ієрархії, а також студентам будь-яких професій, якщо вони планують робити кар'єру в своїй майбутній діяльності. Книга є енциклопедичним оглядом десяти системних підходів до вирішення проблем в управлінні соціальними системами – організаціями будь-якого профілю та форми власності. Множинність підходів викликана тим, що успішне управління має враховувати особливості складнощів керованої системи, а кожен тип складності долається по-своєму. Провідний світовий авторитет в системних науках професор Рассел Акофф так охарактеризував цю працю: «... книга є найкращим з відомих мені оглядом системних методологій, і я раджу прочитати її всім, хто має справу з системами» [6].

У 2017 році Ковальов Г. О. у статті «Системное мышление как компетенция» робить спробу інтегрувати наукові знання про системне мислення, на основі праць різних авторів, в єдину концепцію, яка дозволить розглядати системне мислення як пізнавальну компетенцію. Такий підхід дозволив йому описати три рівня компетенції системного мислення і розглядати їх як набір конкретних навичок, об'єднаних завданнями, властивими різним рівням володіння системою, що в подальшому допоможе, на його думку, визначити способи розвитку і вимірювання здатності системного мислення людини [10].

2018-2019 роки також привертають нашу увагу до необхідності культивувати у системі професійної освіти системне мислення. На це нас спрямовує Доповідь Римського клубу 2018 року у якій є глава 3.18: «Грамотність щодо майбутнього», що присвячена освіті для забезпечення сталості планетарної цивілізації, що вступила у антропоген (неформальний геохронологічний термін, що позначає геологічну епоху в якій рівень людської активності відіграє істотну роль в екосистемі Землі). Тут зазначено, що «формується спільна думка провідних педагогів, які згодні, що в глобальній системі освіти необхідні радикальні зміни для

задоволення нових і різноманітних потреб людства, які ми обговорюємо. Хоча саме по собі освіта не може забезпечити стійкість, воно, очевидно, є одним з ключових інструментів суспільства. Освітні цілі вимагають фундаментального зсуву – від навчання запам'ятовуванню і розумінню – до навчання новому, системному мисленню.

Освіта майбутнього має культивувати інтегральне мислення. Протягом останньої половини двадцятого століття деякі обмеження аналітичного мислення почали вирішуватися шляхом зміщення акценту на системне мислення. Системне мислення фокусується на взаємозв'язку і взаємозалежності явищ і визнає складність, прагнучи до концепції в цілому. Однак, в системному мисленні зберігається тенденція розглядати реальність в досить механістичних категоріях, нездатних схопити її органічну інтегральність.

Обмеження системного мислення вимагають переходу від механістичних уявлень до більш органічним уявленням про реальність. Наші найбільші винаходи, відкриття та творчі акти стають реальністю, коли зникають очевидні протиріччя. Інтегральне мислення – це мислення, здатне сприймати, організовувати, узгоджувати і возз'єднати окремі фрагменти і досягати справжнього розуміння засадничої реальності – воно відрізняється від системного мислення, також як інтеграція відрізняється від агрегації. Освіта повинна подавати такий комплексний погляд на учнів, незалежно від їх конкретних областей спеціалізації. Кожна дисципліна також повинна навчитися розглядати себе в світлі соціальної спільноти» [7].

У Доповіді Римського клубу 2018 року чітко зазначається кінцева мета оволодіння грамотністю на початок XXI ст., оскільки у даному документі читаємо: «Університет МакГілл і Йоркський університет в Канаді спільно з Вермонтський університетом в США займаються освітою для антропоцену, або Ed4A, повної системи аспірантури, що допомагає студентам дійти до магістратури та докторантури з управління, права, економіки та соціальних наук, а також *системної науки і моделювання, для нових професійних завдань усього світу*» [7].

Крім того, на практиці з'явилися специфічні видавництва, організації, сайти та інші форми інформаційної підтримки культивування системного мислення. Для цього достатньо звернути увагу на діяльність:

– *Pegasus Communications* – видавництво, що випускає два бюлетеня: *The Systems Thinker* і *Leverage Points*, а також різні книжки та інші матеріали з системного мислення, www.pegasuscom.com ;

– *Creative Learning Exchange* – організація, що спеціалізується на вихованні «системних громадян» в освіті K-12. видає бюлетень *The CLE Newsletter* й книжки для викладачів і студентів, www.clexchange.org;

– *Caïm* російського відділення общества системної динаміки: www.sdrus.org.ru.

Таким чином, постановка питання про введення навчальної дисципліни «Системне мислення» у підготовку вітчизняних менеджерів

освіти та науки у ході оволодіння ними спеціальності 073 Менеджмент, є нагальним кроком, оскільки у цьому напрямі: *по – перше*, саморозгортається планетарний світ, що змінює власну структуру з ячеїстої на стільникову, внаслідок чого відбувається становлення планетарного соціального організму, теоретичною розробкою якого займається драгоманівська наукова школа з проблем ноосоціогенезу, самоорганізації соціальних інститутів і саморегуляції соціальних систем; *по-друге*, по цьому шляху пішли усі провідні університету світу, у першу чергу, США, Канади і Великобританії; *по-третє*, в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова накопичено достатньо досвіду з підготовки фахівців з системного аналізу і системної аналітики освіти для того, щоб поглибити професійну підготовку за рахунок концентрації інтелектуальних зусиль студентства на вирішенні системних теоретичних і прикладних завдань поточного і майбутнього часу.

Список використаних джерел

1. Атлас новых профессий https://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/sedec/SKOLKOVO_SEDeC_Atlas.pdf
2. Бурцев А. От системной динамики и традиционного имитационного моделирования – к практическим агентным моделям: причины, технология, инструменты. СПб, Санкт-Петербургский государственный политехнический университет, 2004.
3. Венджер Дж. О системном мышлении в бизнесе. *Проблемы управления в социальных системах*. 2013. №8. С. 49-61.
4. Грегори А., Миллер С. Пересмотреть место системного мышления в изучении и преподавании бизнеса и менеджмента. *Проблемы управления в социальных системах*. 2013. №9. С. 72-89.
5. Джексон М.С. Системному мышлению в менеджменте – пятьдесят лет *Проблемы управления в социальных системах*. 2011. №4. С. 50-67.
6. Джексон Майкл С. Системное мышление: Творческий холизм для менеджеров. Томск : Изд. Дом Том. гос. ун-та, 2016. – 404 с.
7. Доклад Римского клуба 2018. Глава 3.18: «Грамотность в отношении будущего» [/https://habr.com/ru/company/philtech/blog/374999/](https://habr.com/ru/company/philtech/blog/374999/)
8. Карпов Ю. Г. Имитационное моделирование систем. Введение в моделирование с Anylogic 5. СПб.: БХВ-Петербург, 2009. 400 с.
9. Каталевский Д. Ю. Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении: учебное пособие. М.: Изд-во МГУ, 2010. 262 с.
10. Ковалев Г.О. Системное мышление как компетенция. *Вестник науки и образования*. 2017. № 9(33). С.72-79.
11. Ксенчук Е.В. Системное мышление. Границы ментальных моделей и системное видение мира. М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2011. 368 с.
12. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рандерс Й. Пределы роста. 30 лет спустя. М.: «Академкнига», 2008. 344 с.
13. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рэндере Й. За пределами роста. М.: Изд. группа «Прогресс», + Пангея», 2004. 304 с.

14. Медоуз Д. Л. От соперничества к сотрудничеству. Практическое руководство к активным методикам в экологическом образовании. М.: РХТУ им. Д. И. Менделеева, 1999. 237 с.
15. Медоуз Д. Х. Азбука системного мышления. М.: Издательство Манн, Иванов и Фербер, 2014. 294 с.
16. О'Коннор Дж., Макдермотт Й. Искусство системного мышления. Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем. М.: Альпина Бизнес Букс. 2006. 256 с.
17. Пределы роста / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рэндерс, В. Беренс; М: Изд-во МГУ, 1991. 208 с.
18. Свини Л. Б., Медоуз Д. Л. Сборник игр для развития системного мышления. М.: Издательство «Просвещение», 2007. 288 с.
19. Сендж П. Пятая дисциплина. Искусство и практика обучающейся организации. М.: Издательство «Олимп-Бизнес», 2009. 448 с.
20. Сендж П., Кэмброн-Маккейб Н., Даттон Дж. Школы, которые учатся: книга ресурсов пятой дисциплины. М. «Просвещение», 2010. 575 с.
21. Стерман Дж. Системное мышление и управление бизнесом в сложном мире. *Проблемы управления в социальных системах*. 2014. №10. С. 56-61.
22. Танец перемен: новые проблемы самообучающихся организаций / П. Сендж, А. Клейнер, Ш. Робертс, Р. Росс, Дж. Рот; М.: Издательство: Олимп-Бизнес, 2004. 624 с.
23. Этуотер Дж. Б., Кэннон В. Р., Стивенс А. А. Культивировать системное мышление у следующих поколений лидеров бизнеса. *Проблемы управления в социальных системах*. 2013. №8. С. 6-32.

МЕХАНІЗМ СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Володимир Бех,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Юлія Бех,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Микола Туленков,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Аналізується явище механізму системного мислення особистості людини; в контексті вчення С. Л. Рубинштейна щодо мислення людини, а саме операції: аналізу-синтезу, абстрагування і узагальнення, власної концепції інформаційної структури особистості відтворюється ланцюг перетворень за допомогою системи функціональних органів і участі в ньому внутрішньоособистісних механізмів: збудження у просторі свідомості, цілеутворення у просторі самосвідомості, смислопородження у просторі зверхсвідомості; системність мислення обґрунтовується, як додаткова синтетична умова реалізації системного аналізу; подається модель механізму системного мислення і привертається увага до засобів і технологій формування відповідної компетенції у закладах професійної освіти менеджерів.

Ключові слова: менеджер, людина, мислення, системне мислення, аналіз-синтез, абстрагування, узагальнення, механізм, функціональний орган, простір, свідомість, самосвідомість, зверхсвідомість

При переході планетарної спільноти на початку ХХІ ст. у режим антропоцену значно загострюється загальнопланетарна потреба у формуванні системного мислення у кожного пересічного мешканця планети. Нагадаймо, що термін “антропоцен” (дав.-гр. *ἄνθρωπος* – “людина” + дав.-гр. *καινός* – “новий”) – за аналогією з терміном “голоцен” (епоха, що триває останні 11 тис. років), означає, що планетарне життя тепер у більшій мірі залежить від впливу людського чинника, ніж від природних факторів, оскільки набуває глобалізованої мережевої структури і глибоко інформатизованого характеру.

До цього ж нас спрямовує й трансформаційний характер економічної сфери, що під тиском заміни принципу динамічної рівноваги, який забезпечував гомеостаз соціальних систем на принцип сталої нерівноважності, гарантує її гомеорез, тобто сталий розвиток. Вихід духовного виробництва на провідну роль у житті світової спільноти – об'єктивна умова, під яку слід перебудувати професійну підготовку і перепідготовку фахівців з менеджменту у XXI ст.

Наскільки цінною для планетарної спільноти є даний тренд свідчать ті факти, що у 2017 році американський економіст Річард Талер став лауреатом *Нобелівської премії з економіки* за створення поведінкової економіки, а у 2018 році її отримав американський економіст Пол Ромер, який також присвятив свої роботи використанню когнітивного потенціалу людини в економіці. Додатковий аналіз літератури з системного мислення показав, що у навчальних закладах і центрах США, Канади, Великобританії формування у студентів системного мислення активно культивується ще з 2000 року. Це означає, що в управлінні сучасним бізнесом менеджери стали використовувати нейропроцеси: власні, як організатора і пересічної людини, як споживача.

Проблема оволодіння системним мисленням виникла як протипага «кліповому мисленню» про яке заговорили в середині 1990-х років, і спочатку цей термін означав – особливість людини сприймати світ не цілісно, а як послідовність майже не пов'язаних між собою подій, тобто, через короткі яскраві образи. Тому усе частіше від практиків бізнесу ми сьогодні чуємо про потребу формування у фахівців когнітивної компетентності, що має ґрунтуватися на креативності і системності прийняття управлінських рішень. Це означає, що у системі професійної освіти на початку XXI ст. з'явився специфічний тренд, спрямований на формування у закладах вищої освіти, а потім використання на практиці, когнітивної складової особистості – системного мислення.

У зв'язку з вищевикладеним ми також маємо зробити сьогодні акцент на формуванні системного мислення у фахівців зі спеціальностей 073 Менеджмент і 124 Системний аналіз, якими опікується кафедра управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Спонукою до пошуків нових способів вирішення завдань якісного навчання менеджерів служить, як виявляється, непридатність старих, відомих шляхів і способів професійної підготовки. Такий крок, з точки зору настання інформаційної доби, що обслуговується методологічною парадигмою навчання, є актуальним у теоретичному і практичному вимірах.

Аналіз зарубіжної літератури з цього питання показав, що ідея закордонного менеджменту полягає у формуванні навичок саме організації колективного прийняття управлінських рішень. Це дійство відоме для нас, оскільки колективне прийняття управлінських рішень у просторі фірми

притаманне японському менеджменту і активно підтримується його прихильниками у Європі і США.

У Доповіді Римського клубу 2018 року, наприклад, також звертається увага на те, що треба концентрувати увагу на формуванні нового мислення, оскільки старий світ приречений, а новий світ неминучий. Правда мова тут йде про інтегральне мислення. «Інтегральне мислення – це мислення, здатне сприймати, організовувати, узгоджувати і возз'єднувати окремі фрагменти і досягати справжнього розуміння основопокладаючої реальності – воно відрізняється від системного мислення, так само, як інтеграція відрізняється від агрегації. Освіта має подавати такий комплексний погляд на учнів, незалежно від їх конкретних областей спеціалізації. Кожна дисципліна також має навчитися розглядати себе в світлі соціальної спільноти» [4]. Тут наголос робиться, як бачимо, на атрибутивні властивості особистості людини приймати рішення з урахуванням потреб і інтересів планетарної і регіональної спільноти.

Тому *мета даної статті* полягає у теоретичному обґрунтуванні механізму системного мислення у фахівців з менеджменту, не залежно від сфери їх майбутньої діяльності. Креативність ми розглядаємо, як важливу рису, але другорядну по відношенню до системного мислення.

Освоєння концепту «механізм системного мислення особистості» можна почати з будь-якого поняття. Головне – розібратися в їхній ієрархії, оскільки у дослідженні поняття відіграють, як відомо, різну роль. Для того, щоб розібратися в них, треба розкрити механізм евристичного спрацювання понять. Він функціонує, як відомо, через співставлення номенальних одиниць – смислів, що зафіксовані в поняттях. Оскільки механізм дії понять заснований на порівнянні смислів, що містяться в них, то зовні він виступає як мова. Завдяки мові духовний світ самовиражається в об'єктивній реальності. Мова, матеріалізуючись, породжує текст.

Оскільки ми вважаємо, що початковою ланкою, у якій треба формувати механізм системного мислення є особистість людини, то спочатку слід уточнити зміст вихідних термінів, а саме: «особистість», «системне мислення», «системне мислення особистості», «механізм системного мислення особистості». Поняття *«особистість»* ми тут вживаємо у загальнофілософському сенсі, тобто, як «цілісність, що задана природною і соціальною системою» [6].

Складніше з поняттям *«системне мислення»*. Якщо виходити з того, що мислення – атрибутивна функція біологічної людини, що в різних соціально-економічних і політичних умовах набуває різної міри соціальності, то системне мислення слід сприймати як цілісне віддзеркалення об'єкту аналізу у її свідомості або у голові людини.

«Правильне розуміння положення про мислення, – писав С. Л. Рубинштейн, – як процесу передбачає, що мислення розуміється «як діяльність» суб'єкта, що взаємодіє з об'єктивним світом. Мислення тому і є процесом, що воно є безперервною взаємодією людини з об'єктом. Кожен

акт думки змінює співвідношення суб'єкта і об'єкта; кожен акт думки викликає зміна проблемної ситуації, а всяка зміна проблемної ситуації викликає подальший рух думки. Вивчення процесу мислення – це, власне, вивчення процесуального ходу і складу розумової діяльності людини, як її суб'єкта» [12, с. 27]. Тому постановка питання про механізм мислення – остання крапка у вивченні цього явища, оскільки після взаємодії його елементів вже вивчати, як відомо, нічого.

Системне мислення – це специфічний вид такої інформаційної (семантичної) за природою взаємодії суб'єкта і об'єкта. Для нас принципово відмітити, що системне мислення призначене для того, щоб фахівці могли гарантовано у будь-якій соціально-політичній і економічній ситуації виконувати системний аналіз. Це означає, що вони повинні володіти специфічним способом наукового пізнання, що передбачає вивчення будь-якого складного об'єкта, як сукупності певних елементів (частин або одиниць), об'єднаних за спільною ознакою чи призначенням. Для цього він має, за нашою робочою гіпотезою, використовувати сукупність методологічних засобів застосування загальної теорії систем і системного підходу в аналітичній діяльності, в якій головними є *аналіз і синтез, абстрагування і узагальнення*.

Тож, концепт «*системне мислення особистості*» містить, як процес цілісного віддзеркалення об'єкту аналізу, так і власно нею створений продукт – формалізований смисл явища, його повну або евристичну модель.

При цьому фахівці повинні оволодіти типовими процедурами системного аналізу, а саме: а) визначення мети і завдань дослідження; б) виокремлення об'єкта і предмета дослідження; в) збирання та оброблення інформації; г) виявлення структури об'єкта, описування його властивостей, умов існування; ґ) визначення цілей життєдіяльності об'єкта; д) побудова гіпотез про механізм функціонування об'єкта; е) дослідження об'єкта за допомогою моделей і неформальних методів; є) уточнення гіпотез про механізм функціонування об'єкта, корегування моделей; ж) розроблення рішень щодо управління системним об'єктом; з) прогнозування наслідків реалізації розроблених управлінських рішень, вибір найбільш раціональних для практичного втілення. Оскільки певна система може розглядатися з різних позицій, то під час системного аналізу важливо виокремити системоутворюючий чинник (параметр), який зумовлює цілісність і структурованість системи, зв'язує її як сукупність взаємопов'язаних елементів. Також слід зважати, що будь-яка система перебуває в певному середовищі, тож, аналізуючи її, необхідно осмислити зовнішні системні відносини.

Нагадаємо, що системний аналіз застосовується для дослідження об'єктів, явищ і процесів різної природи і складності, а також для пошуку оптимальних шляхів розв'язання політичних, правових, економічних, соціальних, демографічних, технічних та інших проблем. На основі результатів системно-аналітичної роботи обґрунтовують та вдосконалюють

управлінські рішення в різних сферах суспільного життя. До його потенціалу вдаються, наприклад, розроблюючи системи національної безпеки, управління загальнодержавним, територіальним або місцевим розвитком, управління процесами гасіння лісових пожеж, ліквідації наслідків аварій чи катастроф, подолання соціальних конфліктів, кризових явищ в економіці чи політиці тощо [13].

Усе вищевикладене свідчить про те, що системне мислення особистості має бути універсальною, багаточільовою, постійно діючою властивістю фахівців у якій би сфері вони не працювали і у якій країні не мешкали.

Найскладніше у даному випадку визначитись з концептом *«механізм системного мислення особистості»*, оскільки постає проблема довести як саме відбувається у голові особистості людини процес цілісного відзеркалення того, чи іншого, природного чи соціального явища. Складність тут полягає, головним чином, у розумінні терміну *«механізм»* та виділенні спеціалізованих складових – органів його структури.

Термін *«механізм»* є поширеним у гуманітарних науках, але його зміст залишається далеко не з'ясованим і у більшості випадків він використовується, як конвенціональний термін. У той час як у даному випадку ми не вважаємо за можливе таке його вживання, оскільки нам треба внутрішню діяльність людини поділяти на складові і прослідкувати, як якісно змінюється зміст смислових одиниць, що рухаються у його структурі.

Не будемо вдаватися до обзору наявних у сучасній літературі з різних галузей знань трактовки поняття *«механізм»*. Немає часу. Зупинимось на тому його значенні, що використовується М. Моїсеєвим у праці *«Людина і ноосфера»*. Він пише: *«вимовляючи слово «механізм», ми маємо на увазі деяку сукупність логічних зв'язків, процедуру змін, визначальних для виникнення в тій або іншій еволюціонуючій (такій, що розвивається) системі»* [9, с. 43]. Основними ознаками соціального організму є мета, засоби її досягнення, зворотний зв'язок, пам'ять, інформація та ін.

Отже, ми зупиняємось на тому, що термін *«механізм»* за умов його коректного застосування та повного висвітлення його змісту надасть нам можливість повністю розкрити динамічний аспект процесу системного мислення особистості людини. Одночасно, ми зможемо показати робочі органи такої структури і відтворити – що і як саме трансформується у ході семантичної обробки вхідного матеріалу у кінцевий продукт системного мислення.

Для подання нашого бачення механізму системного мислення звернемось до праці С. Л. Рубинштейна *«О мышлении и путях его исследования»* (1958), який відомий у науці, як автор класичної теорії мислення [12]. Відомо, що вихідною установкою його аналізу даного явища є аналіз мислення *«як процесу, як діяльності»* [12].

Це означає, що мислення розгортається в часі, включає в себе фази, етапи: початок, протікання, завершення. Якщо під системним мисленням

спочатку розуміти діяльність вирішення завдань, то безпосередньо ця діяльність виступає не як системне мислення «в чистому вигляді», а в значній мірі у функціонуванні операцій, часто-густо є затверділими згустками чужої думки, що функціонують у вигляді сліпих навичок.

Мислення є виявом деякої активності суб'єкта, воно не лише спрямоване на відображення зовнішнього світу, а є відображенням активності суб'єкта (насамперед його мотивів та цілей). Мислення завжди суб'єктивне, навіть якщо воно правильно відображає світ. При цьому, воно, мислення, як будь-який психічний процес, має продукти власної діяльності: нові поняття/знання або моделі явищ, що віддзеркалюються особистістю.

Механізм мислення людини фактично постійно «обробляє» загальне смислове поле планети і формує на цій основі власне індивідуальне поле смислів. При цьому вона, особистість людини, з рівним успіхом може проявляти системне мислення або відтворювати фрагментарне уявлення про конкретне явище. «Будь-який психічний факт – це і частина реальної дійсності і відображення дійсності – не або одне, або інше, а і те й інше; саме в тому і полягає своєрідність психічного, що воно є і реальною стороною буття, і його відображенням – *єдністю реального і ідеального*» [11]. Для нас висновок класика психології С. Л. Рубинштейна про те, що у мисленні явище одночасно є єдністю реального та ідеального, принципово важливий. Далі ми на цьому зупинимось окремо.

При цьому, що важливо, результати мисленевої діяльності – «поняття, знання самі включаються у процес мислення, збагачують його і обумовлюють подальший його хід» [12, с. 27]. Мислення реалізується на межі смислового поля планети і смислового поля особистості людини, завдяки наявності семантичного матеріалу (архетипів, мфів, смислів, знання, інформації), що знаходиться одночасно у об'єктивованій і суб'єктивованій формах. Це дві форми буття одного і того ж семантичного матеріалу мають можливість і обов'язково вступати у взаємодію між собою. Тим самим, мисляча людина має інтелектуальний потенціал для збагачення новими смислами підвалини Всесвіту шляхом створення нових смислів і збагачення ними ноосфери планети. Це, здається, єдина функція, момент смислотворення, людини мислячої, що утримує рід людський у лоні Всесвіту.

У теорії мислення С. Л. Рубинштейна для нас важливо те, що «мислення здійснюється у поняттях. Процес мислення є одночасно і рух знання у ньому. Саме це складає зміст, змістовну складову мислення ... Разом з тим, самий хід процесу розкривається у дослідженні, через співвідношення тих продуктів, які він забезпечує на різних своїх етапах» [12, с. 27]. Це означає, що у механізмі системного мислення людини рухається знання і наше завдання теоретично показати, що саме з ним відбувається від першого до останнього кроку.

Далі нас очікує знахідка, оскільки С. Л. Рубинштейн прямо подає процес мислення і механізм перетворень, що людина здійснює шляхом

переживання. Він пише: «Характеристика мислення як процесу була б беззмисловою, якщо не визначити у чому ж цей процес полягає. Процес мислення, – це перш за все *аналіз і синтез* того, що виокремлює аналіз; це потім *абстрагування і узагальнення*, що є похідними від них. Закономірності цих процесів у їх взаємовідношенні одного з одним – суть основні внутрішні закономірності мислення» [12, с. 28].

Стає цілком очевидним, що *відтворити механізм*, будь-якого, мислення означає подати склад мислення шляхом *характеристики процесів аналізу і синтезу, а також абстрагування і узагальнення*. При цьому вийти на рівень системного розуміння механізму мислення можна тільки шляхом акцентуванням на специфічні органи або окремі специфічні структури у біологічному організмі людини. Саме вони, функціональні органи особистості людини, утворюють морфологічне тіло соціального механізму і у подальшому забезпечують саморух смислів/знань у ході мислення або внутрішньої діяльності людини.

За теорією особистості, що розроблена нами ще у 1999 році, такими специфічними утвореннями у структурі особистості є так звані функціональні органи, що добре відомі у психологічній науці [2]. Це принциповий момент для обґрунтування морфології механізму системного мислення особистості людини. Тут системність сприймається нами, як цілісність відтворення зовнішнього предмету аналізу у віртуальних (ідеальних) структурах особистості.

Далі важливо зупинитись на морфології механізму системного мислення. Для цього звернемось до теорії особистості, що була вже вище згадана. «На основі ... закономірностей морфогенезу в людському організмі визріває і стійко функціонує система специфічних підструктур для організації ефективної його життєдіяльності як живої розумної істоти. У цих специфічних підструктурах, у свою чергу, виникають, розвиваються і стійко функціонують оригінальні інформаційні елементи, які в психологічній літературі називаються функціональними органами. Вони і виникають на базі анатоμο-морфологічних органів людини під визначальним впливом діяльності і спілкування, хоча в трактуванні останнього думки розходяться. Це доводить психологічна наука. Так, наприклад, В. П. Зінченко і Е. Б. Моргунов пишуть із цього приводу наступне: “У нашій вітчизняній традиції А. А. Ухтомський, Н. А. Бернштейн, А. Н. Леонтьєв, А. В. Запорожець до функціональних, а не анатоμο-морфологічних органів віднесли живий рух, наочну дію, інтегральний образ світу, установку, емоцію і т. д. У своїй сукупності вони складають духовний організм” [7, с. 170]. У іншому випадку до них належать здібності людини, що розуміються як способи її діяльності [7, с. 175].

Тут ще раз звернемо увагу на слова Е. Ільєнкова про те, що “у міру того, як органи тіла людини перетворюються на органи людської життєдіяльності, виникає і сама особистість як індивідуальна сукупність людських функціональних органів. У цьому сенсі процес виникнення

особистості виступає як процес перетворення біологічно заданого матеріалу силами соціальної дійсності, що існує до, зовні і абсолютно незалежно від цього матеріалу” [8, с. 397].

Теоретичною основою виділення цих конструктів, як функціональних органів нервової системи або рухомих органів мозку, є наукові праці фізіологічного характеру О. О. Ухтомського, пізніше переосмислені стосовно психології О. В. Запорожцем, О. М. Леонтьєвим, А. Р. Лурією та ін. Як приклад таких органів О. О. Ухтомський вказував, як відомо, на парабіоз і домінанту, тобто на певні поточні функціональні стани організму, і характеризував їх як певне “інтегральне ціле”, “складний симптомоконплексе”.

Про варіативність цієї суперсистеми, а значить, і про складність відтворення системи функціональних елементів в структурі людського організму свідчить хоча б той факт, що в геномі нервових клітин, за даними М. М. Амосова, міститься 100 тисяч генів, а в корі мозку – десять в десятому ступені нейронів, десять в одинадцятому або навіть десять в дванадцятому ступені зв’язків, що обіцяють неозору кількість ансамблів, – моделей, з яких природним чином виникають функціональні органи [1, с. 34].

Людський організм складається з семантичного матеріалу, який через свої атрибутивні властивості здатен до довготривалого існування, як функціональний орган. Наш мозок складається з 20 мільярдів нервових клітин і готовий щодня запам’ятовувати 86 мільйонів бітів інформації. До кінця життя наша пам’ять може зберегти близько 100 трильйонів бітів інформації – цифри, про які поки, навіть, не мріють комп’ютерники.

Причиною, що породжує функціональні органи в структурі людини, є дія. От чому вона, безперечно, є базовою категорією аналізу для психологічної науки. “Численні дослідження дії, виконані у межах психологічної теорії діяльності, дозволили зробити висновки, що вона має властивості, що здатні породжувати. Дія – це жива форма, подібна до органічної системи, в якій розвиваються не тільки притаманні їй властивості, але і складаються, формуються ті органи, яких не вистачає в такій системі” [7, с. 94].

При обгрунтуванні елементної бази особистості ми виходимо з того, що сучасна психологічна наука вже накопичила достатньо матеріалу для того, щоб відтворити систему таких новоутворень, які стійко функціонують у структурі людини. Для цього треба спочатку відібрати згустки семантичної субстанції, які функціонують в організмі людини як ідеї-сенси, а потім розташувати їх за підструктурами особистості, визначивши при цьому принцип формування внутрішньо особистісних механізмів. У процесі морфогенезу, що вивчається, ідеї-сенси розглядаються нами як предмети.

Але просто назвати поняття, які ми відносимо до названих вище функціональних органів, не достатньо. Треба уточнити специфіку, роль кожного новоутворення в життєдіяльності людини. Функція новоутворення – це фізична дія сенсу, який здійснює реальні зміни в інших

функціональних органах – сенсах. Виявляється, що в семантичному світі відношення між семантичними одиницями такі самі, як і у фізичному світі, де будь-яка дія має свій оригінальний сенс, де одна дія впливає на іншу дію і тим самим змінює сенс того, що відбувається. Різниця полягає лише в тому, що ці функціональні органи мають практично необмежений ступінь свободи. Останнє підтверджується здатністю людини фантазувати.

Суть дії функціональних органів полягає в якісному перетворенні інформації про зовнішній об'єкт, яка переходить при цьому від підструктури до підструктури і рухається від входу до виходу в ній. Тому, якщо простежити за зміною семантичного поля, то можна побачити кінцевий продукт їх функціонування і зрозуміти призначення механізму в житті людини, хоча фізика і хімія цього процесу залишаться поза полем нашого зору.

Отже, ми виходимо на розуміння необхідності опису життєдіяльності підструктур людської особистості, як системи функціонуючих органів або, точніше, як системи внутрішньоособистісних механізмів. При цьому, нагадуємо, що під механізмом у нашому дослідженні розуміється певним чином організоване і впорядковане взаємоперетворення елементів смислового поля особистості в структурі людського організму, коли залежно від заданих на початку параметрів гарантовано з'являється результат із задалегідь запланованими характеристиками.

Суть цих перетворень в тому, що зовнішній елемент, який не належить цій конкретній підструктурі, перетворюється на внутрішній, потім на його основі виникає суто внутрішній продукт, що характерний тільки для цієї підструктури, з нього формується продукт, який виходить за межі цієї підструктури і має поза нею «самостійне» життя» [10, с. 273-277].

Це принциповий момент для пояснення суті дії механізму системного мислення, оскільки кожен елемент морфологічної структури особистості людини одночасно пов'язаний з декількома елементами, і зв'язок між ними не має чітко лінійного характеру. Тут поле дії детермінації особливого роду – так званої вільної причинності.

Далі у нас є можливість тепер закріпити операції внутрішньої діяльності (мислення) за *специфічними просторами (свідомості, самосвідомості і зверхсвідомості)* логічного блоку структури особистості людини. Для цього подамо загальну схему такого специфічного розподілу простору внутрішньої діяльності і закріпимо за ними види операцій мислення людини: 1) аналіз-синтез, 2) абстрагування і 3) узагальнення.

Ми тут далеко не випадково говоримо про три специфічні простори, оскільки саме у них на різних організаційних рівнях розташовані оригінальні функціональні органи структури особистості і стало діють внутрішньоособистісні механізми, завдяки яким відбувається «переробка» смислового поля або знань про об'єкт, що аналізується людиною у конкретному випадку. Детальніше про такі механізми можна прочитати у

праці В. Беха «Людина і Всесвіт» [2] або «Особистість у вирі планетарного світу» [10].

Кожен з цих трьох просторів обслуговується власним категоріальним апаратом. Детальніше про це можна дізнатися з монографії Ю. Бех «Саморозгортання соціального світу» [3]. До речі, саме у даній праці доведено, що планетарний соціальний світ є загальним продуктом мислення світової спільноти у якій пересічна людина відіграє активну роль агента у творенні і відтворенні, як його окремих конструктів, так і планетарного світу і цілому.

Але повернемося до предмету дослідження і подамо евристичну модель механізму системного мислення людини. На наше переконання, вона, модель системного мислення, побудована за наступним алгоритмом: У зовнішньому середовищі (проблемна ситуація) – у свідомості (аналіз-синтез) – у самосвідомості (абстрагування) – у зверхсвідомості (узагальнення) – у зовнішньому середовищі (продукт системного аналізу: новий смысл або модель явища): (Див. : рис. 1):

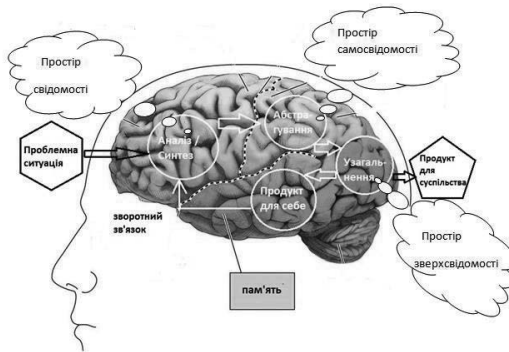

Рис. 1. Евристична модель механізму системного мислення особистості людини

Далі маємо пояснити яким чином такий механізм мислення працює. Для цього потрібно пояснити: що саме відбувається у ході операцій : аналіз-синтез, абстрагування і узагальнення; чому і які при цьому задіяні функціональні органи і структури; що саме відбувається у тому чи іншому семантичному просторі особистості людини.

Підкреслимо, що дія даного механізму ґрунтується на активній участі усіх без виключення складових біологічного організму людини. У семантичну взаємодію вступають структури і підструктури дологічного і логічного блоку, усі наявні функціональні органи і дванадцять внутрішньоособистісних механізмів, що утворюють чотири специфічних організаційних рівня у структурі організму людини.

За нашою робочою гіпотезою *операція аналіз-синтез* реалізується у площині дії *свідомості особистості людини* з використанням таких функціональних органів як відчуття, уявлення, знання, цінності орієнтації. Усі вони разом складають *механізм збудження особистості* людини кінцевим продуктом дії якого є її світогляд.

Для прикладу наведемо, що собою являє уявлення, як функціональний орган у структурі особистості людини. Уявлення – це інваріантна частина інформації, яку дістають зі сховищ пам'яті, що відповідають різним предметам або різним проекціям одного й того ж предмету, явища. В уявленні формуються образи тільки тих предметів, які існують в реальності. Уява ж, на відміну від уявлення, – це процес поєднання уявлень, і з цієї причини її результатом може бути образ предмету, явища, що не існує в реальності.

Уявлення, як функціональний орган особистості людини, описаний Е. Дюркгеймом, який вважав, що “уявлення насправді – не простий образ дійсності, не інертна тінь речей; це сила, що піднімає навколо себе цілий вихор органічних і психічних явищ. Нервовий струм, що супроводжує утворення ідей, проходить не тільки центрами кори навколо точки, де він зародився, і переходить з одного зчеплення в інше, але й відображається в рухових центрах, де викликає рух, в чутливих центрах, де пробуджує образи, часом викликає початок ілюзії і може торкнутися навіть вегетативних функцій” [5, с. 96-97].

Саморух механізму системного мислення починається з операції аналізу – синтезу, оскільки інформацію про реальний об'єкт уваги людини переводиться і реального стану в ідеальний. Аналіз виконує першу частину акту його освоєння, а синтез – другу, тобто, уже у структурі смислового поля особистості відтворює його в ідеальній формі. При цьому підкреслимо, що аналіз відбувається у зовнішньому напрямі, тобто від проблемної ситуації до усвідомлення її особистістю. У той час як синтез – це операція усвідомлення результатів первинного аналізу або сприйняття особистістю проблемної ситуації. Синтез привласнює проблемну ситуацію і надає їй іманентну форму.

На це звертає нашу увагу психологія. За свідченнями С. Л. Рубинштейна: «Аналіз і синтез – це дві сторони, або два аспекти, єдиного розумового процесу. Вони взаємопов'язані і взаємозумовлені. Аналіз здебільшого відбувається через синтез (через акт співвідношення умов завдання з її вимогами і т. п.); аналіз якогось цілого завжди обумовлений тим, за якими ознаками в ньому об'єднані його частини. Правильний аналіз будь-якого цілого завжди є аналізом не тільки частин, елементів, властивостей, але і їх зв'язків або відносин. Він тому веде не до розпаду цілого, а до його перетворення. Це ж перетворення цілого, нове співвідношення виділених аналізом компонентів цілого, і є синтез. Так само, як аналіз здійснюється через синтез, синтез здійснюється через аналіз, що охоплює частини, елементи, властивості в їх взаємозв'язку» [12, с. 30-31].

Далі С. Л. Рубинштейн робить важливе зауваження для розуміння того, що на обслуговування потреб механізму мислення націлений увесь організм людини, оскільки у якості функціонального органу відчуття тут задіяний дологічний блок біологічного тіла людини. Цей момент він подає так: «Але аналіз і синтез взагалі не є спеціальним надбанням одного тільки абстрактного мислення. Аналіз і синтез – «загальні знаменники» всього пізнавального процесу. Вони відносяться не тільки до абстрактного мислення, а й до чуттєвого пізнання і сприйняття» [12, с. 30]. Для нас принципово важливо, що при цьому він виділяє два рівні аналізу і дві форми аналізу, а саме: «аналіз чуттєвих образів речей і аналіз мовних «образів» [12, с. 31]. Цей висновок авторитетного психолога виводить нас на розуміння двох видів кінцевих продуктів дії механізму мислення: 1) нового поняття або породження нового смислу і 2) нового образу або моделі речей (явищ).

При цьому рух аналізу (і синтезу) виступає понад усе як рух самого процесу (механізму) аналізу. І тут він, С. Л. Рубинштейн, вказує на правило, яке слід сприймати як закон «першопочаткової іррадіації і наступної концентрації аналізу» [12, с. 31].

І далі С. Л. Рубинштейн продовжує: «У плані чуттєвого пізнання аналіз виражається у виділенні якоїсь чуттєвої властивості об'єкта, що до того належним чином не виділяється. Пізнавальне значення аналізу пов'язано з тим, що він виокремлює і «підкреслює», виділяє істотне. Для вирішення цієї останньої операції аналіз розчленовує в чуттєвому сприйнятті безпосередній, сумарний ефект різнорідних взаємодій і виокремлює явище в чистому вигляді в істотних для нього закономірностях. У цьому випадку аналіз переходить в абстракцію» [12, с. 33].

При цьому важливо звернути увагу на те, що початок аналізу у мисленні людини задається наявністю проблемної ситуації, що потребує усвідомлення. «Характеристика проблемної ситуації і характеристика самого процесу мислення неминуче пов'язані, взаємообумовлені» [12, с. 85] – пише С. Л. Рубинштейн.

Тож, мисленевий процес починається з того, що сама проблемна ситуація стає об'єктом аналізу. «У результаті чого аналіз розчленовує ситуацію на відоме і невідоме» [12, с. 85]. Задача системного подання об'єкту з'являється у результаті аналізу проблемної ситуації «як умова вирішення задачі». «Під умовами у власному смислі слова ми розуміємо ті дані, що обумовлюють її рішення і залучаються у якості необхідних посилок у хід роздумів, що ведуть до її вирішення» [12, с. 85-86] – слушно зазначає С. Л. Рубинштейн.

Тож, вимога мати саме системний продукт – є побічною вимогою до вирішення задачі, що спочатку не входила до умов її вирішення. Таким чином, можна поставити умову мати креативний продукт, або, наприклад, європейський або вітчизняний за характером продукт.

Характер статті, як форма подання ідеї механізму системного мислення, обмежує нас у обсязі аргументації. З цієї причини ми тут не маємо наміру переповідати зміст даної глави вищезазначеної праці і тому відсилаємо допитливого читача до цих сторінок, оскільки вони добре деталізують подану тут схему функціонування механізму системного мислення особистості людини. Процес аналізу через синтез у структурі внутрішньої діяльності людини і його роль у вирішенні поточних завдань окремо розглядається С. Л. Рубинштейном у главі IV згаданої праці [12, с. 85-112].

На другому етапі, усе, що було синтезовано у просторі свідомості людини поступає у простір її самосвідомості. Це глибинний та чітко індивідуалізований процес. В його процесі продукт першої стадії мислення переробляється у нову форму об'єкта, який ідеалізується і тому починає набувати рафінованого виду, що позбавляється випадкових рис і недоречностей мутаційного походження.

По-іншому, за нашою іншою робочою гіпотезою *операція абстрагування* забезпечується дією механізму системного мислення у просторі, що обслуговується самосвідомістю особистості людини. Тут задіяні такі функціональні органи як інтуїція, мотив, ідеал, воля людини, що переслідує сформувані мету системного аналізу об'єкту. Разом вищезазначені органи складають внутрішньоособистісний *механізм цілеутворення*. Не цілепокладання для інших, а цілеутворення для себе.

Саме у ході організації і виконанні даної операції закладається характер майбутнього продукту. Про це С. Л. Рубинштейн пише так: «аналіз умов задачі здійснюється через синтетичний акт їх співвідношення з вимогами. Цим зразу визначається шлях, напрям у якому має рухатись аналіз» [12, с. 32]. Тож, системність, як форма відтворення явища має з'явитися саме на цій стадії саморуку механізму мислення людини.

«Абстракція – це, по суті, теж специфічна форма аналізу, форма, яку аналіз набуває при переході до абстрактного мислення в поняттях. На рівні теоретичного пізнання аналіз і синтез виступають в нових формах. Аналіз, виокремлюючи суттєві властивості явищ з несуттєвих, необхідні з випадкових, загальні з приватних, переходить в абстракцію. Синтез виступає в переході від абстракції до уявного відновлення конкретного як проаналізованого цілого в співвідношенні його різноманітних визначень. Він здійснюється шляхом: 1) співвіднесення при поясненні конкретних явищ кількох закономірностей, отриманих в результаті аналітичного розчленування перехресних залежностей; 2) введення кожної з цих закономірностей в нові конкретні обставини, в яких вихідні категорії отримують, нову форму прояви і т. д. У теоретичному пізнанні синтез виступає у вигляді «побудови» нових, все більш складних об'єктів (геометричних фігур, чисел і т. д.), т. е. введення їх в поле розгляду на основі закономірних співвідношень їх з вихідним об'єктом (в геометричному міркуванні – з лініями, кутами і т. п.) і включення таким чином цих останніх в усі нові зв'язки».

«Синтез безперервно переходить в аналіз і навпаки. Строго кажучи, взагалі немає двох шляхів або двох відрізків шляху пізнання, з яких один був би собою аналіз, а інший – синтез. Аналіз і синтез – дві сторони єдиного процесу. Кожна ланка пізнання, кожна категорія мислення є абстрактний продукт аналізу конкретної дійсності і, разом з тим ланка синтетичного процесу – уявного відновлення конкретного в його вже проаналізованої закономірності» [12, с. 36].

«На двох крайніх полюсах пізнавальної діяльності абстракція виступає в двох чітко різних формах. *Елементарна форма* абстракції залишається в межах чуттєвого, не приводить до виявлення ніяких нових, чуттєвість не даних властивостей предметів. Відмітна особливість абстракції, що характеризує абстрактне мислення, полягає в тому, що, вирушаючи від чуттєвого, вона виходить за межі чуттєвого взагалі. Відволікаючись від сторонніх, привхідних обставин, які маскують істотне в явищі, абстракція виявляє явище в «чистому», «ідеалізованому» вигляді. Така абстракція – не просто відбір тих чи інших з безпосередньо даних властивостей явища, але і їх перетворення. Спільне з першим бачимо абстракції полягає в тому, що абстракція ця і тут не просто відволікання від будь-яких одних властивостей і збереження будь-яких інших. Будь-яка серйозна *наукова абстракція* – це відволікання істотних властивостей від неістотних. Абстракція, що характеризує абстрактне наукове мислення, – це не акт суб'єктивного свавілля. Наукова абстракція об'єктивно зумовлена. Наукова абстракція – це відволікання від несуттєвого, маскує власну природу або «сутність» досліджуваного явища і виявлення цієї останньої. Разом з тим наукова абстракція – це сходинка до уявного відновлення конкретного. У цих положеннях міститься основа теорії абстракції, відправна точка для вирішення пов'язаних з нею проблем» [12, с. 36-37].

На третьому етапі, *операція узагальнення* реалізується у площині дії механізму мислення, що знаходиться у *просторі зверхсвідомості особистості людини*. Цей простір насичений такими функціональними органами структури особистості, як емоції, образ, сутнісні сили, переконання і сенс життя особистості людини. Разом вони утворюють внутрішньоособистісний *механізм смислородження* з кінцевим продуктом сенс життя. Більш глибоко залежність процесу узагальнення від аналізу і абстрагування розглядається С. Л. Рубинштейном у окремій главі вищеназваної праці [12, с. 115-129].

Для нас принципово важливо що С. Л. Рубинштейн вносить ясність в теорію узагальнення з виходом на форми продуктів, що здатен забезпечити механізм мислення. «Узагальнення, як і абстракція, на двох крайніх полюсах процесу пізнання виступає в чітко помітних формах: у вигляді генералізації і власне узагальнення – понятійного, необхідно пов'язаного зі словом як умовою і формою свого існування. Елементарні форми узагальнення відбуваються незалежно від теоретичного аналізу. ...Елементарне узагальнення спочатку відбувається за сильними ознаками.

Сильні властивості безпосередньо, життєво, практично істотні. Вони безпосередньо, чуттєво виступають на передній план у сприйнятті і регулюють напрям чуттєвого, емпіричного узагальнення» [12, с. 41].

«... Наукове узагальнення включає не взагалі властивості загальні або подібні для ряду явищ, а властивості, істотні для них. Ці ж останні виділяються за допомогою аналізу і абстракції. Емпіричне пізнання на перших кроках намагає істотне в явищах, розкриваючи шляхом порівняння, зіставлення явищ спільне між ними, тому що загальне, тобто, стійке, є ймовірним індикатором того, що для даних явищ істотно. Але щось є істотним не тому, що воно виявилось загальним для ряду явищ, а воно тому виявляється загальним для ряду явищ, що воно істотно для них. Це положення утворює основу теорії узагальнення, відправний пункт для вирішення цих питань, пов'язаних з проблемою узагальнення; і ширше або більш узагальнено: основною ознакою розуму взагалі є вміння виділити істотне» [12, с. 40].

«Теоретичне узагальнення необхідно пов'язано з абстракцією, наукова ж абстракція – це аналіз, відчленовують випадкове і не суттєве, що маскують обставини і відокремлює таким чином істотне в явищі. Наукове узагальнення є узагальнення виділеного за допомогою такої абстракції істотного» [12, с. 41].

Тільки після цього акту мисленевої діяльності ми можемо побачити її продукт, що «виходить» на ззовні і постає перед нами, як: 1) *нове поняття (новий смисл) або 2) образ/модель системи*, що оброблялась механізмом мислення. І тільки тепер ми можемо робити кінцевий висновок про його якісну характеристику, – системність або не системність.

За звичай результатом системного аналізу є концептуальна система, *структурно-логічна схема, модель*, що використовується для осмислення, опису та можливої оптимізації елементів реальної системи. При цьому, залежно від дослідницьких завдань і методологічних процедур, двоє і більше дослідників, що вивчають одне і теж явище, з використанням механізму системного мислення, можуть давати продукти, що різняться за своїм змістом і формою.

Це можна пояснити тим, що існує декілька видів системного аналізу, а саме: а) системно-компонентний – вивчає склад системи та виокремлює компоненти, взаємодія котрих зумовлює наявність у системи тих чи тих характеристик; б) системно-структурний – досліджує внутрішні зв'язки та взаємодію елементів системи; в) системно-функціональний – виявляє інформаційно-функціональні залежності на різних рівнях: між компонентами системи, між компонентами і системою в цілому, між системою в цілому та іншою системою, до складу якої вона входить; г) системно-інтегративний – описує властивості системи в цілому, котрі не притаманні її окремим компонентам; ґ) системно-комунікаційний – вивчає взаємодію системи з навколишнім середовищем; д) системно-історичний,

який досліджує ретроспективу та перспективу розвитку системи, розглядає її в процесі виникнення, становлення, функціонування та розвитку.

Таким чином, на основі психологічної теорії С. Л. Рубинштейна про мислення людини і власної теорії особистості, ми запропонували для обговорення науковою спільнотою і педагогічною громадськістю авторську модель механізму системного мислення особистості людини. Що нового ми тут зробили? Ми інтегрували у органічну систему, з одного боку вчення С. Л. Рубинштейна про мислення людини, а з іншого – довели, що виконавчим органом тут є елементи, структури і підструктури морфології особистості людини, що подана у нашій теорії особистості. Якісно нову інтегративну цілісність ми подаємо як механізм системного мислення особистості людини.

Системність тут проглядається у двох дискурсах: по-перше, це системне відтворення мисленням людини зовнішнього об'єкту або явища, що перевіряється співпадінням реального об'єкту та ідеальної моделі, побудованою людиною і закріпленою у новому понятті або її теоретичної моделі, а *по-друге*, – системність у мисленні людини, тобто, системний саморух структур її внутрішньої діяльності, коли вхідний сигнал, що несе сенс об'єктивованої фенотипічної інформації перетворюється у продукт, у якому матеріалізувалася інформація, що виготовлена або суб'єктивована конкретною людиною.

Модель механізму системного мислення людини, що вище запропонована нами, суттєво вирізняється від концептів системного мислення запропонованих зарубіжними дослідниками, оскільки: *по-перше*, вона «прив'язана» до біологічного тіла людини і перед нами предстала загальна структура її мислення; *по-друге* – операції мислення або акти внутрішньої діяльності людини «накладені» на реальні морфологічні структури мозку людини; *по-третє*, «виписаний» функціонал кожної специфічної підструктури мозку людини, що обробляє інформацію про реальний стан об'єкта/явища, що аналізується; *по-четверте*, операції мислення: аналіз-синтез, абстрагування і узагальнення, що раніше були обґрунтовані психологами, склали низку перетворень, що демонструють нам три етапи дії механізму мислення у ході якої первинна і реальна структура перетворилась у ідеальну модель системи, що осмислювалася; *по-п'яте*, механізм системного мислення інтегрує взаємодію усієї системи структур, підструктур, функціональних органів і внутрішньоособистісних механізмів людини; *по-шосте*, порівняння реального об'єкту з його ідеальною формою дає нам підставу робити висновок про характер мислення даної людини, оскільки при співпадінні реальної і ідеальної структури – ми можемо стверджувати про її системність, а у протилежному випадку свідчити про несистемність мислення.

Далі є сенс розглянути, як у навчально-виховному процесі професійної підготовки фахівців у закладі вищої освіти можна *забезпечити менеджерам системний характер мислення*. Вище ми вже довели, що

розумовий процес, природно, ділиться на ланки. Так, при вирішенні завдання аналіз розчленовує дане і те, що треба обґрунтувати, аналіз даних співвідносні з вимогами завдання, призводить до виділення умов, що становлять відоме і невідоме, і т. д. Кожна ланка розумового процесу (мислення), взята з боку досягнутого результату, виступає як єдиний акт (розумова дія, мисленевий акт, операція).

В ході розумового процесу утворюються певні «маршрути», певні способи здійснення аналізу, синтезу і т. д. Вони можуть здійснюватися, як у вигляді несвідомо створених і автоматично функціонуючих операцій аналізу і синтезу, так і у вигляді свідомо виконуваних дій аналізування та синтезування відповідно з усвідомленими вимогами завдання. У міру того, як в процесі мислення складаються певні операції – аналізу, синтезу, узагальнення, у міру того як вони генералізуються і закріплюються у індивіда, формується певний тип мислення як здатність, що складає інтелект. Тобто, самі операції системного мислення не дані спочатку. Вони поступово складаються в ході самого системного мислення про об'єкти, яким треба надати системного характеру. Фактично для цього додатково треба в обов'язковому порядку культивувати у навчальній практиці системний підхід, системний аналіз і теорію систем взагалі.

Первинний, ще зовсім пластичний процес мислення, що не відклався в певні структури («ходи»), що не перетворився ще в ряд певних операцій, відбувається у вигляді пошукових проб. «Проби» рішення – це форми аналізу проблемної ситуації. Проби при осмисленому вирішенні завдань – це синтетичні акти співвіднесення умов з вимогами завдання, за допомогою яких крок за кроком відбувається аналіз умов. Невірна проба відкидається, як така, що не відповідає якомусь з умов завдання, тому думка йде від неважкої спроби до аналізу цієї умови та від нього до нової проби і далі.

У міру того, як в процесі мислення аналіз розкриває закономірні залежності предметного змісту, що є об'єктом розумової діяльності, ці розкриті аналізом закономірності і відповідні формули, будучи усвідомлені, можуть стати правилами, за якими відбувається процес, мислення стосовно відповідної предметної області.

При граничній абстракції від особливостей предметного змісту операції виступають в їх логічній структурі. Для нас це системний аналіз економічних, політичних, освітніх, культурологічних структур (систем) соціального світу. Мислення, що відбувається шляхом застосування таких (системних) правил або відповідних формул (логічних, математичних і т. д.), виступає безпосередньо, як функціонування певних операцій. Операцією в цьому сенсі є ланка розумового процесу, що визначається правилом або формулою. Розумові операції в цьому сенсі, тобто, ланки процесу мислення, що відбуваються за певною формулою, виникають в ході історичного розвитку спочатку як результат процесу мислення, що відкриває відповідне правило, і вже потім включаються в нього, як набута системна компетенція (системного аналізу, системного мислення) фахівця.

Усе вищевикладене підводить нас до *головного висновку, що для того, щоб сформуванати у фахівця механізм системного мислення, слід навантажити його потужною практикою системного аналізу*. Тільки так можна закріпити у структурі його мозку алгоритм системного аналізу, що з набуттям досвіду матеріалізується сталим алгоритмом аналітичної діяльності, який тільки й можна буде назвати механізмом системного мислення і дії.

Це саме так, а не по іншому слід організовувати навчально-виховний процес у закладі вищої освіти, оскільки ясно, що не операції породжують, мислення, а процес мислення породжує операції, які потім складають його компетенцію на рівні механізму системного мислення.

Завдання філософських, педагогічних і методичних досліджень, у подальшому спрямованих на вивчення механізму системного мислення, полягає в тому, щоб шляхом аналізу розумової діяльності (рішення задач системного характеру), відштовхуючись від того, що виступає емпірично на поверхні явищ, розкрити процес системного мислення в його істотних закономірностях і підводити студентів крок за кроком до оволодіння ним.

Після вищевикладеного тепер ми краще розуміємо чому закордонні навчальні заклади і центри менеджерської підготовки пропонують студентам саме систему ігор для формування у них відповідної компетентності. Цілком очевидно, що у нас це усе ще попереду, але треба бути готовим до цього кроку.

Список використаних джерел

1. Амосов Н. М. Разум, человек, общество, будущее. Київ :“Байда”, 1994. 186 с.
2. Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: монография. Запорожье: Просвіта, 2004. 148 с.
3. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу: Монографія. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 248 с.
4. Доклад Римского клуба 2018. Глава 3.18: «Грамотность в отношении будущего». URL : <https://habr.com/ru/ company/ philtech /blog/374999/> (дата звернення: 02.12.2019)
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва : Наука, 1991. 575 с.
6. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Зинченко В. П., Моргунев Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. Москва : Тривола, 1994. 304 с.
8. Ильенков Э. В. Философия и культура. Москва : Политиздат, 1991. 464 с.
9. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. М.: Молодая гвардия, 1990. 351 с.
10. Особистість у вирі планетарного світу : монографія / за наук. ред. В. П. Беха. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 653 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. URL: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/index.htm>. (дата звернення: 02.12.2019).
12. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / АН СССР, Ин-т филос. М.: изд-во АН СССР, 1958. 147 с.
13. Системний аналіз сталого розвитку /за заг. ред. В.П. Беха, М.В. Туленкова. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 512 с.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Василь Базелюк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри управління та освітніх технологій,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, м. Київ

У статті окреслено основні характеристики управління з позиції системного підходу. Визначено складові системного аналізу по відношенню до управління. Охарактеризовано освітньо-професійну програму «Управління навчальним закладом» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент», одним із розробників якої є автор.

Ключові слова: системний підхід, системний аналіз, компетентності, освітньо-професійна програма

Забезпечення стабільного функціонування і розвитку системи освіти як необхідної умови розвитку суспільства в багатьох країнах світу вже давно розглядається як пріоритетне питання державної політики. У більшості розвинених країн роль і місце освіти – як одного з фундаментальних факторів стабільності і розвитку країни закріплено в законодавчих актах. Загальновідомим є факт, що законодавство України про освіту складається з Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну освіту» та інших нормативно-правових документів, необхідних для забезпечення функціонування та розвитку закладів загальної середньої освіти.

Виходячи з виняткової ваги освіти для розвитку інтелектуального, культурного та економічного потенціалу України, необхідним є забезпечення ефективного управління системою освіти в цілому та закладами загальної середньої освіти зокрема.

Однак проблема організації цілеспрямованого і ефективного управління закладами освіти до сих пір повністю не вирішена. З часу проголошення незалежності нашою країною, освітянською спільнотою почали активно обговорюватися питання необхідності реформування системи управління освітою. Результати цього обговорення знайшли своє відображення в наукових працях українських вчених та законодавчих актах та проектах реформування системи освіти.

Дослідження проблем становлення та розвитку професійної компетентності керівників закладів загальної середньої освіти відображено у працях вітчизняних науковців, а саме: Л. Даниленко, Г. Єльнікової,

В. Олійника, Н. Клокар, В. Маслова, Н. Протасової, Т. Сорочан, Т. Сущенко, М. Романенка та ін.

Психолого-педагогічні аспекти підготовки керівників шкіл до аналітичної діяльності висвітлено у наукових працях В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, В. Маслова, З. Рябової, Т. Сорочан та ін.

Однак, відсутність методик об'єктивної оцінки діяльності закладів освіти, не дозволила отримати повноцінну відповідь на питання про ефективність функціонування та розвиток як закладів освіти, так і системи освіти в цілому. Все вищезазначене актуалізувало проблему розроблення необхідних нормативно-правових документів та підготовки керівників, здатних працювати як системні аналітики.

Чи повинні фахівці в галузі управління, в тому числі і директори шкіл бути підготовлені як системні аналітики? Якщо ми позитивно відповідаємо на це запитання, то актуального значення набуває відповідь ще на одне: яким має бути зміст системно-аналітичної підготовки таких керівників?

Відповідь на перше питання, безумовно, буде позитивна: фахівці в усіх галузях управління повинні мати ґрунтовну системно-аналітичну підготовку. Цей висновок базується на загальноприйнятому у філософській та управлінській науці положенні про те, що системний аналіз являє собою універсальний методологічний засіб вирішення управлінських проблем. Системна методологія ефективно застосовується як в управлінській науці, так і в управлінській практиці.

Більш того, дослідники історії управлінської думки пов'язують формування сучасної науки управління із застосуванням системної методології [1].

Важливим для нашої статті є положення О. Кустовської про те, що: «Системний аналіз як сукупність методів і засобів розробки, прийняття й обґрунтування рішень у процесі дослідження, утворення та управління системою передбачає:

- прийняття оптимального рішення, на основі багатьох альтернатив;
- оцінювання кожної альтернативи з позицій довготривалої перспективи;
- поглиблене розуміння й упорядкування (структуризація) проблеми;
- спрямування на розробку і прийняття нових принципів наукового мислення, яке враховує взаємозв'язки елементів цілого та суперечливі тенденції» [2, с. 15].

Основне практичне значення системного аналізу полягає не стільки в кількісній визначеності шляхів і способів вирішення проблеми, скільки в зростанні ступеня її розуміння спеціалістами та експертами, котрі беруть участь у вирішенні цієї проблеми, і визначенні альтернативних шляхів досягнення певної мети особами, що відповідають за ухвалення управлінських рішень [2].

Проблема управління системами і становить основний зміст завдань системного аналізу. Для того щоб успішно впоратися з цією проблемою, необхідно вивчити об'єкт управління – тобто саму систему, а також визначити мету управління – з'ясувати необхідний (доцільний) стан системи, тобто стан, до якого вона повинна прагнути. Системний аналіз як науковий метод пізнання, являє собою послідовність дій з установаження структурних зв'язків між змінними чи елементами досліджуваної системи, спираючись на комплекс загальнонаукових, конкретнонаукових, статистичних і математичних методів.

Системний аналіз призначений для вибору правильного інструментарію, спрямованого на розв'язання поставленої проблеми та досягнення мети. Оскільки мета системи формулюється, як правило, в загальних термінах, то її необхідно конкретизувати шляхом поділу на завдання, та визначити конкретні критерії і показники, за допомогою яких ми зможемо виміряти ступінь її досягнення. Таким чином, перше завдання системного аналізу – декомпозиція мети. Наступне важливе завдання системного аналізу – обґрунтування вибору рішення, яке приймається після визначення мети, завдань та критеріїв і показників.

Ще одним важливим завданням системного аналізу є проблема прийняття рішення, яка пов'язана з вибором певної альтернативи розвитку системи в умовах різного роду невизначеності. Невизначеність може бути обумовлена наявністю безлічі чинників, які чинять спротив точній оцінці – впливом на систему невідомих чинників, багатокритеріальністю завдань оптимізації, неправильно визначеною метою розвитку системи тощо.

Найбільш поширений вид невизначеності пов'язаний із впливом прийнятого рішення на проблемну ситуацію, тобто після прийняття рішення можливі різні варіанти поведінки системи. Оцінка цих варіантів, ймовірність їх виникнення є також одним з основних завдань системного аналізу.

Існує два різні підходи до трактування суті системного аналізу. Прихильники першого наголошують на формальних (найчастіше математичних) засобах опису системи: блок-схеми, мережеві графіки, математичні рівняння тощо. Другий підхід опертий на логіку системного аналізу; при цьому підкреслюється нерозривний зв'язок останнього з прийняттям рішень, які полягають у виборі певного оптимального напрямку дій серед декількох можливих альтернатив. У цьому випадку системний аналіз розглядається передусім як методологія пізнання й упорядкування, тобто так звана структуризація проблеми, котру слід вирішувати з використанням формальних методів і комп'ютерної техніки або без них. Отже, його сутність полягає не у використанні математичних методів і процедур, а у співставленні альтернатив, при можливості, в кількісній формі, на основі певної логічної послідовності кроків, які можуть бути повторені та перевірені іншими дослідниками. При цьому системний

аналіз дозволяє суттєво поглибити і розширити осмислення сутності системи, її структури, організації, цілей і завдань функціонування, закономірностей розвитку, визначити оптимальні шляхи і методи управління [2, с. 13].

Іншим важливим завданням системного аналізу є дослідження процесів цілеутворення, їх вивчення і розробка засобів роботи з цілями (формулювання, структуризація або декомпозиція цільових структур, програм і планів, а також зв'язків між ними), і це часто є більш важким завданням, ніж подальший вибір кращого рішення. У цьому сенсі системний аналіз іноді визначають як методологію дослідження цілеспрямованих систем.

Оскільки системний аналіз призначений для покращення функціонування існуючих систем, то його важливим етапом є діагноз стану системи із застосуванням різноманітних методів аналізу та моделювання. Останні два етапи спрямовані на виявлення важливих проблем управління системою, розробку комплексу заходів, що повинні реалізуватися для досягнення поставленої мети, при цьому може виникнути необхідність у проектуванні додаткових структур управління або перепрофілюванні вже існуючих [2, с. 40].

У системному аналізі використовується сучасний математичний апарат і обчислювальні системи, однак для опису складних систем, в тому числі прогнозування їх поведінки, неможливо спиратися тільки на суворі математичні методи. Тому в системному аналізі широко використовуються неформальні процедури, при цьому однією з центральних методологічних проблем системного аналізу, що виникає при вивченні складних систем, є об'єднання формальних і неформальних методів аналізу і синтезу. Основним інструментом, що забезпечує це об'єднання, є імітаційні моделі, створені за допомогою методів комп'ютерного моделювання.

Управління як система є моделлю, що включає: мету; завдання; функції; технології, методи, прийоми; організаційну структуру; результати діяльності [3, с. 43]. Педагогічна система визначається як певна сукупність взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, які підпорядковані цілям навчання та виховання студентів.

Наказом МОН України від 06.11.2015 №1151 «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», вищим начальним закладам запропоновано розробити та запровадити з 1-го вересня 2016 року освітні програми та навчальні плани згідно з вимогами Закону України «Про вищу освіту».

Аналіз освітньо-професійної програми «Управління навчальним закладом» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» (розробники В. Базелюк, Н. Журавська, С. Кубіцький, Я. Рудик), свідчить про значний перелік програмних компетентностей, що

мають бути сформовані у майбутніх керівників закладів освіти в НУБіП, які можна назвати вимогами до їх системно-аналітичної підготовки та на реалізацію яких спрямовано зміст усіх навчальних дисциплін.

Перш за все, це ряд компетентностей, які можна назвати системно-аналітичними. До них відносяться, щонайменше, загальні (ЗК) та фахові компетентності (ФК).

Випускники в результаті навчання повинні володіти такими складовими загальних компетентностей:

- знання теорії організації аналітичного процесу;
- вміння вибирати, обґрунтовувати та застосовувати відповідні аналітичні методи;
- вміння відбирати, систематизувати, аналізувати та узагальнювати інформацію;
- вміння визначати причинно-наслідкові взаємозв'язки подій і явищ;
- вміння аналізувати й осмислювати отриманий результат, переконливо його представляти тощо.

Як видно, аналітична складова компетенцій поєднується з найважливішою управлінською складовою – участю майбутніх фахівців в розробці і реалізації управлінських рішень. Добре відомо, що в управлінській діяльності керівників шкіл розробка адекватних управлінських рішень передбачає глибокий і всебічний (системний) аналіз реальних економічних, соціальних, організаційних, правових, фінансових, кадрових та інших проблем.

Більш детально системно-аналітична проблематика відображена в фахових компетентностях (ФК) майбутнього спеціаліста.

В результаті вивчення освітньо-професійної програми випускник повинен володіти:

- умінням виявляти проблеми, визначати цілі, оцінювати альтернативи, вибирати оптимальний варіант рішення, оцінювати результати і наслідки прийнятого управлінського рішення;
- умінням узагальнювати і систематизувати інформацію для створення баз даних, володінням засобами програмного забезпечення аналізу та моделювання систем управління;
- умінням застосовувати кількісні та якісні методи аналізу при оцінці стану економічного, соціального середовища;
- умінням моделювати освітні та управлінські процеси та процедури в управлінні закладом загальної середньої освіти;
- умінням застосовувати перспективний педагогічний досвід на практиці;
- умінням застосовувати особистісні якості для конструктивного впливу на діяльність колективу;

– здатністю виявляти інформацію, необхідну для прийняття рішень, при отриманні «зворотного зв'язку» в професійній діяльності.

Представлений перелік компетентностей свідчить про значну системно-аналітичну підготовку майбутніх керівників з управління освітою. Аналіз змісту компетентностей, якими оволодівають майбутні керівники в освітньому процесі, свідчить про те, що системно-аналітична складова представлена в них достатньо рівномірно. Кінцевий результат буде залежати не тільки від того, наскільки досконалі і теоретично обґрунтовані необхідні керівникам закладів освіти компетентності, але й від того, наскільки точно і якісно вони їх реалізовуватимуть у своїй професійній управлінській діяльності.

Список використаних джерел

1. Бобрышев Д.Н., Семенцов С.П. История управленческой мысли: М.: АН СССР, 1987. 525 с.
2. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
3. Калініна Л., Мелешко В., Осадчий І., Л. Паращенко, М. Топузов Управління загальноосвітніми навчальними закладами як активними системами: моделі та механізми : монографія. К. : Педагогічна думка, 2018. 224 с.

ІДЕЯ КВАНТОВОГО МИСЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ОСВОЄННЯ: ПЕРШИЙ ПОГЛЯД І ПЕРСПЕКТИВИ

Валерій Биков,

заступник директора, методист

Комунального закладу Полтавської обласної ради

«Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді», м. Полтава

Зроблена спроба дати наближене визначення поняттю квантове мислення, висвітлено деякі особливості квантової едукації, окреслено перспективи освоєння квантово-орієнтованих підходів в освіті. Розглянуто деякі конкретні прийоми формування і розвитку квантового мислення на прикладі занять в літніх наукових школах та гуртковій роботі Малої академії наук.

Ключові слова: квантове мислення; квантова едукація; квантова освіта; конвергентне й дивергентне мислення; STREAM-розминка.

Вступ. Не секрет, що наука розвивається скачками. Після кожного чергового революційного вибуху спостерігаються різні за тривалістю періоди осмислення, вдосконалення та накопичення практичної бази для нового наукового вибуху. Цілком імовірно, що наразі ми спостерігаємо генезу квантової едукації як синергії кращих інтеграційних освітніх методик, симбіоз найновітніших педагогічних технологій, які дозволять ефективно і на якісно новому рівні реалізувати завдання формування, виховання, всеохоплюючого розвитку людини XXI століття (на засадах загальнолюдських планетарних цінностей). Порталом у цей світ безсумнівно має бути квантове мислення.

Чи може квантове мислення допомогти генерувати нові геніальні думки, надавати освітні переваги? Чи можуть наші думки змінювати наше життя? Як здійснити квантовий скачок, щоб навчитися ефективно керувати думками? Чи може квантова заплутаність стати в майбутньому інструментом передачі інформації з над світловою швидкістю? Чи може наш розум природнім шляхом розвиватися в рази швидше і чи може він пізнавати сам себе? Кому було б особливо корисним квантове мислення? Такі питання давно турбували багатьох вчених, а у теперішні бурхливі часи, часи лавиноподібного зростання потоку інформації, розвитку робототехніки з задатками штучного інтелекту, часи екологічних катаклізмів і вірусних пандемій, часи ризиків ганебних таємних експериментів в галузі створення генно-модифікованих людиноподібних істот, набувають надважливого значення. Імовірно відповідь на такі питання криється в тім числі і в царині дослідження нашої підсвідомості і в проєціюванні популярної в галузі фізики квантової теорії на питання філософії, психології, педагогіки.

Квантова теорія, незважаючи на критику, проникла майже в усі сфери науки і техніки, а тому не випадкове її поширення і в галузі інноваційних освітніх технологій.

У багатьох країнах світу звертається особлива увага й виділяються величезні кошти на дослідження, теоретичні розробки й впровадження елементів квантової освіти. Зокрема, на активацію зусиль в галузі квантових розрахунків США створили в 2019 році альянс з кількох ведучих академічних закладів та дослідницьких центрів Quantum Information Edge [1].

Метою статті є спроба охарактеризувати особливості квантового мислення, привернути увагу до таких понять сучасної педагогіки, які можуть бути пов'язані з інноваційними напрямками освіти, серед яких квантова едукція, STREAM-підхід, розвиток квантового мислення при організації занять в гуртках дослідницько-експериментального напрямку Малої академії наук України.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і синтез для з'ясування сутності й особливостей поняття квантове мислення; аналіз педагогічної, науково-популярної та методичної літератури, матеріалів наукових і педагогічних конференцій з проблеми дослідження, а також педагогічного досвіду діяльності позашкільних освітніх закладів.

Теоретичне підґрунтя. Логічно розпочати дослідження з визначення поняття «мислення». У науковому доробку професора В. Беха використовується наступне тлумачення: «Мислення – це перш за все процес пошуку інваріантних відношень між функціональними органами або потоками інформації, що надходять як за різними сенсорними каналами, так і з пам'яті. «Сировиною» для мислення є готові інваріанти – образи, символи.» Мислення – це процес постійного пошуку стійких відношень і зв'язків між елементами в навколишньому середовищі. За допомогою мислення людина пізнає цей світ, розвивається, духовно збагачується, вдосконалюється. Сам світогляд людини не транслюється, не передається і не засвоюється у готовому вигляді, він поступово формується самою особистістю за допомогою саме теоретичного мислення і рефлексії та дозволяє людині орієнтуватися в різноманітних ситуаціях життєвої практики, духовному самовизначенню. Мислення людини потрібно розглядати як «виробництво» думок або розстановку понять у структурі логічного організму. Результати процесу мислення можуть існувати у формі суджень, міркувань, умовиводів, понять [2].

Розвитку квантового мислення (як невід'ємній частині квантового навчання) приділяють особливу увагу у своїй книзі «Розбуди в собі генія» Бобі Депортер і Майкл Хенакі. Вони роблять особливий акцент на так званих освітніх «ключах», які допомагають дітям самовдосконалюватися в різних науках для випромінювання особливої енергії, енергії, яка фокусує необхідні миттєвості для досягнення успіхів у різних сферах життя. Серед тих «ключів» автори називають: наявність стійкої мотивації (в основі якої –

загальнолюдські цінності), багатоваріантні підходи, вміння завжди знаходити оптимальний, гармонійний баланс, обов'язкову необхідність позитивного сприйняття довколишнього світу й недопущення скепсису в справі засвоєння наук, опанування прийомами тайм-менеджменту, раціональних постановок цілей, усвідомлення необхідності перетворювати власні помилки на можливості та неминучості успіху й перемог в нагороду за прикладання достатніх зусиль [3; 4].

Величезне значення для розвитку квантового мислення має підхід, якому приділяється в наш час все більше і більше уваги в світовій педагогічній практиці. Мова йде про інтегроване навчання. Загалом, інтеграція – це таке взаємопроникне поєднання кількох систем з метою створення нової, яка набуває кращих якостей, завдяки зміні властивостей та зв'язків її елементів [5]. Все найцікавіше сьогодні в науці відбувається власне на стику самих наук, в інтегрованому, синергетичному поєднанні кількох наукових теорій і практик. Так з'явилися: мехатроніка, біоніка, STREAM-підхід, гена інженерія та інші міждисциплінарні течії. Синтез знань і віри, до прикладу, пропагував ще в середині XIX століття полтавський філософ і педагог Панфіл Юркевич. Що до інтеграційних підходів в освіті сьогодні серед учителів шкіл, особливо старшого покоління, немало супротивників. Цьому є і об'єктивні причини (відсутність: фахівців, обладнання, методичної літератури) і суб'єктивні (песимізм, страх, інертність, небажання перенавчатись). Але педагогічна практика таких країн як Сінгапур, Тайвань, Швеція та й саме життя говорить за користь інтеграції. Адже навіть борщ – і засвоюється і смакує краще саме комплексним блюдом, аніж його складові компоненти в окремоті. Інтегроване навчання пропагували такі вчені, як Девід Вільямсон Шафер, Ральф Тайлер, Бенджамін Блум, Сьюзен Ковалік, Сандри Матісон, Меліси Фріман, Манфред Ланг та інші. До того ж, практично всі геніальні вчені світу робили вагомі відкриття в кількох науках, часто далеких одна від одної.

Одним з популярних інтеграційних підходів є STEM-підхід, який передбачає ефективне об'єднання природничих наук (Science), використання нових технологій (Technology), інженерії (Engineering) та математики (Mathematics), що спрямовується на розвиток основних життєвих компетентностей, які в майбутньому мають забезпечити потреби суспільства в добре підготовлених інженерних кадрах та технічно й технологічно грамотних фахівцях за напрямками STEM [6]. Для Малої академії наук більш доцільною конфігурацією STEM- є розширений її варіант – STREAM-підхід. Англійська літера R в аббревіатурі (Research) – фокусує увагу на головних пріоритетах МАНівських проєктів – на дослідженнях, а літера A (Art) вказує на необхідність в «палітрі» STREAM ще й мистецтва, в тому числі й ораторського мистецтва переконливої публічної доповіді, креативної презентації, творчого підходу при оформленні результатів наукових досліджень. STREAM-підхід в першу

чергу має на меті навчання через дію, через практику, через експеримент. Особливістю цього інноваційно-популярного освітнього підходу є міждисциплінарні аспекти, що засновані на активному навчанні [7; 8].

Результати і обговорення. Зі шкільного курсу анатомії відомо, що наш мозок складається з двох півкуль. Ліва півкуля відповідає за логіку, математичні здібності, мову, впорядкування і систематизацію, а права піклується про загальну картину сприйняття світу, емоції, образи, інтуїцію [9]. Клітини нашого мозку (нейрони) складаються з атомів, останні в свою чергу складаються з квантових елементарних частинок, які мають керуватися правилами квантової механіки. Наш розум дозволяє нам виконувати математичні й технічні розрахунки, формулювати визначення понять і одночасно він є джерелом нашої інтуїції в безмежному просторі варіантів рішення різних життєвих задач, здатен, відчуваючи гармонію звуків і образів, створювати музику, митецькі полотна чи поетичні гроноплетіння метафоричних рим. Такі елементарні відомості про наш організм особливо вартує згадати, щоб хоч примітивно зрозуміти механізм роботи квантового мислення, як узагальнену сутність інтегрованого чергування конвергентного (формально-логічного, критичного) і дивергентного (багатоваріантно-інтуїтивного, креативного) мислення. Природа людського мозку влаштована так, що він сам є по суті квантовим біоенергетичним пристроєм, але переважна більшість людей досі використовує тільки його «аналогові» (лінійні) властивості. Ще Нільс Бор вважав, що якщо одночасно тримати в умі протилежні одна одній ідеї, мислення починає переходити на якісно новий рівень. Таке «підвищене» мислення дозволяє розуму діяти інноваційно, створювати нові форми. Боротьба протилежностей формує умову для генерування нової точки зору. Саме ця здібність враховувати одночасно обидві протилежності колись привела Бора до відкриття принципу комплементарності – твердження, яке на перший погляд вступає в протиріччя саме з собою, що ніби то світло одночасно є і хвилею і частинкою [10]. Пізніше, вже в квантовій теорії, було висунуто гіпотезу, яка отримала практичні підтвердження про особливий стан елементарних складових будови атомів за дуже наднизьких температур набувати чудодійної властивості – бути одночасно і часточками, і хвилями. Ідея створення квантового комп'ютера з'явилась саме завдяки тим парадоксальним думкам Бора. Одними з перших, хто викладав переваги квантових обчислень в публікаціях були Річард Філіпс Фейнман та Девід Дойч.

Зараз не просто відшукати людину, яка би не чула слів: квант, квантовий. Квантова механіка, квантовий комп'ютер, квантова суперпозиція, квантова криптографія, квантова фізика, квантова запутаність і багато інших. Важко, насправді, знайти й фахівця, який би зміг чітко й однозначно розтлумачити механізм дії і природу цього незбагненого квантового світу. Але від часів висування квантової теорії будови атома Максом Планком та Нільсом Бором, формулювання

знаменитої теорії відносності Альбертом Енштейном, слово «квант» надійно увійшло в наукову лексику. Не легко збагнути, як може найдрібніша часточка світобудови іноді одночасно мати властивості і хвилі і елементарної частинки. Ще важче осягнути, як у квантовій механіці реальність може творитися під час вимірювання і усвідомлення спостерігачем результатів того вимірювання. Про те, це не ніяким чином не заважає людству отримувати з усього того та використовувати в житті практичні зиски тієї теорії у вигляді винаходів – лазера, лазерної зброї, томографа, лазерного мікроскопа, транзистора, лазерного зчитувача оптичних дисків і багатьох інших дійсно корисних речей. Сьогодні вже став реальністю колись фантастичний квантовий комп'ютер. Надпровідні властивості деяких матеріалів при наднизьких, близьких до абсолютного нуля температурах, допомогли науковцям й інженерам створити квантовий процесор. Квантові комп'ютери принципово різняться від звичайних тим, що вони, використовуючи кубіти, здатні з легкістю обраховувати всього за кілька годин такі задачі, які навіть найпотужніші із сучасних звичайних комп'ютерів можуть вирішити тільки за кілька десятиліть безперервної роботи [11]. Найдоступніше в сучасній науково-популярній літературі квантовий світ описує всесвітньовідомий вчений-фізик доктор Мічіо Кайку у своїй книзі «Фізика майбутнього. Як наука вплине на долю людства і змінить наше повсякденне життя у XXI столітті» [12].

В 2012 році професор Оксфордського університету та близький друг Стівена Хокінга сер Роджер Пенроуз представив для своїх студентів та викладачів Інституту міжнародних відносин лекцію «Квантові основи мислення: інформаційне суспільство та гуманітарні аспекти проблем штучного інтелекту». Така лекція автора теорії втісторів, творця математичної моделі спінових мереж, розробника проблематики квантової свідомості та автора теорії квантового нейрокомп'ютингу проходила і в рамках унікального візиту професора Роджера Пенроуза до України. Під час своєї інтерактивної лекції з елементами прес-конференції сер Пенроуз запропонував слухачам власну інтерпретацію квантової механіки. Окрему увагу професор приділив етичним аспектам створення штучного інтелекту та змін у суспільстві, що відбуватимуться під впливом розвитку новітніх технологій. Сьогодні ми вже відчуваємо сенс його стурбованості саме етичними моментами у цьому питанні [13].

Чому нам так подобаються влучні, але короткі приказки, афоризми, кількахвилинні відео у соціальних мережах, споглядання коротких музичних відео кліпів? Можливо тому, що мозок звичайної людини вже не встигає оперативно опанувати і фільтрувати увесь той гігантський потік інформації XXI століття, що без спину летється з найрізноманітніших джерел. Найбільш пристосовані, починають сприймати інформацію порціями, квантами. Тож багато хто, особливо з молоді переходять на квантовий тип сприйняття інформації та її фільтрації й відбору [14].

Лінійне (аналогове) мислення стало неповоротким, неефективним, а з квантовим можна швидко вихопити з терабайтного потоку найнеобхідніше. Вже тепер зрозуміло, що квантове, багатоваріантне, багатополарне, порційне мислення – то нагальна необхідність. Квантове мислення вдало пройшло перевірку життям в музичних кліпах. Звісно ж, можна отримати уявлення про пісню, прочитавши текст її віршів, прослухавши мелодію, поглянувши на світліни виконавців, але повне, цілісне і комплексне враження може легко сформуватись при сприйнятті саме відео кліпу, навіть незважаючи на фрагментарну нарізку відеоряду. Тут і порційність і інтегрованість і одночасне використання кількох органів сприйняття спрацьовують разом. Тож наочно стає зрозуміло, що з окремих, навіть дуже розрізнених фрагментів, людський мозок здатен скласти цілісну, об'єктивну картину світу.

Свідомість, як процес, як здатність пізнавати довколишній світ, носить квантово-хвилевий характер і вірогідно породжується саме хвилевою квантовою активністю мозку. Наші думки здатні впливати на наше майбутнє і, навіть, на хімічні процеси, що відбуваються в нашому організмі. Варто згадати хоча б ефект плацебо (який все ще недостатньо досліджений), коли при таємній заміні пігулок на звичайну крейду, організм людини здатен продовжувати «відчуття» ефективної дії справжніх ліків. Сила думки допомагає досягати успіху: і в лікуванні, і в досягненні поставлених цілей, і в навчанні. Вірогідно людська свідомість і підсвідомість можуть функціонувати як яесь переплетення енергетичних полів, енергія яких постійно трансформується, змінюється, перелаштовується. Від тих змін і трансформацій залежить «коктейль» інтелектуальних і творчих здібностей людини. Надзвичайно важливими для ефективного розвитку тих чи інших людських здібностей є своєчасні у віковому сенсі вправи і практики. Всесвітньо відомий південнокорейський професор Кйонсанського національного університету, експерт ЮНЕСКО, провідний теоретик і практик із впровадження «Філософії для дітей» Джинван Парк, виголошуючи промову в рамках участі в освітніх заходах під час проведення міжнародного форуму Innovation Market 2019 (м. Київ) зазначав, що вчитися ефективно мислити, висловлювати власну думку, правильно ставити питання, коментувати, об'єктивно оцінювати, підбивати підсумки – це особливо важливі вміння для дитини, а розвивати, зокрема і філософське мислення потрібно саме в підлітковому віці, коли дитина формується як особистість, а не тоді, коли це зазвичай робиться у закладах вищої освіти, бо в студентські роки людина вже практично повністю сформована як особистість. Очевидно, що й процесу розвитку порційного квантового мислення це також стосується. Важливо розпочати такий розвиток не пізніше 14 річного віку.

Механізм прозріння, що час від часу відбувається в мозку людини, яка напружено працює над вирішенням якихось нагальних питань непередбачуваний, (як і положення елементарних частинок в певний

момент часу в самому атомі). Прозріння (і відповідно нове відкриття) іноді приходить у снах (як це вірогідно було в історії з відкриттям періодичної системи хімічних елементів), але частіше – під час запеклих наукових дискусій або в усамітненому стані медитації, вмиканні механізму нестандартного квантового мислення. Прозріння, швидше за все, наступає на межі між ентропією (хаосом) і впорядкованістю (структуризацією) наших думок. Енергія квантів природно спрямовується туди, куди зосереджуються наші думки, наші особливим чином вмотивовані мрії. Багато-хто давно вже зрозумів на скільки важливими для продуктивності навчання є енергетичні кванти думок, бажань, переконань, емоцій, почуттів, прагнень, мотивації. Квантова енергія людського мозку легше може генеруватися за умови високого ступеню розвитку духовності. Кожна думка надсилає певний «електронний» сигнал в загальне планетарне квантове поле і має можливість «притягувати» певні події і ситуації в нашому житті. Деякі люди набувають від народження, або відкривають в собі за певних стресових ситуацій екстрасенсорні здібності. Вони здатні сприймати світ і мислити зовсім по-іншому. Наприклад, лікар з Запоріжжя Чабаненко Вікторія може «бачити» внутрішню будову живого організму як рентген-апарат (можливо в таких випадках якраз і задіяні «квантові» механізми мозку).

Багато українських педагогів, зокрема і Омелян Вишневецький, визначають інтегровану триєдність навчання, розвитку й виховання терміном едукатія. Квантовою дедукцією можна назвати процес всебічного розвитку, набуття знань, вмінь, навичок, досвіду, цінностей, компетентностей на якісно новому рівні, з застосуванням квантово-орієнтованих підходів. Важливою складовою процесу квантової дедукції є опанування квантовим (порційним) мисленням. Квантове парадоксальне мислення вимагає пошуку балансу між логічним й інтуїтивним, якби одночасного доведення і заперечення певної інформації. Серед науковців довгий час більшість скептично відносилась до самої ідеї квантового мислення, але й до самої квантової фізики у свій час багато-хто відносився з посмішкою, про те сьогодні переважає кількість фізиків світу займається саме квантовою фізикою. Деякі вчені, зокрема Метью Фішер, намагалися відшукати в мозку хімічні елементи, які могли б за певних поєднань спричиняти квантові процеси (сподівання були на взаємодію ядер атомів фосфору з іонами кальцію). Пошуки так не знайшли наукових підтверджень. Можна припустити, що на межі між конвергентним і дивергентним мисленням може відбуватися (за певних зусиль) «спалах» квантового мислення, який призведе до генерації багатьох варіантів нових ідей, нових відкриттів, нових передбачень. Спрощено квантове мислення можна розглядати як комбіноване (майже одночасне) використання конвергентного і дивергентного мислення.

Конвергентне мислення за твердженням американського психолога професора Джо Пол Гілфорда – це більш класичний тип мислення,

заснований на логіці, математичних розрахунках, ланцюжках взаємопов'язаності понять. Для конвергентного мислення характерне прагнення єдиного правильного результату, обґрунтованого чіткими знаннями в певній галузі. Дивергентне мислення – це особлива здатність подумки сприймати, обробляти й використовувати інформацію інтегровано, одночасно з різних наук, різних галузей знань, іноді на перший погляд несумісних. Це в тому числі й нестандартне, гнучке, варіативне, латеральне мислення, що виходить за межі загальноприйнятих стереотипів, яке частіш керується інтуїцією, враженнями, емоціями, «шостим почуттям» і не передбачає єдиного способу розв'язування чи єдиного варіанту рішення завдання. Для дивергентного мислення характерні: варіативна гнучкість, асоціативність, метафоричність, емоційність [15; 16].

Квантовий стрибок – перехід квантової системи (атома, молекули, атомного ядра) з одного стану – різко в інший, з одного рівня енергії, без плавності і поступовості – на інший. Саме поняття було запропоновано вперше і впроваджено в наукову термінологію фізики Нільсом Бором. Квантовий стрибок – це явище (ефект), що властиве квантовим процесам. У класичних системах фізики, на відміну від квантових, будь-які переходи виконуються поступово і плавно. У квантовій механіці подібні стрибки пов'язані з не унітарною еволюцією квантово-механічної системи в процесі вимірювання [17]. За аналогією, квантове мислення повинно надавати революційні можливості переходу від поступового і досить повільного засвоєння якоїсь області знань до стрибкоподібної, швидкісної (в тому числі й через певні трансові стани, самонавчання, часові «тунелі», медитацію, гіпноз, відкриття додаткових каналів сприйняття, тощо). Про квантове мислення можна говорити в тому особливому стані, в якому саме наше пізнання набуває зовсім іншого способу протікання, змінених властивостей, іншого багатозарового, багатоваріантного, характерного, інтегровано-синтезуючого виду. Такий стан осяяння, (вибухової інтуїції, інсайту, еквіноксу) здатен змінювати і саму структуру свідомості. Всі ці явища потребують ретельного наукового вивчення і обґрунтування. Просторовому візуальному 3Д сприйняттю ми завдячуємо біноклярному зору, стереозвучання ми відчуваємо завдяки комплексному сприйняттю двома вухами, можливості до квантового мислення ми маємо завдяки узгодженій роботі правої і лівої півкуль нашого мозку та інтегрованій «співпраці» нашої свідомості з підсвідомістю. Тож квантове мислення – це синергія інтуїтивного з логічним, здатне, використовуючи інструменти активної уяви, генерувати кращі багатоваріантні рішення на підставі почергового (одночасного або дуже швидко пульсуючого) інтегрованого застосування конвергентного і дивергентного мислення. Квантове мислення особливо ефективним буде тоді, коли думки і емоції узгоджені між собою.

Але чи завжди квантове мислення буде людині у благо? Звісно ж, в житті бувають випадки, коли квантове мислення може «нашкодити», адже воно передбачає певною мірою зникнення поняття однозначності.

Величезна кількість згенерованих варіантів рішення також може заважати в оперативному реагуванні на певні виклики. Якщо квантову теорію розглядати дуже формально, то можна зробити хибний висновок, відповідаючи на яесь конкретне питання одразу і «так» і «ні» і «може бути». В усьому має бути міра. Тому квантове мислення буде корисним для винахідників, раціоналізаторів, для науковців, дослідників, для дизайнерів, людей творчих професій, для кризових менеджерів.

Люба думка, яка виникла у нашому мозку і закріпилась у ньому може впливати на наше життя. Наші думки випромінюють електромагнітні хвилі і вібрації. Тому слід з одного боку обережно ставитись до своїх думок, щоб випадково не нашкодити ними собі чи оточуючим, а з іншого – слід активно використовувати квантові можливості свого розуму для ефективного керування своїми думками на блага людської планетарної цивілізації. Іноді слід очищати свій мозок від поганих думок та негативу: медитацією, автотренінгом, засобами мистецтва, спогляданням живої природи.

Особливого значення квантове мислення може набувати у соціумі. Коли певна команда, намагаючись вирішити («хакнути») певну проблему, вдається до мозкового штурму, застосовуючи при цьому прийоми квантового мислення, результат завжди буде оригінальний, несподіваний, креативний, продуктивний. При чому, практично всі варіанти рішення, які генерує ця команда впливають на той кінцевий варіант, який обирається як найкращий в даному конкретному випадку за певних конкретних умов і в певний період часу, тобто енергія інтелекту й креативу кожного учасника команди підсилюється. Важлива при цьому роль модератора, який обмежить «політ» творчої варіативності й фантазії та вчасно «переключить» роботу команди на наступний етап – до критичного міркування, умовиводів та прийняття кінцевого рішення з подальшою презентацією інтелектуального продукту.

Практика проведення інноваційних «Хакатонів» в діяльності Малої академії наук України підтверджує резонуюче підсилення думок кожного члена команди в процесі колективного пошуку вирішення певної проблеми в умовах обмеження часу і ресурсів. При цьому в атмосфері загального успіху високочастотні вібрації на квантовому рівні викликають почуття радості, щастя, піднесення в усіх членів колективу. Але знову ж таки, низькочастотні вібрації: гніву, злоби, агресії також можуть примножуватись на енергетичному рівні якоїсь сукупності осіб. Наприклад, страх кожного члена якогось соціуму може резонувати, підсилюватись і призвести до загальної паніки. Але то вже окрема тема дослідження.

Які ж практичні, конкретні прийоми для початкового розвитку квантового мислення підлітків можна запропонувати?

Одним з напрямків STREAM, що потребує об'єднання знань з математики, фізики, інформатики, біології, техніки, технологій та інших наук є вивчення робототехніки. На практиці, під час SMART-занять з робототехніки [18], математики, фізики чи програмування доцільно

проводити так звану квантову STREAM-розминку, тобто набір вправ і швидких завдань для спеціального налаштування мозку учнів на активну й продуктивну роботу, на розвиток квантового мислення. Серед таких завдань мають бути почергові вправи і на розвиток конвергентного і дивергентного типів мислення: розгляд оптичних ілюзій, вправи на відшукування й виправлення помилок, вправи на визначення відмінностей і закономірностей, вправи на визначення «плюсів» і «мінусів», вправи на швидку розробку оригінальних конструкцій якихось побутових предметів, вправи на спроби поєднати кілька функцій в одному інструменті (або використання одного інструмента для кількох різних задач), вправи з загадками-друдлами, вправи на асоціативне колажування, загадки на логіку, вправи на спроби експромтом коментувати принцип роботи (за схемою) різних технічних винаходів, вправи на знаходження логічних зв'язків між причинами та наслідками, вправи на встановлення ступеню важливості певних критеріїв чи суджень, вправи на розвиток творчої уяви; вправи на складання умов математичних задач за готовими схемами рішень; створення «дерева»: передбачень, припущень, гіпотез, альтернатив, варіантів рішень, тощо. Для розвитку вміння передбачати можна використовувати у завданнях-слайдах накладні решітки, які затіняють зображення якогось відомого предмета на задану тему. Учням по фрагментах, які вони бачать через отвори решітки потрібно «подумки домалювати» відсутні частини і назвати прихований предмет. При труднощах – використовуються накладні решітки зі все більшими й більшими отворами. Цікавими можуть бути також вправи: «Злови 25 кадр», «Розшифруй таємне послання», «Злови неправду», «Використай для винаходу музику», «Зрозумій з зав'язаними очима», «Одночасно правою і лівою рукою малюй різні геометричні фігури», «Пройди тест з ефектом Струпа». Вправи на розвиток вміння паралельно сприймати кілька джерел інформації одночасно можуть проводитися в різних варіаціях. Наприклад, ставиться три питання і одночасно на трьох ноутбуках демонструються три різних ролика з прихованими відповідями. Або, спочатку демонструється два сюжети про винаходи на двох ноутбуках, а потім потрібно в малих групах виконувати завдання на підставі питань, що суміщають інформацію з обох сюжетів. Не слід забувати й вже такі відомі ефективні методи розвитку мислення, як «Кубування», «Шість капелюхів мислення Едворда де Боно», «Ментальні карти» тощо.

Висновки дослідження. Опираючись на погляди Нільса Бора, Роджера Пенроуза, Мічіо Кайку, практику Бобі Депортер, Майкла Хенакі, можна зробити висновок, що ідея багатоваріантного, інтегрованого квантового мислення заслуговує на увагу, на розвиток та має перспективи як один з можливих основних інструментів квантово-орієнтованих освітніх технологій. Квантове навчання, квантова освіта, квантова едукція, квантове мислення – всі ці поняття потребують серйознішого наукового дослідження, обґрунтування і мають поступово входити в педагогічний

лексикон. В умовах, коли екологічний стан стрімко погіршується, коли зростає потреба суспільства в аналітичних дослідженнях, передбаченнях, прогнозуванні – дослідження квантового мислення стає не тільки поняттям інноваційності, престижності, ефективності, але й певною мірою поняттям безпеки держави. Адже квантове мислення, серед іншого, може прискорити освоєння й програмування квантових комп'ютерів, що надасть значних технічних, економічних і політичних переваг. Людина майбутнього має бути не тільки навчена використовувати справжній штучний інтелект, але й готова (про всякий випадок) конкурувати з тим штучним інтелектом. Для цього їй потрібно шукати нові підходи вдосконалення когнітивних функцій мозку: сприйняття, уяви, пам'яті, емоцій, інтелекту, мислення, свідомості. Таким підходом може бути квантово-орієнтований. Надзвичайно важливою квантова едукація, розвиток квантового мислення є для майбутньої наукової еліти країни – учнів-членів МАН.

Перспективи подальших розвідок. Полягають у висвітленні основних принципів квантової едукації, аналізі і обґрунтуванні прийомів розвитку квантового мислення на прикладах науково-дослідницької діяльності Малої академії наук України, адже саме мислення забезпечує в кінці-кінців набуття наукових знань, умінь, навичок, дослідницьких компетентностей, визначає цінності і духовність людини.

Список використаних джерел

1. Девід Маннерс. Американський альянс для квантових обчислень. URL : <https://www.electronicweekly.com/news/business/us-alliance-quantum-computing-2019-12/> (дата звернення: 15.03.2020)
2. Бех В. П. Особистість у вирі планетарного світу : монографія. К. 1. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 653 с.
3. ДеПортер Б., Хенаки М. Квантовое обучение: Разбудите спящего в вас гения. Пер. с англ. С. И. Ананин. Мн.: ООО «Попурри», 1998. С. 384.
4. Северсон Дженні Квантове навчання URL : <https://www.quantumlearning.com/facilitators.aspx> (дата звернення: 16.03.2020)
5. Коновалова М.В., Куликова Ю. О., Семиволос О.П. Педагогічні технології: інструментарій, механізми, технологічна карта. Харків : Вид. група «Основа», 2016. 96 с.
6. Стрижак О., Сліпухіна І., Поліхун Н. Чернецький І. Термінологічні аспекти STEM- освіти. *STEM- освіта – проблеми та перспективи : збірник матеріалів II Міжнародного науково-практичного семінару, м. Кропивницький, 25–26 жовтня 2017 р.* Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. С. 96-97.
7. Стрижак О., Сліпухіна І., Поліхун Н., Чернецький І. Ключові поняття STEM-освіти. *Наукові записки Малої академії наук України: зб. наук. праць.* К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. Вип.10. С. 89 -103.
8. Чернецький І., Поліхун Н., Ліпухіна І. Місце STEM-технології навчання в освітній парадигмі XXI століття. *Наукові записки Малої академії наук України: зб. наук. праць.* К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. Вип. 9. С. 50-62.
9. Головний мозок: функції, будова URL : <https://healthday.in.ua/korisnozhati/holovnyi-mozok-funksii-budova#h1-budova> (дата звернення: 15.03.2020).

10. лойд С. Програмуючи Всесвіт. Космос – квантовий комп'ютер. Харків : Вид. Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 224 с.
11. Биков В. О. Упровадження квантової едукації та STREAM-підхід в освітній діяльності Малої академії наук . *Імідж сучасного педагога*. 2020. №1. С. 70–76.
12. Кайку Мічіо. Фізика майбутнього. Львів: Літопис, 2013. 432 с. URL : <https://psbooks.com.ua/vidomi-populyarizatori-nauki-michio-kayku/> (дата звернення: 12.02.2020)
13. Сер Роджер Пенроуз в Україні. URL : http://www.iir.edu.ua/press_center/announcements/ser-rodzher-penrouz-v-ukraini/ (дата звернення: 18.03.2020)
14. Співаковський Володимир. Квантове мислення майбутнього. URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/kvantove-mislennya-maybutnogo-50020007.html> (дата звернення: 15.03.2020)
15. Джой Пол Гилфорд. Модель структури інтелекта по Джою Гилфорду. URL : <https://vikent.ru/enc/1803/> (дата звернення: 17.03.2020)
16. Чекман І.С., Небесная Т. Ю.Конвергентні технології. URL : <http://www.umj.com.ua/article/8865/konvergentni-texnologii-nanobiomedichnij-aspekt> (дата звернення: 15.03.2020)
17. Вакарчук І. О. Квантова механіка : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 872 с.
18. Навчальна програма з позашкільної освіти дослідницько-експериментального напрямку. Основи робототехніки та комп'ютерного моделювання. Основний та вищий рівні. 3 роки навчання; упорядник Биков В.О. 2019.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Олена Головіна,

вчитель-дефектолог (тифлопедагог), корекційний педагог

Інклюзивно-ресурсний центр №2

Дарницького району міста Києва, м. Київ

У статті окреслено напрями організації інклюзивного навчання в школі з позиції системного аналізу. Визначено умови розвитку і надання якісних освітніх послуг в системі інклюзивної освіти та проблеми, з якими стикається заклад освіти при відкритті інклюзивних класів.

Ключові слова: інклюзивне навчання, інклюзія, інклюзивний клас, заклад освіти

Системний аналіз – це науковий метод пізнання, що являє собою послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Спирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів [11].

З певністю можна стверджувати, що застосування ідей системності знаходить вияв у всіх сферах наукової і практичної діяльності [11].

Системний аналіз є одним з методів комплексного дослідження в об'єктах таких властивостей і відношень, що важко піддаються спостереженню та складні для безпосереднього пояснення [11].

Об'єктом дослідження є інклюзивне навчання в школі.

Інклюзивне навчання (*від. англ. inclusion – включення*) – це система освітніх послуг, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу, а також її соціалізацію та інтеграцію у суспільство [10].

Інклюзія як соціальна модель має на меті створити умови для особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами та формування освітньо-розвивального середовища для них. Тобто в інклюзивній школі не дитина підлаштовується до вимог освіти, а система навчання заради дитини. Такий підхід виключає будь-яку дискримінацію й забезпечує доступ до школи усім дітям.

Для успішного розвитку і надання якісних освітніх послуг в системі інклюзивної освіти потрібно:

– законодавче та нормативно-правове регулювання – це Конституція України [2], Конвенція про права осіб з інвалідністю [1], законами України «Про освіту» [7], «Про дошкільну освіту» [4], «Про загальну середню освіту» [8], «Про професійну (професійно-технічну)

освіту» [9], лист МОН №1/9-414 від 13.08.2014 р. «Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів» [5], лист МОН №1/9-364 від 05.08.2019 р. «Методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти в 2019/2020 н.р.» [3], Постанова від 12.07.2017 р. №545 «Про затвердження положення про інклюзивно-ресурсний центр» [6], інші нормативно-правові акти;

– нормативно-правовими документами визначені державні установи, органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, районні, міські, районні у містах (у разі їх утворення ради), заклади освіти, ресурсні центри підтримки інклюзивної освіти, інклюзивно-ресурсні центри, громадські організації, які безпосередньо залучені до питань організації та розвитку інклюзивної освіти в нашій країні;

– матеріально-технічна база, фінансування – це створення безбар'єрного середовища безпосередньо в закладах освіти, надання освітніх, психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, забезпечення учнів спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку [7];

– залучення фахівців безпосередньо в закладах освіти: вчителів, вчителів-дефектологів різних нозологій, асистентів вчителів (дитини), а також, батьків або законних представників.

Виходячи з вищевикладеного, ми бачимо, що на законодавчому рівні до розвитку інклюзивної освіти в школі підійшли уважно та системно: в закладах освіти створюються умови для всіх учасників освітнього процесу.

Але, разом з цим, в нашій країні інклюзивне навчання починає впроваджуватися не так давно: Закон України був підписаний у липні 2017 року.

Звісно, під час становлення нової освітньої концепції можуть виникати труднощі: це і фінансові (не вистачає коштів на підручники, забезпечення спеціальних занять, спеціальне обладнання) і кадрові проблеми. Безпосередньо на місцях ми можемо спостерігати багато проблем, пов'язаних з розвитком інклюзивної освіти в школах: деякі директори шкіл не бажають відкривати інклюзивні класи, не вистачає кадрового потенціалу: вчителів-дефектологів, асистентів вчителів, асистентів дитини. Вчитель в школі не знає, що роботи, як організувати освітній процес, коли в класі з'являється дитина з особливими освітніми потребами. Батьки дітей з особливими освітніми потребами хвилюються за психологічний стан дитини в класі, батьки нормотипових дітей побоюються, щоб «це не передалося». Як наслідок, багато батьків виказують невдоволення навчанням «особливої дитини» у звичайному класі. Тобто, суспільство ще не готове прийняти інклюзію як соціальне явище.

Разом з цим, є заклади дошкільної освіти та загальноосвітні заклади, в яких інклюзивна освіта вже протягом майже 10 років успішно впроваджується і для них це є пріоритетним напрямком в роботі – це керівники, які не побоялися викликів сучасного суспільства, і з самого початку розвитку інклюзії в Україні, відкривали групи в садочках, класи в школах; залучали центри підтримки інклюзивної освіти, вузьких фахівців для отримання якісного результату.

Отже, для більш позитивного розвитку інклюзії в школах потрібно почати із свідомості суспільства: коли люди почнуть розуміти, що інклюзивні класи – це не панацея, а можливість розвитку для всіх дітей, не дивлячись на особливі освітні потреби деяких з них.

Відкриття інклюзивного класу в школі для освітнього закладу це:

- можливість залучення молодих вчителів, студентів стати асистентом вчителя (або дитини) для дітей з особливими освітніми потребами;

- залучення до роботи (або за цивільно-правовою угодою) вчителів-дефектологів (в тому числі різних нозологій) згідно рекомендацій висновку інклюзивно-ресурсного центру щодо надання кількості корекційних занять;

- співпраця колективу школи з інклюзивно-ресурсним центром (надання консультативної допомоги, тренінги, методичні об'єднання тощо щодо розвитку дітей з особливими освітніми потребами);

- зацікавленість педагогів в подальшому розвитку дитини з особливими освітніми потребами;

- спрощений зміст освітньої програми згідно потенційних можливостей дитини;

- тісна співпраця з батьками (або законними представниками) дітей з особливими освітніми потребами.

Отже, інклюзивна освіта не може існувати в суспільстві сама по собі. Перш за все суспільство повинно стати інклюзивним. Інклюзивне суспільство – це таке суспільство, яке дає можливість особистості «включитися» в його життя: працювати в команді, спілкуватися, розвиватися разом з іншими.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

2. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року № 254-к. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти в 2019/2020 н.р. Лист МОН України від 05.08.2019 № 1/9-498. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-navchannya-osib-z->

osoblivimi-osvithnimi-potrebami-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci.

4. Про дошкільну освіту. Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 49. Ст. 259.

5. Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів. Лист МОН України №1/9-414 від 13.08.2014 р. URL : <http://old.mon.gov.ua> > files.

6. Про затвердження положення про інклюзивно-ресурсний центр. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. №545 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>.

7. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39. Ст. 380.

8. Про повну загальну середню освіту. Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. № 651-XIV. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 31. Ст. 226.

9. Про професійну (професійно-технічну) освіту. Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 32. Ст. 215.

10. Що таке інклюзивна освіта? Learning.ua: офіційний сайт. <https://learning.ua/blog/201809/shcho-take-inkliuzivna-osvita/>.

11. Що таке системний аналіз. Business Analytics & Data Science: сайт Національного університету «Львівська політехніка». URL : <http://ba-ds.lviv.ua/system-analysis/>.

PEACE EDUCATION В ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЯХ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ

Роман Додонов

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

У статті окреслено термін «Peace Education» як ідея «мирної освіти» або «освіти заради миру». Проаналізовано широке і вузьке значення «Peace Education», визначено його впровадження в освітній процес європейських університетів та освітніх центрів, охарактеризовано елементи Peace Education як у форма громадянської освіти, освітньо-педагогічна складова тощо. Обґрунтовані особливості та напрями розвитку Peace Education для України.

Ключові слова: Peace Education, «мирна освіта», «освіта заради миру», безпека, ненасильницькі форми боротьби за мир

Процес управління освітою передбачає спрямування соціалізації особистості в напрямку засвоєння знань, умінь, навичок, що відповідають соціально значущим потребам і цінностям. За сучасних умов, коли людство балансує на межі нової великої війни, дуже важливо інкорпорувати в освітні стратегії процедуру культивування цінностей миру та ненасильства. Ідея «мирної освіти» або «освіти заради миру» (англійською – Peace Education) уможливується завдяки тому, що процес виховання здатний корегувати цінності, які визначають вибір особою способів задоволення своїх потреб та інтересів. Для суспільства принципово важливим є той момент, що б ціннісні орієнтири конкретної особи не суперечили, а відповідали ціннісним орієнтирам цього соціуму.

Термін Peace Education вживається в наукових публікаціях в широкому та вузькому смислах слова. Так, в широкому сенсі, він визначається як «процес набуття цінностей, знань і розвиток навичок, позицій та поведінки для того, щоб жити в гармонії з самим собою, іншими та оточуючим середовищем» [3, с. 75]. Філософія Peace Education передбачає, що загальний мир неможливий без миру всередині самої людини. Повага до життя Іншого, до його прав, власності тощо має розпочинатися з поваги до себе, своїх потреб, з відчуття власної гідності. «Концепція Peace Education, – пише Ян Харіс, – передбачає культивування бажання у людей досягнення миру; ненасильницькі альтернативи вирішення конфліктів; навички критичного аналізу першопричин, що спричиняють та легітимізують несправедливість та

нерівність» [2, с.299]. Ось чому до Peace Education зараховують педагогічні технології, спрямовані на подолання конфліктів, угамування агресії, адаптацію до шкільного колективу. У індивіда, що відчуває внутрішню злагоду, навряд чи виникне деструктивна потреба щодо знищення чи порушення миру. Не випадково в широкому сенсі Peace Education перекладають як «*Освіта задля любові та миру*».

У вузькому смислі слова вказаний напрямок торкається безпосередньої боротьби за мир і протидії збройній агресії. Виходячи з аксіоми, що війну легше не допускати, ніж зупинити, Peace Education має не меті профілактику війн і конфліктів. Як зазначає Дж. Пейдж, це – «програма мотивації молоді до виконання особистого обов'язку в процесі збереження миру, вироблення стійкої позиції та усвідомлення індивідом себе в якості захисника миру; інформування студентів про наслідки війни та соціальної несправедливості, а також про цінності миру та істинних соціальних структур; робота задля їхньої підтримки та розвитку...» [4, с. 64]. Тому у вузькому значення Peace Education є «*Освітою задля встановлення миру та безпеки*».

Сьогодні Peace Education – це розгалужена тематична сфера освітніх програм, наукових досліджень і виховних проєктів, яка об'єднує фахівців з різних галузей знання, країн світу. Зміст Peace Education знайшов свою реалізацію в американських університетах у вигляді навчального курсу Peacemaking, в німецьких ВНЗ – Friedenspädagogik та ін. Популярність Peace Education у країнах Євросоюзу пояснюється загальною орієнтацією на створення наднаціонального соціального організму, в якому б країни-члени ЄС не мали б одна до одної територіальних претензій, між ними не було причин для конфесійних, економічних, расових, мовних спорів. Попри відому тезу німецької канцлерши про те, що «політика мультикультуралізму себе не виправдала», в межах Peace Education продовжується культивуватися філософія толерантності, довіри та відповідальності.

Зрозуміло, що такий стан може бути поясненим історичним минулим країн ЄС, зокрема, трагічним досвідом Другої світової війни. Усвідомлення цього досвіду стимулювало пошуки унеможливлення війн і безпечного співіснування народів. Врешті решт, «мирна освіта» через прищеплення загальноєвропейських цінностей грає на укріплення архітектури Великого Європейського Дому.

За своєю формою елементи Peace Education набувають вигляд громадянського виховання. Вони втілюються в програмах початкової, середньої та вищої школи, неформальної освіти дітей і дорослих, ресоціалізації мігрантів, малозабезпечених, включені до релігійної освіти. Цю освітньо-педагогічну складову доповнюють чисельні наукові дослідження в галузі полемології, конфліктології, психології. Серед помітних дослідницьких центрів в Європі можна вказати на берлінський Global Public Policy Institute, гамбурзький Institute for Peace Research and

Security Policy, франкфуртський Peace Research Institute, ліверпульський Desmond Tutu Centre for War and Peace Studies, белфастський Senator George J. Mitchell Institute For Global Peace, Security And Justice. Активну дослідницьку і освітню діяльність здійснюють інститути скандинавських країн, наприклад, Stockholm International Peace Research Institute, Peace Research Institute Oslo; Tampere Peace Research Institute та ін. Ці центри, зазвичай, виступають координаторами міжнародних миротворчих програм і місій.

Втім, не лише так звані «старі» члени ЄС потребують на формування толерантного поліетнічного та поліконфесійного соціального середовища, а й «нові» учасники Єдиної Європи. Багато хто з них в минулому проходив через збройні конфлікти, через що Peace Education актуалізується ще й притаманну йому функцією замирення, пропонуючи поради реінтеграції та постконфліктної реабілітації. Зокрема, у Боснії та Герцеговині програмами Peace Education охоплено за 20 років майже 80 000 слухачів із 112 освітніх закладів. Цей позитивний досвід може бути використаний і на теренах України.

Для нашого суспільства впровадження програм Peace Education, адаптація європейських інваріантів для подолання наслідків російської агресії має значення ще й тому, що існуючий напівзаморожений конфлікт у будь-який момент може знов увійти в «гарячу фазу». З іншого боку, шість років війни – це тривалий час, ми маємо вже ціле «покоління війни», яке треба переводити на мирні рейки. Неспроможність України відродити свою територіальну цілісність військовим шляхом обумовлюють пошуки інших засобів, включаючи довготривалу стратегію виховання. Переусвідомленню реальної ситуації в освіті в контексті її готовності культивувати цінності миру було присвячено декілька науково-просвітницьких заходів, які продемонстрували наявність потужної соціально-філософської рефлексії вітчизняних реалій та багату національну педагогічну традицію. Але попри це, «елемент миротворчості не втілений в національну освіту на системному рівні. В ідеалі, доцільно розробити комплексну програму Peace Education на державному рівні, завданням якої було б створення соціального середовища, в якому рецидиви агресії, насильства та порушення прав людини було б неможливим» [1].

Підсумовуючи сказане, зазначу, що в Україні Peace Education має величезні перспективи, по-перше, через наявність реальної потреби суспільства у встановленні стійкого миру на Донбасі (хоч це і залежить не лише від однієї України). По-друге, наше суспільство має чимало внутрішніх протиріч, нам не вистачає злагоди, толерантності, довіри, тобто саме тих цінностей, які культивуються в межах Peace Education. По-третє, обраний Україною європейський вектор розвитку передбачає солідарність з загальноєвропейськими цінностями, які, між іншим, транслюються програмами Peace Education.

Список використаних джерел

1. Додонов Р.О., Александрова О.С., Завадський В.М., Віннікова Н.М. Peace Education: європейський досвід і національна спроможність підтримки депресивних груп. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2019. Вип. 40. Том 2. С. 65-74.
2. Harris I. M. Types of peace education. How Children Understand War and Peace. Ed. by Raviv A., Oppenheimer L., Bar-Tal R. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1999. 371 p.
3. James S. Chapter 9: The United Nations and Peace Education. Encyclopedia of Peace Education. Charlotte: Information Age Publishing, 2008. P. 75-83.
4. Page J.S. Peace Education: Exploring Ethical and Philosophical Foundations. Charlotte: Information Age Publishing, 2008. 185 p.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНОЮ ОСВІТОЮ: ВИКЛИКИ НЕПРОСТОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ

Тетяна Дудка

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

У статті окреслено основні характеристики процесу управління туристичною освітою та проблеми, пов'язані із ним. Проаналізовано менеджмент туристичної дестинації як різновид регіонального менеджменту. Визначено завдання раціоналізації процесу організації професійної підготовки майбутніх туризмологів в умовах педагогічного університету.

Ключові слова: менеджмент туристичної дестинації, туризмолог, професійна підготовка туризмологів, туристична галузь

Сьогоднішні реалії засвідчують, що підвищення конкурентоспроможності кожної адміністративно-територіальної одиниці є пріоритетним завданням розвитку усіх країн світу. У контексті такої тенденційності особливе місце відводиться туризму як найбільшій складовій сфери послуг, функціонування якої на локальному рівні визначається ефективністю професійної підготовки туризмологів, дієвістю існуючого галузевого законодавства, рівня розвитку регіонального менеджменту та інших детермінант.

Своєчасність соціального замовлення ринку праці на професійну підготовку туризмологів є результатом суспільно-економічного розвитку туристичних регіонів, що частково пов'язане із продуктивністю функціонування на їх території менеджменту туристичної дестинації (МТД) – різновиду регіонального менеджменту. Об'єктивна обумовленість функціонування у часопросторі МТД продиктована необхідністю поглиблення розвитку сфери послуг в цілому, на яку за підрахунками окремих науковців у високорозвинутих країнах світу припадає понад 40% інвестиційного обсягу та близько 70% зайнятого населення [4; 8].

У пошуках найбільш раціонального обґрунтування сутнісного наповнення МТД, на основі поєднання методів систематизації та узагальнення, нами умовно виділено дві групи авторських підходів, розкриваючих змістове наповнення заявленої категорії на рівні управління:

– високоорганізованою соціально-економічною системою туристичного регіону, сформованого низкою незалежних та географічно-споріднених складових сфери послуг [4; 6];

– внутрішньогалузевим-диверсифікаційним комплексом взаємозалежних і територіально-локалізованих в межах туристичного регіону системоутворюючих елементів сфери послуг [2; 7].

Запорукою соціальної успішності галузевого менеджменту та конкурентоспроможності туризмолога на ринку праці є високоякісна професійна підготовка, яка змістовно дотична до всесвітньо визнаних профільних наукових надбань сучасної міжнародної спільноти.

Здобутий у процесі професійної підготовки освітньо-кваліфікаційний рівень практично віддзеркалюється у сумі набутих знань, сформованих умінь і навичок та уможлиблюється, зокрема, шляхом залучення до навчання технології соціально-професійного проектування. Цінність даної технології відтворюється у реально-практичній можливості майбутніх туризмологів: актуалізувати проблему наявності слабких сторін, які стримують розвиток МТД; переосмислити можливі варіації підсилення регіонального розвитку туристичного регіону; окреслити шляхи врегулювання існуючих деструкцій крізь призму наявного на даній території ресурсного та демографічного потенціалу.

На сьогоднішній день, розробка конкурентоспроможного туристичного проекту надзвичайно складне завдання. Правильний розрахунок попиту на туристичний проект здатний провести лише високопрофесійний туризмолог, який володіє досвідом проектування, набутим ще зі студентських років.

Сучасні соціальні вимоги до рівня професійної підготовки майбутніх туризмологів є досить актуальною педагогічною проблемою, що засвідчено низкою тематичних наукових праць [5; 1; 3]. Розв'язання означеної проблеми передбачає такої організації системи навчання, яка здатна активізувати набуття нових знань та формування умінь проектування, що уможливиться у ході поглиблення складності запропонованих вихованцю завдань.

З метою раціоналізації процесу організації професійної підготовки майбутніх туризмологів в умовах педагогічного університету, перед викладачем вищої школи постає надзвичайно важливе завдання – підібрати і диференціювати проблемні завдання за рівнем складності. Усі проблемні завдання повинні відповідати вимогам часу – бути актуальними та, водночас, аргументованими з точки зору всесвітньо визнаних науковців світу [1; 2; 3; 4]. Інформаційно-інтелектуальним джерелом невичерпних науково-інформаційних ресурсів для педагогів та студентства слугує, зокрема, рейтингова електронна база сучасних наукометричних періодичних видань, які віддзеркалюють цивілізаційно-дослідницький поступ соціуму XXI ст.

Отримані дослідницьким шляхом результати опрацювання титульної проблематики не вичерпують подальшої множинної предметності наступних наукових пошуків, перспективними серед яких можуть виступити наступні: дослідження та впровадження нових технологій навчання фахівців сфери послуг із залучення до проектної діяльності інформаційних ресурсів – спеціально розроблених програм, з метою полегшення розрахунків та оптимізації регіональної міжгалузевої структури, яка формує цілісний потенціал наявної туристичної дестинації.

Список використаних джерел

1. D. Roberson. Learning while traveling: The school of travel. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, volume 22, June 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/321914253_Learning_while_traveling_The_school_of_travel.
2. M. Jøppe. Tourism policy and governance: Quo vadis? Journal: *Tourism Management Perspectives*, volume 25, 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211973617301241>.
3. N. Bakhmat, T. Dudka, V. Liubarets. Multimedia education technologies usage as the condition for quality training of the managers of socio-cultural activity. Journal: *Information Technologies and Learning Tools*. № 2, 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2027/1327>
4. S. Nordin. *Tourism Clustering & Innovation*. Sweden «ETOUR», 2003.
5. T. Leua, M. Erikssona, D. Muller. More than just a job: exploring the meanings of tourism work among Indigenous Sami tourist entrepreneurs. *Journal of Sustainable Tourism*, volume 26, June 4, 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1200335/FULLTEXT01.pdf>
6. В. Барбарицька, О. Малиновська. Менеджмент туризму: Туропереїтинг. К.: Альтпрес, 2004.
7. М. Морозов. Туристская дестинация и закономерности их развития: монография. М.: «МИГМТ», 2005.
8. Е. Жильцов, В. Казаков. Экономика социальных отраслей сферы услуг. Москва: «ТЕИС», 2008.

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ З ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Марія Єльнікова,

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Стаття розкриває основні положення процесу взаємодії закладів освіти з громадськими організаціями, визначено критерії ефективного управління взаємодією закладів освіти з громадськими організаціями, серед яких: критерій взаємообумовлення цілей, «адекватний» ступінь самоорганізації трудового колективу, залучення сторонніх фахівців, різних неформальних угруповань в складі обох організацій, критерій ефективності, результативності, часовий підхід до оцінки, обов'язкове документальне оформлення умов взаємодії, наявність відповідних автоматизованих програм тощо.

Ключові слова: громадські організації, заклади освіти, критерії ефективного управління.

Комплекс взаємодії закладів освіти з громадськими організаціями є досить новим для простору українського суспільства, тому поки що громадські організації не володіють широким спектром допомоги навчальним закладам в силу ресурсних обмежень – через що ускладнюють або блокують досягнення пріоритетних цілей стратегічного розвитку сучасного громадського суспільства України в умовах євроінтеграції і глобалізації. Тому виникає об'єктивна необхідність наукового обґрунтування і впровадження в практику управління процесом взаємодії навчальних закладів з громадськими організаціями, виокремлення критеріїв ефективного управління взаємодії громадських організацій та закладів освіти, спрямованих на підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу.

Ефективний стратегічний розвиток взаємодії закладів освіти з громадськими організаціями вимагає своєї конкретної оцінки, визначення його ефективності. Забезпечення даної мети можливе за допомогою виокремлення ряду критеріїв, що дадуть змогу визначити взаємодію як ефективну.

В свою чергу *критерії* (від гр. слова criterion – мірило для оцінки чого – небудь) – засіб перевірки точності чи хибності того чи іншого твердження, поняття, явища, гіпотези, теоретичного об'єкту тощо в його

практичному аспекті [2, с. 269] або критерій – «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; ознака, взята за основу класифікації; мірило, мірка» [2, с. 56].

Критерій є іманентною межею категорії «ефективність» і, отже, виступає як її атрибутивна властивість. В літературі поняття «критерій» часто ототожнюють з поняттями як «якість», «властивість», «фактор», «норматив».

Відповідно, при аналізі управлінської ситуації з метою вирішення певних проблем, ускладнень або просто постановки намічених цілей можна стверджувати, що наявність відповідних критеріїв надає змогу визначати ефективну взаємодію закладів освіти з громадськими організаціями.

Отже, перед нами стоїть задача щодо виокремлення ряду певних критеріїв ефективного управління взаємодією закладів освіти з громадськими організаціями.

Першим і найголовнішим, на нашу думку, є критерій, що взаємообумовлює цільову діяльність кожної організації: закладу освіти (ЗО) та громадської організації (ГО). *Критерій взаємообумовлення цілей* обох сторін, тобто цілі діяльності ЗО мають бути скоординовані з цілями ГО, та досягнення цілей одного закладу сприяло здійсненню цілей іншого. Даний критерій визначає основне функціональне навантаження кожної окремої організації в процесі тісної співпраці та взаємодії. Без цілі не можливе існування жодної організації. І якщо вже ми запроваджуємо цілу кардинально нову систему взаємовідносин з послідовними видозмінами факторів внутрішнього середовища, особливою умовою є виокремлення цілей, які покладаються на ці дві потужні установи. Тут дуже важливим є вміння керівництва формувати мету та завдання взаємодії згідно принципів взаємодії всіх існуючих підрозділів підприємницької структури, зокрема тих, що піддаються конструктивній реабілітації тощо. Найпростішим прикладом виконання даного критерію є узгодження цілей працівників та всієї організації в цілому (представниками якої є вище керівництво).

Наступною групою критеріїв є адекватна робота з персоналом, яка передбачає підготовку персоналу організацій до змін на засадах самоорганізації та залучення сторонніх фахівців щодо взаємодії ЗО та ГО.

Готовність персоналу до співпраці – це велика соціально-психологічна робота, адже будь-яке нововведення – це додаткова не оплачувана праця та затрати енергії часу та ідей. В цьому випадку персонал має бути мотивований до самоорганізаційних засад. Необхідно враховувати *«адекватний» ступінь самоорганізації трудового колективу*. Варто зазначити, що ступінь самоорганізації трудового колективу – це процес що має мету, та в під час здійснення якого створюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи.

Самоорганізація проявляється в тому, що кожна людина, кожен член трудового колективу закладає свої особисті творчі можливості не лише для виконання трудових завдань, а й задля налагодження самого процесу

організації роботи, змога управляти своїм потенціалом виходячи з власних цілей, а не відповідно до поставлених завдань зверху. До основних принципів самоорганізації людей під час колективної роботи можемо віднести наступні:

1. Присутність колективного інтересу у великій кількості людей, що дозволяє говорити просто створення групи за інтересами.
2. Кожен учасник групи впевнений, що під час колективної роботи досягнення будуть значно вагомішими ніж під час індивідуальної.
3. Учасники групи переконані, що результат колективної роботи є корисним як для кожного окремого учасника, так і для загальної групової роботи.
4. У разі виникнення неузгодженостей і проблем під час роботи учасники можуть швидко і детально знайти спільне рішення.
5. Кожен учасник погоджується зі своїми функціями в роботі та функціями що виконують інші члени колективу [1].

Процес самоорганізації дає можливість адаптуватися до певного середовища завдяки певним звичкам, навичкам та нормам поведінки.

При самоорганізації як окремого працівника так і колективу працівників, всі процеси в управлінні будуть виконуватися швидше, якісніше та не примусово. Але, необхідно відстежувати процес протікання само організаційних рухів. Адже, в роботі того ж самого Р. Семлера, робиться акцент на «золотій середині» використання прав та можливостей колективу. Мається на увазі високоорганізовані зв'язки в команді по прийняттю рішень можуть надати учасникам процесу «надмірних» можливостей та завищених оцінок щодо результатів своєї діяльності. Тобто, демократія, ініціатива – це безперечно необхідні складові, але їм потрібно встановлювати ту саму «тонку межу». Адже, неефективні рішення чи перебільшення можливостей в процесі функціонування компанії можуть привести до мінімізації отримання прибутку.

Залучення сторонніх фахівців для обговорення та прийняття управлінського рішення: такого роду робота довіряється групі висококваліфікованих фахівців, які мають спеціальні навички в сфері затвердження необхідного рішення в ГО та ЗО, і найголовніша їх цінність полягає у тому, що вони безпристрасно та об'єктивно зможуть оцінити потенціал організації. Багато науковців рекомендують наймати таких працівників для побудови та аналізу методів прийняття рішення (наприклад, SWOT-аналізу, PEST-аналізу, дерево цілей, мозкового штурму тощо).

Залучення до процесу прийняття рішень декількох *різних неформальних угруповань в складі обох організацій*. Справа в тому, що при дотриманні даного критерію при здійсненні управління взаємодією створюється відповідне соціально-психологічне середовище: будуть фігурувати такі фактори як «дух авантюризму», «конкуренція», «отримання звання кращого» та принцип «легких змагань». На нашу думку, вираз «Конфлікт – це не завжди щось погане» якомога краще відображає дану

ситуацію, тим паче коли в результаті на всіх учасників процесу очікує «невеличка винагорода».

Кожна з соціальних команд намагатиметься виділити себе екстравагантними рішеннями та раціональними думками. Для організації це є досить ефективним способом залучення новітніх «бюджетних» ідей та мотиваційних стимулів.

Критерій ефективності, результативності передбачає наявність певного ефекту, адже відомо, що будь-які дії мають нести позитивний результат, щоб дії та цілі, які є основними для обох установ мали високий рівень результативності – економічної та соціальної.

Критерій *економічної ефективності* характеризує вартісний характер засобів (видатків, витрат) задля досягнення цілей (результатів) управління взаємодією закладів освіти з громадськими організаціями, а інколи і самих цілей (наприклад, одержання прибутку).

Критерій *соціальної ефективності* відображає загальний стан задоволеності персоналу згідно існуючого соціально-психологічного клімату на в установах.

Наступним варто виокремити критерій обмеженого часового ліміту в процесі взаємодії закладів освіти з громадськими організаціями. Будь-яка діяльність має бути регламентована часовим і просторовим факторами. Варто виокремити *часовий підхід до оцінки* ефективності застосування взаємодії закладів освіти з громадськими організаціями, що виокремлює в процесі оцінки коротко-, середньо- та довгострокові періоди.

Важливим фактором регулювання взаємодії закладів освіти з громадськими організаціями є обов'язкове документальне оформлення умов взаємодії з розподіленими чітко партнерськими відносинами. Наприклад, попередня програма взаємодії та аналітичних документів за результатами взаємодії: звіту, аналітичних записок є також обов'язковою процедурою внаслідок аналітичної роботи по прийняттю рішень. Дуже важливо зафіксувати подію «на документі», адже в процесі обговорення вибрана альтернатива для кожного працівника (директора чи виконавця) буде зрозуміла суб'єктивно. Тим паче поза увагою можуть залишатися такі на перший погляд не помітні деталі як: час, дата, виконавці тощо. І щоб не було потім конфліктних ситуацій, необхідно попередити цей момент, зафіксувавши всі найважливіші елементи прийнятого рішення. Звернемо увагу, що це має бути не обов'язково паперові документи, а будь-які носії інформації (спеціальні програми пакету Офіс, просто USB, жорсткі диски, інформація в автоматизованих програмах тощо).

Ефективне управління взаємодією закладів освіти з громадськими організаціями обов'язково передбачає наявність відповідних автоматизованих програм.

Впровадження автоматизованих систем управління в управлінський процес ЗО та ГО покликано забезпечити підвищення якості співпраці або знизити витрати на досягнення звичних результатів співпраці. Йдеться про

те, що підвищення ефективності управлінського процесу є метою будь-якого автоматизованого процесу. «Ступінь ефективності залежить від того, яких витрат потребує конкретне автоматизоване управління і як довго воно даватиме корисний ефект. Якщо через незначний час після впровадження автоматизованих систем управління актуальною буде проблема щодо освоєння нового, яке нейтралізує дію попереднього, то корисний ефект такого автоматизованого управління не може бути значним, а значить витрати на його впровадження виявляться невиправданими» [3, с. 22]. Ефективність автоматизованих систем управління залежить від досягнутого завдяки йому корисного ефекту, тривалості використання автоматизованих технологій, витрат на її впровадження. Це найперші та найголовніші критерії.

Отже, ефективне управління взаємодією закладів освіти з громадськими організаціями базується в разі дотримання певних критеріїв та фундаментальних принципів її побудови. Серед критеріїв ефективного управління взаємодією закладів освіти з громадськими організаціями варто виділити наступні: критерій взаємообумовлення цілей, «адекватний» ступінь самоорганізації трудового колективу, залучення сторонніх фахівців, різних неформальних угруповань в складі обох організацій, критерій ефективності, результативності, часовий підхід до оцінки, обов'язкове документальне оформлення умов взаємодії, наявність відповідних автоматизованих програм тощо.

Список використаних джерел

1. Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Кривокульська Н.М. Менеджмент установ і організацій : Навч. посібник К. : «Професіонал», 2006. 345 с.
2. Менеджерський словник : Навчально-довідкове видання / Укладач Колесніков Г.О. К. : ВД Професіонал, 2007. 288 с.
3. Пинский А. О культурно-образовательных инициативах и инновационных школах. *Мир образования*. 2017. № 3. С. 20-23.
4. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ ПЛАНЕТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Жень Цзя,

аспірантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ

У статті розглядається проблема породження образу людини інформаційної доби який би мав інтегративний характер і обслуговував освітні і виховні практики Сходу і Заходу; наводяться чисельні пропозиції дослідників людини майбутньої доби і обґрунтовується ідея Планетарної особистості як така, що обумовлена «духом епохи», тобто новими обставинами планетарного життя, а з іншого – органічно продовжує родовід людського роду, оскільки рід людський не зникає, а лише трансформується у нову якість.

Ключові слова: особистість, планетарна людина, цивілізація, підстава, умови, генезис, планетарна особистість, образ, ідеал

Постановка проблеми. Життя доводить, що кожна цивілізація, що мала місце у еволюції планетарного соціального світу вибудовувала свою людину, виходячи зі змісту «духу епохи» для розробки та обслуговування якісно нових засобів і способу виробництва. Не виключенням тут є й наступ інформаційної доби – вона також потребує формування нової людини.

При цьому вивчаючи генезис нової людини ХХІ століття слід пам'ятати, що він обумовлюється підставою та умовами. Підстава породжує зміст нової якості особистості людини, яка є відносно самостійним агентом планетарного еволюційного процесу, а зовнішні умови соціального буття квантують його у специфічну форму, що дістала у нас назву Планетарна особистість. Це означає, що проблема обумовлюється рухом підстави, а масштаб і специфіка форми проблеми – за рахунок умов, що склались на певний момент і у певному місці. Проблема виглядає напрочуд простою: нове суспільство потребує нової людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Нова доба системно охопила увесь планетарний світ і тому проблема пошуку ідеалу людини ХХІ століття характерно для філософів і педагогів усього світу. Відомо, що значний вклад у розуміння людини внесено китайськими філософськими школами. Маються на увазі праці філософів школи Конфуція: Конфуцій (Кун Фу Цзи) (551-479 рр. до н.е.), Мен-цзи (372-289 рр. до н.е.), Сюнь-цзи (III ст. до н.е.), Ван Ян-міна (Ван Шоу-женя. 1472-1529), Лу Цюю-юань (Лу Сян-шань, 1139-1193); школи моїстів – Мо-цзи; школи легістів – Цзи-Чан (6 ст. до н.е.), Шан-Ян (390-338 рр. до н.е.), Хань Фей-цзи (280-233 рр. до н.е.); школи

даосизму – Лао-цзи (6-5 ст. до н.е.), Ян Чжу (кін. 5 – поч. 4 ст до н.е.), Чжуан Цзи (369-286 рр. до н.е.); представників філософських течій Середньовіччя: Лю Цзунчжоу (1578-1645), Сунь Ятсена (1866-1925), Янь Юань (Сичжай, 1635-1704), Лян Цичао (1873-1929), Тань Ситун (1865-1898), Янь Фу (1854-1921): Нового часу: Ху Ши (1891-1962), Чжан Лівень (нар. в 1935 р.), Мао Цзедун (1893 -1976), Джао Цзунь, Ян Бо (нар. в1960), Чжоу Женгуан та ін.

Особливу увагу важливо звернути на канонізовані трактати Конфуція («Лунь-юй»), Лао-цзи («Дао-де цзін»), книги Його Святейшества Далай-лами («Путь к жизни, полной смысла», «Дхарма», та ін.). Специфіку спільної культурної взаємодії між країнами Європи і Китаєм, що є важливим для розуміння кроскультурних перетворень сучасності, системно розкриті в працях Ши Вей Жень, Фен Юланя, Ян Кунжу, Ся Юцзиня, Су Гуан-хуна і Ю Бяня, окремі елементи і процеси висвітлені в доробках Ван Минхе, Фань Вень-Ланя, Ян Інъяо, Ян Міна та ін.

На європейському небосхилі важливо звернутися до праць класиків філософської думки. Мова йде про безсмертні праці про людину Демокрита, Епікура, Лукреція Кара, Сократа, Протогора, Платона, Аристотеля, Плотіна, Аврелія Августина Блаженного, Ансельма Кантеберійського, Дунса Скотта, Вільяма Оккама, Миколи Кузанського, Френсіса Бекона, Рене Декарта, Томаса Гоббса, Джона Локка, Девіда Юма, Джона Берклі, Бенедикта Спінози, Блезя Паскаля, Шарля Луї де Монтеск'є, Франсуа Вольтера, Жан Жака Руссо, Жульєна Ламетрі, Дені Дідро, Поля Гольбаха, Клода Гельвеція, Людвіга Фюрбаха, Іммануїла Канта, Георга Гегеля, Вільгельма Шеллінга, Йогана Готліба, Йогана Фіхте, Фрідріха Шеллінга, Артура Шопенгауера, Огюста Конта, Сьєрена К'єркегора, Фрідріха Ніцше, Анрі Бергсона, Вільгельма Дільтея, Георга Зіммеля, Освальда Шпенглера, Карла Маркса, Фрідріха Енгельса, Джосаї Ройса, Бенедетто Кроче, Жанна Іпполіта, Макса Горкгаймера, Теодора Адорно, Юргена Габермаса, Дьєрда Лукача, Антоніо Грамші, Сергія Соловйова, Петра Флоренського, Миколи Бердяєва, Льва Шестова, Василя Розанова, Семена Франка, Костянтина Цюлковського, Олександра Чижевського, Володимира Вернадського, Тейяра де Шардена, Томаса Куна, Імре Лакатоса, Карла Поппера, Клода Леві-Строса, Жака Лакана, Мішеля Фуко, Жака Дерріди, Жіля Дельоза, Жана Бодрійяра, Жана-Франсуа Ліотара, Ганса Гадамера, Карла Отто Апеля, Поля Рікбора, Вільгельма Райха, Герберта Маркузе, Ернста Блоха, Луї Альтюссера, Джеральда Коена, Зігізмунда Фройда, Карла-Гюстава Юнга, Еріха Фрома, Мартіна Гайдеггера, Карла Ясперса, Жана-Поля Сартра, Альбера Камю, Габрієля Марселя, Моріса Мерло-Понті, Хосе Ортега-і-Гассета, Ніколо Аббаньяно, Мартіна Бубера, Мирослава Поповича, Володимира Шинкарука та ін.

Мета статті полягає у обґрунтуванні ідеї людини ХХІ століття яка б була валідною у горизонті інформаційної доби, як для Сходу, так і Заходу.

Теоретична частина. Образ людини знаходить своє віддзеркалення, як відомо, у працях дослідників Сходу і Заходу але з різних світоглядних

позицій. Матеріалістична традиція, що притаманна європейському світогляду, тобто, культивується на Заході, зумовила формування соціологічною (іншими словами, цивілізаційною) і культурологічною парадигм, ідеалістична традиція, що культивується на Сході, у тому числі поширена в Китаї, асоціюється за сучасними уявленнями з релігійною парадигмою і космізмом. Ці протилежні світоглядні парадигми відрізняються передусім тим, що мають різну «пізнавальну оптику», виділяють різні сфери життєдіяльності і різну проблематику становлення людини у горизонті інформаційної доби.

Якщо звернутись до наявної літератури, що віддзеркалює діагностування майбутнього образу планетарної людини, то тут пропозицій можна побачити достатньо багато. З одного боку – це праці В. Буданова – «квантово-синергетична антропологія», А. Госвами – «самоусвідомлювальний Всесвіт», А. Мінделла – «квантовий розум», К. Цюлковського – «променисте людство», що отримали подальший розвій у працях сучасних дослідників, а саме: В. Беха – «Планетарна особистість», І. Девтерова – «Інтермен», Н. Маслової, О. Сташкевич – «Ноосферна особистість» та ін.

При цьому на початку XXI століття є очевидними дві взаємовиключні тенденції в оцінках дослідниками Майбуття людини *homo sapiens*: одна з яких несе у собі песимістичну перспективу для планетарного людства, а інша – навпаки, через призму сингулярності має оптимістичну перспективу. Суть першої полягає у тому, що планетарне людство рухається у бік занепаду, а іншої – свідчить про те, що вона, планетарна спільнота, набирає силу і здатна сингулярним стрибком вийти за межі планетарної системи і засилити Близький космос. На цій підставі «ми неминуче повинні перейти до обговорення проблем еволюції внутрішнього світу людини. Знайти способи такої дії на нього, щоб внутрішній світ людини перетворився на його основну цінність. Ось тут і лежить ключ до самої людини – збереження виду *homo sapiens* на планеті» [1, с. 131].

Тож, на початку XXI століття усе «драматично, співпало, сконцентрувалося в людині – цій ледве помітній в масштабах Всесвіту антропокосмічній точці» [2, с. 59]. Це означає, що має бути побудованим новий цивілізаційний ідеал або образ суб'єкта культурно-історичного процесу, що породжується під натиском просторової глобалізації, інтенсивної інформатизації і соціальної комунікації планетарної спільноти, оскільки він веде до породження нової якості життя і життєустрою планетарної людини.

Але ми відносимо себе до оптимістів і тому маємо обрати і обґрунтувати ідею, яка б з одного боку, була обумовлена «духом епохи», тобто новими обставинами планетарного життя, а з іншого – органічно продовжувала б родовід людського роду, оскільки рід людський не зникає, а лише трансформується у нову якість.

Якщо узагальнити, то на сьогодні зміни «духу епохи» полягають у наступному: по-перше, цивілізаційний підхід системно висвітлює міжцивілізаційний зсув у який потрапила планетарна спільнота, оскільки здійснюється спонтанний стрибок від техногенної до інформаційної цивілізації; по-друге, – організаційна матриця планетарного життєустрою перебудовується від ячеїстого типу до мережевого порядку і на цій основі відбувається становлення планетарного соціального організму у якому особистість відіграє системоутворюючу і рушійну силу; по-третє, – у життєдіяльності людини відбувається вихід на перший план соціальної складової, тобто, особистісних властивостей, а на боці суспільства – спостерігається випереджальним розвитком духовного виробництва на основі цифрової економіки; по-четверте, випереджальний розвиток інформаційного суспільства обумовлює не тільки і не стільки семантику спілкування людей між собою, значно розширює соціальну комунікацію і соціальну взаємодію людей між собою, а й викликає переструктурування нейронних мереж у голові людини, значно змінює глибину і механізм мислення молодого покоління; по-п'яте, вихід на перший план розвиток духовної складової планетарної спільноти породжує низку метаморфоз інтелектуального порядку, що потребують філософського осмислення і теоретичного пояснення, наприклад, появу віртуальної особистості і віртуальних, тобто, безтілесних структур, кіборгів і клонів людини, електронної особистості, визнання роботів, повноправними громадянами реальних країн та багато інших інновацій нової епохи.

Тепер звернемось до підстави для того, щоб відтворити образ нової людини. Його інноваційно подано у праці В. Беха і Ю. Бех «На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту» [див.: 3]. Їх ідея полягає у тому, що еволюція світової спільноти у часовому вимірі забезпечується людиною, що здатна опанувати смислогенез.

Саме на цьому базується логіка ноестичного олюднення природи. «Ноосфера, – пише Тейяр де Шарден, – прагне стати однією замкнутою системою», в якій «Земля не тільки покривається міриадами крупинок думки, але огортається єдиної мислячої оболонкою, що утворює функціонально одну велику крупинку думки в космічному масштабі» [4 с. 258].

Тож, культурно-історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – чистий космічний розум.

«Маючи такі переходи, ми повинні розглянути їх як алгоритм саморозгортання організаційної єдності смислогенезу, суб'єктивованого і об'єктивованого соціального світу, оскільки предметом істинного соціального знання і критерієм його справжньої науковості є загальні процеси і явища, що повторюються. Звідси – обов'язкова риса класичних

концептуальних побудов – виокремлення необхідної стадіальності або етапності загального історичного розвитку планетарної спільноти. Основа виокремлення таких стадій і етапів – відтворення еволюційної матриці, що повторюється, в умовах, що розрізняються» [3, с. 54].

Вихід людської особистості за власні межі і межі планетарного розвитку завдяки смислогенезу. Далі вони подають етапність у саморозгортанні планетарної спільноти (див.: Таблицю). Для нас розглядати у якості нової людини XXI століття ідею Планетарної особистості, що подана у даній таблиці, є надто привабливою і практичною.

Таблиця

ЕТАПИ САМОРОЗГОРТАННЯ ПЛАНЕТАРНОЇ СПІЛЬНОТИ

(за баченням В. Беха і Ю. Бех)

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап	П'ятий етап	Шостий етап
Смислогенез	архетипи	емпіричне знання	наукове знання	інформація	сенси	космічний розум
Вид людини	пралюдина	біологічна людина	особистість людини	планетарна особистість	ноосферна особистість	променисте людство
Вид цивілізації	працивілізація	аграрна	технічна	інформаційна	інтелектуальна	космічна

А. С. Гальчинський домальовує загальну картину саморозгортання homo sapiens і веде мову про антропологічну парадигму глобалізації [5]. Він пише: «Грунтуючись на теорії Маркса, ми розмежовуємо таким чином дві лінії глобалізаційного процесу. Виділяємо, з одного боку, глобалізацію, основою якої виступають суто економічні детермінанти – поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація світових ринків капіталу, товарів і робочої сили, і з іншого – глобалізацію людини, формування на відповідній основі «планетарної форми духовного багатства людської особистості», «багатства глобального спілкування». «Справжнє духовне багатство індивіда, – читаємо в «Немецкой идеологии», – цілком залежить від багатства його дійсних (глобальних – А. Г.) відносин»; «при цьому звільнення кожного окремого індивіда здійсниться в тій же самій мірі, в якій історія повністю перетвориться у всесвітню історію». Звідси перший історичний акт глобалізації – конституювання природи індивіда, багатства його особистості; «всесвітньо-історичне існування індивідів означає таке їх існування, яке безпосередньо пов'язано зі всесвітньою історією» [6, с. 36]. Остання фраза в край важлива, оскільки вона підтверджує нашу позицію об'єктивності вибору виду суб'єкта культурно-історичного процесу у якості ідеалу інформаційної доби.

У цих теоретичних положеннях К. Маркса і Ф. Енгельса «визначено сутність антропологічної глобалізації. Її логіка повинна бути для нас зрозумілою: багатство людської особистості, індивідуальність кожного з нас формуються соціальним середовищем наших спілкувань, простором

комунікацій, параметрами інтелектуального обміну. Відповідно логічним фундаментом глобалізованої особистості є планетарне людство в його сучасному визначенні – людство як планетарне суспільство.

Методологічно в цій позиції розмежуються поняття «людство як сумативна цілісність» і «людство в своїй системній цілісності». Антропологічна глобалізація – це рух від першого визначення до другого, від сумативної до системно-цілісної спільності людства. Основою планетарного суспільства, на фундаменті якого формується планетарна особистість, є людська спільність у своїй системній цілісності» [5, с. 314].

Сьогодні наступив переломний момент у саморозгортанні планетарної спільноти, оскільки вона увійшла у стан антропоцену, тобто, коли природа стала залежати від діяльності людини. Саме тому «створення ноосфери з біосфери, – як передбачав В. Вернадський, – ... вимагає прояви людства як єдиного цілого. Це його неминуча передумова. Це нова стадія в історії Планети, яку не можна порівняти з минулим» [7, с. 261-262].

Планетарне суспільство формує механізми органічного поєднання індивідуального і цілісного в структурі особистості. У людини немає майбутнього за межами цієї цілісності – асоціації «власного еґо з тим, що являє собою ціле» (Тейяр де Шарден). Таким цілим є гармонізована спільність людства. Звідси планетарне суспільство виступає як інструмент метасинтезу, планетаризації людини, формування на глобальному рівні «конвергентної особистості» і відповідної легалізації загальнолюдського «Ми». Перш за все ці перетворення утворюють основну вісь антропологічної глобалізації суспільства [5, с. 315].

Планетарному людству притаманний зворотний зв'язок на основі якого воно проявляє адаптивні властивості до зміни «духу епох». Саме в цьому сенсі Тейяр де Шарден розглядав людство в його цілісності як саморефлексивний феномен. Йдеться, зазначав французький мислитель, про «колективний потік рефлексії», «рефлексивності, що охоплює все людство», про людство як живому організмі зі «своєю нервовою системою, своїми сприймаючими центрами, своєю пам'яттю» [4, с. 185, 259].

Мова тут йдеться про визначення поняття «людство в своїй системній цілісності», тобто, «як живого організму, якому притаманні: а) функція загального сприйняття (впізнання) внутрішніх і зовнішніх впливів; б) можливість колективного реагування на відповідні дії; в) можливість самонавчання; г) схильність до солідарної відповідальності і до колективного самозахисту» [5, с. 317] – зазначає А. Гальчинський.

В кінцевому підсумку людська історія на основі вище наведеного нами ланцюга саморозгортання планетарного розуму виглядає як поетапна еволюція ноогонічного процесу – незворотною самоідентифікації глобального інтелекту, основою якого є формування планетарного (цивілізаційного) Розуму, «Божественного Розуму Планети», за словами С. Булгакова. Людство в своїй системній цілісності є носієм цього Розуму.

Отже, важливо усвідомлювати і те, що людство в своїй цілісності – це продукт природного самовдосконалення людської особистості, її соціалізації, переходу свідомості людини на якісно новий щабель еволюції – на рівень глобалізації його інтелекту [5, с. 318]. При цьому спостерігається кардинальний зсув у співвідношенні тіла і духа у бік останнього. Фактично розум починає виходити за межі тілесної капсули і починає опановувати віртуальні структури і самостійне буття за межами живої людини. Фантастика яку треба усвідомити.

Це означає, що ми маємо справу з логічно пов'язаною низкою саморозгортання геологічної сили – Космічного Розуму, який видозмінює навіть носіїв планетарного розуму, що складається з наступних ланок: елементарний розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості – Планетарний колективний розум – безтілесний розум (ноосфера) – чистий розум (Абсолют, Абсолютна ідея, Абсолютний Дух, чистий Розум).

Висновки, що випливають з вищенаведеного матеріалу полягають, на нашу думку, у наступному:

- ідея Планетарної особистості, як ідеалу людини XXI століття, викликана до життя підйомом «духу епохи» на якісно новий рівень, оскільки кожен «дух епохи» створював собі певний тип особистості, яка забезпечувала його самореалізацію і її подальше саморозгортання;

- сучасна філософська і наукова думка явно запізнюється з вивченням ідеї Планетарної особистості і змінами у її життєвої структури з переходом її, ідеї, у стан ідеалу людини XXI століття.

- відмічена динаміка зміни ідеалу людини у залежності від «духу епохи», так, наприклад: у давнину – фізично досконалої людини і громадянина, у середньовіччя – до правителя, керівника держави, у техногенній цивілізації – вправний працівник, то нині – це універсальна креативна особистість, громадянина світу;

- визрівання планетарного соціального організму, що обумовлено процесами глобалізації і інформатизації веде до онтологічної, інформаційної і організаційної, мовної єдності з'являється і утримується стабілізується завдяки породженню якісно нового суб'єкта культурно-історичного процесу – Планетарній особистості;

- інформаційний характер майбутнього суспільства активізує соціальну складову особистості людини і вона виходить на перший план і стає співрозмірною організації складовій життєвої структури планетарної спільноти;

- планетарна особистість вимушено відповідаючи на вимоги становлення планетарного соціального цілого має забезпечити, одночасно, становлення фундаментальної науки, Глобальної освіти, планетарного виховання, геокультури, Світового ринку, Світового суспільства знань, Світової держави, Світового громадянського суспільства, як засобів власної реновації, тобто, породження, творення і відтворення власного буття.

Таким чином, ми теоретично довели, що на етапі інформаційної цивілізації провідною стає Планетарна особистість, що породжується атрибутивною потребою морфології планетарного соціального організму і тому виходить у феноменальний світ з ноуменального у формі ідеї, що має стати ідеалом і пройти увесь шлях, що притаманний їй згідно природи явища.

Список використаних джерел

1. Маслова Н. В. Научно-теоретические основы познания и методология ноосферного образования. *Три ключа. Педагогический вестник*. Выпуск третий. М.: Издательский дом Ш. Амонашвили, 1999. С. 131-141.
2. Коган Л.А. Закон сохранения Бытия. Вопросы философии. 2001. №4. С. 59-69.
3. Бех В. П., Бех Ю.В. На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту: монографія. К.: «МП Леся», 2014. 220 с.
4. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / предисл. Роже Гароди; пер. с фр. Н. А. Садовского. М.: Прогресс, 1965. 296 с.
5. Гальчинський А.С. Маркс и современный мир. Гуманистическая доминанта. К.: Лыбидь, 2015. 328 с.
6. Маркс К. Немецкая идеология. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. Т. 3. С. 7-544.
7. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М.: Айрис-пресс, 2004. 576 с.

ПАРАДИГМА СИСТЕМНОГО МИСЛЕННЯ У ДИСКУРСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ

Тетяна Жижко,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності
та євроінтеграції, Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Юлія Бех,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри менеджменту та
інноваційних технологій соціокультурної діяльності,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

У статті розглянуто парадигму системного мислення з точки зору підготовки фахівців спеціальності «менеджмент». Визначено, що наочною стає розбіжності у розумінні системного мислення між вітчизняними і зарубіжними дослідниками: якщо вітчизняні дослідники при використанні терміну «системне мислення» орієнтуються на атрибутивні можливості пересічної людини або, у першу чергу, менеджерів, то за кордоном розглядають технології, що націлені на колективне обговорення і прийняття відповідних рішень.

Ключові слова: системне мислення, прийняття рішень, поведінкова економіка.

Перехід планетарної спільноти від технократичної до інформаційної цивілізації зачепив фактично усі сфери життєустрою планетарної спільноти, оскільки на передній край науки, освіти і, взагалі, культури ХХІ ст. висунув проблему духовного: від теорії пізнання до повсякденної практики виробництва.

Глобалізація і інформатизація сучасного планетарного життя вимагає від нас принципово іншого відношення до наших уявлень про цілісність соціальних систем, оскільки процеси стають більш взаємозалежними, а наслідки не продуманих управлінських рішень усе більш пагубними для нас самих же. Настав час коли світова спільнота має масово опанувати системним мисленням.

Тому постановка питання про формування системного мислення у фахівців зі спеціальності 073 Менеджмент» і 124 Системний аналіз, якими опікується кафедра управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені

М. П. Драгоманова, є актуальним теоретичним і практичним кроком модернізувати фахову підготовку у даному ЗВО, що виводить молоде покоління на світовий рівень розуміння міжнародних, державотворчих, культурологічних і економічних процесів.

Щоб не вигадувати у черговий раз велосипед, є сенс подивитися як дана проблема вирішується у закордонних навчальних центрах і закладах освіти. По-іншому, для організації і формування *системного мислення* у вітчизняному навчальному закладі є сенс звернутися до практики діяльності закордонних фахівців, що мають певний досвід з цієї проблеми. І порівняти вітчизняний і закордонний підходи до даної проблеми. У цьому й полягає *мета даної статті*.

Вихідною умовою тут є якісні зміни не тільки у структурі, що глобалізується, але й у якості соціального світу, що відбувається за рахунок інформатизації. При цьому не озброєним оком видно, що інформаційна доба робить наш світ більш крихким і більш залежним від людини.

Помічаючи ці обставини, дослідники заговорили навіть про настання особливої епохи – антропогену. Нагадаймо, що за першими визначеннями, *«антропоцен – неформальний геохронологічний термін, що позначає геологічну епоху в якій рівень людської активності відіграє істотну роль в екосистемі Землі. Цей термін увів у наукову практику в 1980-х роках еколог Юджин Стормер, а широко популяризував його фахівець з хімії атмосфери Нобелівський лауреат з хімії Пауль Крутцен, який вперше використав термін “антропоцен 2000 року” 2008 року на розгляд Комісії зі стратиграфії Геологічного товариства Лондона надійшла пропозиція про виділення антропоцену як формальної одиниці геохронологічної шкали»* [1]. Станом на сьогодні, дану пропозицію з 2015 року розглядають спеціальні робочі групи геологічних наукових товариств декількох країн світу.

Таким чином, роль людини на планеті у XXI ст., особливо людини, що наділена правом приймати управлінські рішення, значно зросла. Її вплив на усі процеси значно посилюється. Суспільні відносини, навіть економічні, стали сьогодні більш вразливими і чутливими, не тільки до практичних дій людини, а навіть до характеру і змісту її мислення. Нова епоха поставила питання про якісно нові методологічні підходи до вивчення проблем соціального розвитку.

По-іншому, постала проблема когнітивного підходу до оволодіння явищ, що пов'язана з необхідністю переходу від безпосереднього розгляду когнітивного, як ментального і психічного, до розгляду його, що спирається на дослідження еволюції наукового знання.

О. М. Рубенець у статті «Про сутність когнітивного підходу в сучасній філософії науки» зазначає, що: «Розуміння когнітивного як виразу знання, способів представлення та оперування, які стають основою реактивації психічних процесів мислення, покладене в основу відтворення

виробництва знання як прояву когнітивної діяльності людини. Новим є виявлення діалектики суб'єктного та об'єктного виміру когнітивних практик. Це дозволяє проводити дослідження когнітивного виміру еволюції сфери знання на основі системних відносин, які складаються в процесі формування нових проблемних областей. Це визначає ступінчатий характер еволюції та загальний когнітивний зсув – основу трансгресії сфери знання» [12].

Таким чином, у ході сучасної фахової підготовки бакалаврів, магістрів і докторів ухил робиться на зростання значення їх когнітивного дослідницького потенціалу. Активізацію їх когнітивних здібностей в освітньому просторі сучасного навчально-виховного процесу ми вбачаємо у формуванні системного мислення майбутнього фахівця. Дана постановка питання знаходиться у тренді сучасного соціального розвитку.

Далеко не випадково, американський економіст Річард Талер з Чиказького університету став лауреатом *Нобелівської премії з економіки 2017 року* за створення поведінкової економіки. Як заявили в Нобелівському комітеті, Талер удостоєний почесної премії за свій «внесок у побудову зв'язків між економічним та психологічним аналізами ухвалення рішень індивідуумами». «Його емпіричні висновки та теоретичні ідеї послужили для створення нової галузі – поведінкової економіки, яка швидко розвивається та має глибокий вплив на багато сфер економічних досліджень та на економічну політику», – зазначили у Нобелівському комітеті.

По суті, поведінкова економіка – це міждисциплінарна галузь, що знаходиться на стику психології і економіки. Р. Талер став одним з перших, хто помітив прогалини в стандартній економічній моделі і став спиратися на напрацювання психологів для того, щоб їх якість пояснити. При цьому поведінкова економіка працює в реальному житті з використанням концептів: «ефект володіння», «уявний рахунок», «помилки підприємців», «вибір за замовчуванням», «неприйняття втрат» та ін.

Системне мислення виявляється тим інструментом прийняття рішень, що завжди при особистості і сприяє прийняттю рішень у різних сферах життєдіяльності людини, оскільки входить до атрибутивних характеристик людського капіталу. Американський економіст Пол Ромер, що став лауреатом Нобелівської премії 2018 році, також присвятив свої роботи використанню когнітивного потенціалу людини в економіці. Розроблена П. Ромером модель припускає, що основним фактором економічного зростання є збільшення капіталовкладень у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи й інвестиції в людський капітал. На його думку, економіка, що володіє ресурсами людського капіталу та розвинутою наукою, має в довгостроковій перспективі кращі шанси зростання, ніж економіка, позбавлена цих переваг» [3].

Дослідження П. Ромера з Бізнес-школи Нью-Йоркського університету лягло в основу теорії ендогенного економічного розвитку. Праця

П. Ромера, яку він опублікував ще у 1990 році, заклала основу того, що зараз називають теорією ендогенного зростання. Теорія пояснює, як ідеї відрізняються від інших товарів і вимагають особливих умов для процвітання на ринку.

Це вчення розглядає економічне зростання, як наслідок внутрішніх чинників, таких як інвестиції у людський капітал, інновації та запровадження нових технологій. Згідно з дослідженнями вченого, саме інвестиції у людський капітал є головним стимулом розвитку економіки. Ідеї, над якими П. Ромер працював ще з кінця 1980-х років, лягли в основу великої кількості досліджень, зокрема у сфері державного регулювання [11].

Не секрет, що глибинним знанням про системне мислення є відтворення його на рівні суб'єкта культурно-історичного процесу. Одночасно це є кінцевою ланкою не тільки дослідження проблеми нового рівня знання про людину фахову, але це й найбільш продуктивний рівень підготовки фахівців будь-якої галузі виробничої діяльності у світлі домінування у XXI ст.. духовного виробництва над матеріальним.

При цьому на практиці виходить так, що ми у дослідженні сучасних суб'єкт-об'єктних процесів в економічній сфері, маємо подолати два бар'єри: *перший* – це зрозуміти як можна здобувати нове знання з глибин ментального і психічного стану людини, а *другий* – як правомірно у якості вихідного матеріалу для узагальнення використовувати вже існуюче наукове знання.

Тобто, ми знову стикаємось з проблемою інтеграції когнітивного (культурологічного) і ментального (природного) у структурі особистості людини. Тут зробимо важливе методологічне зауваження. Його суть полягає у тому, що особистість людини – це системна характеристика суб'єкта культурно-історичного процесу або виробничої діяльності у якому природне і соціальне неподільне, більше того, вони не можуть існувати один без одного.

Це, інтеграція природного і соціального у органічну цілісність, ще раз переконує нас, що рішення тут слід шукати за допомогою інструментарію когнітивної філософії. Нагадаємо, що «сучасне розуміння когнітивного у філософії науки (розробка ідеї когнітивної революції в епістемології, когнітивно-комунікативних стратегій синергетики, а також критика когнітивного підходу, як такого, що спирається на філософію нейросвідомості та концепцію отілесненого мислення тощо) пов'язує когнітивне з безпосередніми ментальними, психічними проявами людини. Боротьба тенденцій – натуралістичної та культурно-історичної щодо питання про джерела еволюційних змін в когнітивній системі гомінід, а далі – людини, стосується питання впливу культури на обробку когнітивної інформації. В обох напрямках – в біологічній теорії когнітивних процесів (К. Лоренц, Р. Рідль), і в

філогенетичному напрямі (Д. Кемпбелл, Г. Фоллмер) йдеться про розгляд ментальності» [12].

Справедливості раді слід відзначити, що за кордоном, особливо у США, Канаді, Великобританії і Російській Федерації, починаючи з 2000 року проблема оволодіння системним мисленням перейшла з розряду теоретичних у розряд практичних завдань. Про що яскраво свідчить література, що висвітлює дану проблему і покладена в основу процесу професійного навчання фахівців системному мисленню [2 ;4-6; 8-10; 13-16]. За кордоном формування компетентності системного мислення є одним з краєугольних каменів фахової підготовки менеджерів різного рівня, що утворюють організаційний потенціал будь-якої галузі.

При цьому розмова ведеться на загальнофілософському і гуманітарному рівні, оскільки не торкається глибинних засад оволодіння механізмом системного мислення на рівні алгоритмів. Питання про механізм системного мислення не ставиться взагалі.

На зміст концепту «системне мислення» у нас сформувався, на відміну від авторів із-за кордону, специфічний погляд. Далі, мається на увазі у наступних публікаціях, ми вимушені більш детально його розкрити, а зараз звернемося до поглядів на дане явище з боку закордонних авторів.

За роз'ясненнями членів Римського клубу, наприклад, від «системного мислення вимагають переходу від механістичних уявлень до більш органічних уявлень про реальність. Наші найбільші винаходи, відкриття та творчі акти стають реальністю, коли зникають очевидні протиріччя. Інтегральне мислення – це мислення, здатне сприймати, організовувати, узгоджувати і возз'єднати окремі фрагменти і досягати справжнього розуміння засадничої реальності – воно відрізняється від системного мислення, також як інтеграція відрізняється від агрегації. Освіта повинна подавати такий комплексний погляд на учнів, незалежно від їх конкретних областей спеціалізації. Кожна дисципліна також повинна навчитися розглядати себе в світлі соціальної спільноти» [7].

Філософська концепція постмодернізму, а тим більше наступного постпостмодернізму, не дозволяє закордонним авторам запропонувати структуровану методологію реалізації теоретичного концепту «системне мислення» в практику навчання.

Тому М. Фуко вважає, наприклад, що він пропонує лише «набір інструментів», яким кожен може скористатися на свій розсуд для «короткого замикання» або дискваліфікації систем влади. А. Текет і Л. Уайт, які зайняли постмодерністську позицію в науці про менеджмент, вважають себе авторами «куховарської книги», яка пропонує деякі улюблені рецепти, а потім радить проявляти творчість і різноманітність при приготуванні страв.

Цікаво, як закордонні автори рекомендують на практиці використовувати системне мислення. Ось як виглядає постмодерністський

підхід А. Текета і Л. Уайта до системного мислення, що подається у праці Майкла С. Джексона «Системное мышление: Творческий холизм для менеджеров» [6].

Для цього А. Текет і Л. Уайт розробили специфічний підхід під назвою PANDA (Participatory Appraisal of Needs and the Development of Action – колективна оцінка потреб і розробка дій). Стверджується, що PANDA охоплює прагматичний плюралізм і має постмодерністські коріння. Вона є спробою холістично і прагматично працювати з різноманітністю і невизначеністю, характерними для багатосторонніх об'єднань і все частіше зустрічаються в сучасних організаціях. PANDA відкидає рецепти універсальних теорій, пропонуючи натомість змішувати різні погляди, враховувати протиріччя, розпізнавати і стверджувати різноманітність відмінностей, займати відкриту і гнучку позицію, реагувати на особливості моменту.

PANDA складається з чотирьох фаз, що включають дев'ять операцій [6, с. 325]:

ФАЗА	ОПЕРАЦІЇ
<i>Deliberation I (Обговорення I)</i>	– відбір учасників, – визначення цілей, – вивчення ситуації
<i>Debate (Дебати)</i>	– генерування альтернатив, – дослідження альтернатив (за можливою участю експертів) – порівняння альтернатив
<i>Decision (Рішення)</i>	– прийняття рішень – документування рішень
<i>Deliberation II (Обговорення II)</i>	– моніторинг та оцінювання

У фазі «Обговорення I» відбуваються опис предмета дискусії, розподіл учасників по групах, визнання і множення різноманітності, організація і підтримка співучасті. Текет і Уайт призводять список своїх улюблених випробуваних і перевірених методів, які можна об'єднувати і підлаштовувати заради успіху на цій фазі.

Фаза «Дебати» може зажадати більш інтенсивної фасилітації, чому «Обговорення I», так як їх метою є поглиблення розуміння розглянутих варіантів, структурування, відсіювання одних і об'єднання інших. Це вимагає більш детальної оцінки альтернатив, відкритих домовленостей про переваги і безперервного прагнення до повного і рівноправного співучасті. Представлений і другий перелік методів, які можуть виявитися корисними в «Дебатах».

Фаза «Рішення» включає не тільки обговорення альтернатив, які прямує прийняти для подальшого розгляду, а й дискусію про методи оцінювання та порівняння цих варіантів.

Фаза «Обговорення 2» керує моніторингом і оцінюванням результатів узгоджених дій.

Якщо бути не упередженим, то слід визнати, що все це дуже схоже на класичну методологію організації колективного мислення, але А. Текет і Л. Уайт наполягають, що її застосування є більше мистецтвом, ніж наукою. І тому вони дають достатньо великі списки авторських рекомендованих методів виконання операцій, особливо, на фазах «Рішення» і «Обговорення 2» [6, с. 325-326].

На нашу думку такий підхід, м'яко кажучи, не зовсім коректний, оскільки тут більше закликів мислити разом і креативно, ніж ми бачимо намагання дістатися до системного мислення, що є, за нашим переконанням, процесом сугобо індивідуальним, але за алгоритмом притаманний усім іншим учасникам культурно-історичного процесу. Прикладом такого природного процесу може бути дихання, прийом їжі або сон людини.

Таким чином, наочною стає розбіжності у розумінні системного мислення між вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Якщо вітчизняні дослідники при використанні терміну «системне мислення» орієнтуються на атрибутивні можливості пересічної людини або, у першу чергу, менеджерів, то за кордоном розглядають технології, що націлені на колективне обговорення і прийняття відповідних рішень.

Список використаних джерел

1. Антропоцен. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 02.12.2019).
2. Венджер Дж. О системном мышлении в бизнесе. *Проблемы управления в социальных системах*. 2013. №8. С. 49-61.
3. Вуглецевий податок і людський капітал: названо лауреатів нобелівської премії з економіки. URL : <https://www.5.ua/nauka/podatok-na-vuhlets-i-liudskiy-kapital-nazvano-laureativ-nobelivskoi-premii-z-ekonomiky-178999.html> (дата звернення: 02.12.2019).
4. Гараедаги Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса. – Минск: Гревцов Паблишер, 2007. 480 с.
5. Грегори А., Миллер С. Пересмотреть место системного мышления в изучении и преподавании бизнеса и менеджмента. *Проблемы управления в социальных системах*. 2013. №9. С. 72-89.
6. Джексон Майкл С. Системное мышление: Творческий холизм для менеджеров. Томск : Изд. Дом Том. гос. ун-та, 2016. 404 с.
7. Доклад Римского клуба 2018. Глава 3.18: «Грамотность в отношении будущего». URL : <https://habr.com/ru/ company/ philtech /blog/374999/> (дата звернення: 02.12.2019).

8. Каталевский Д. Ю. Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении: учебное пособие. М.: Изд-во МГУ, 2010. 262 с.

9. Ковалев Г.О. Системное мышление как компетенция. *Вестник науки и образования*. 2017. № 9(33). С. 72-79.

10. Медоуз Д. Л. От соперничества к сотрудничеству. Практическое руководство к активным методикам в экологическом образовании. М.: РХТУ им. Д. И. Менделеева, 1999. 237 с.

11. Нобелівська премія з економіки 2018: хто лауреат премії. URL : https://24tv.ua/nobelivska_premiya_2018_komitet_ogolosiv_laureata_z_ekonomiki_n1043918 (дата звернення: 02.12.2019).

12. Рубанець О.М. Про сутність когнітивного підходу в сучасній філософії науки. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2006. №3. С. 60-64.

13. Свини Л. Б., Медоуз Д. Л. Сборник игр для развития системного мышления. М.: Издательство «Просвещение», 2007. 288 с.

14. Сендж П. Пятая дисциплина. Искусство и практика обучающейся организации. М.: Издательство «Олимп-Бизнес», 2009. 448 с.

15. Сендж П., Кэмпброн-Маккейб Н., Даттон Дж. и др. Школы, которые учатся: книга ресурсов пятой дисциплины. М.: «Просвещение», 2010. 575 с.

16. Стерман Дж. Системное мышление и управление бизнесом в сложном мире. *Проблемы управления в социальных системах*. 2014. №10. С. 56-61.

СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД НА ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Василь Зінкевич

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка,
м. Дрогобич

У статті розглядається когнітивний аналіз, як інструмент дослідження проблем соціальної системи індустріальної освіти, на основі здобутого таким чином знання автор має намір у подальшому висвітлити генезис соціальної системи інформаційної цивілізації.

Ключові слова: теорія пізнання, філософія освіти, освіта, цивілізаційний підхід, життєвий цикл, соціальна система, когнітивний аналіз.

Актуальність теми. Сьогодні немає більш драматичної ситуації, ніж та що склалася у сфері освіти. Метаморфозами загальної і професійної освіти, нині переймаються усі: від державних службовців, вчених, менеджерів освіти, педагогів у навчальних закладах до батьків і дітей, що обирають свій шлях до професії.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Проблема тут полягає у тому, що на початок ХХІ ст. немає теоретичного пояснення самого феномену освіти, що має власну природу, зміст, різноманіття форм, специфічні механізми зародження, становлення, функціонування і сходження з планетарної арани.

Значні складнощі у вивченні проблем освіти ХХІ ст. пояснюються, на наш погляд, тим, що сучасна наука немає адекватного інструментарію. Філософія освіти, що з'явилась в останню чверть ХХ ст., помилково сприймається, на наш погляд, більшістю менеджерів освіти і освітян одночасно як світогляд, ідеологія, методологія і теорія освіти. А це далеко не відповідає істині. Ми в цьому цілком переконані, оскільки філософія релігії Г. Гегеля не пояснює теорію релігії, як філософія науки і техніки не пояснює механізми і закономірності ні науки, ні техніки.

Вона, філософія освіти, здатна пояснити, лише ті моменти освіти, що знаходяться у полі зору філософського аналізу, тобто, природу, генезис, зміст, форми та види освітянського процесу, функції учасників навчально-виховної діяльності, нарешті, ідеал освіченої людини, що притаманний тій чи іншій добі культурно-історичного процесу. При цьому ми не відкидаємо позитивні напрацювання даного напрямку філософської думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зі скарбниці світової філософської спадщини відомо, що значний вклад у світоглядні засади освітянської діяльності внесено, наприклад, завдяки працям таких відомих науковців як: Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Дж. Дьюї, Ю. Габермаса, Дж. Дірака, Дж. Мізіроу, З. Баумана, Е. Холтона, Р. Свенсона, Е. Еріксона, Р. Гоулда, О. Брімма, І. Герберта, П. Сноу, Р. Шехнера, К. Вульфа, В. Тьорнера, Т. Мітчела, Г. Бема та ін.

У той же час ми не можемо не звертати уваги на здобутки вітчизняної філософії освіти, якими вона збагатила освітянську галузь. В Україні це стало особливо помітно в умовах, коли було зневільовано вплив марксистсько-ленінського вчення про соціальний світ і перспективи його саморозгортання у часі і просторі. Корисні напрацювання з точки зору сприйняття проблем освіти, можна знайти у працях В. Кременя, В. Андрущенко, Л. Губерського, І. Добронравової, Л. Горбунової, С. Клепка, М. Кузіна, М. Култаєвої, С. Курбатова, В. Лутая, М. Михальченка, С. Пролеєва, Н. Радіонової, З. Самчука, Н. Скотної, І. Степаненко та ін.

Однак, для осягнення проблем освіти інформаційної доби, що виходить далеко за межі індустріальної освіти, наявних ідей філософії освіти явно не достатньо. Криза соціального світу, у тому числі й у сфері освіти, набула такого масштабу, що філософія освіти вже не в змозі достеменно пояснити, що відбувається у планетарному освітянському просторі. Тому тут треба звернутись до теорії пізнання, оскільки філософія освіти є її складовою. Теорія пізнання, що бере початок, як відомо, ще з часу античності, а саме з філософії Сократа, Платона і Аристотеля. Значний поштовх до подальшого свого розвитку вона отримує у працях Бекона, Декарта, Локка, Лейбніца, Канта, Гегеля, Маркса, та ін.

Вклад основного матеріалу. У вітчизняному «Філософському енциклопедичному словнику» (2002) зазначено, що теорія пізнання-це «галузь філософського знання, одна з центральних філософських дисциплін, наука, що вивчає закони, форми і засоби виробництва об'єктивно істинного знання про реальний світ. Безпосереднім предметом вивчення теорії пізнання виступає реальна практика наукового й донаукового пізнання світу, досвід проведення наукових досліджень, історичний процес розвитку науки, відношення людського знання до об'єктивної дійсності та його зв'язок з практичною діяльністю людини і суспільства» [1, с. 634].

Для нас принципово, що «основним методом теорії пізнання є ідеальне розумове відтворення предмету вивчення у відповідних категоріальних структурах. На цій основі теорія пізнання здійснює раціональну реконструкцію процесу пізнання, накреслює оптимальні шляхи досягнення об'єктивної істини, розробляє продуктивні способи систематизації знання і його обґрунтування, формулює критерії істини, визначає найефективніші способи його практичного використання. Основними категоріями теорії пізнання є: суб'єкт у сукупності з його

пізнавальними здатностями (відчуття, сприймання, уявлення, уява, пам'ять, мислення, розум) та об'єкт як даність суб'єктивної і об'єктивної реальності; пізнавальна діяльність як взаємодія суб'єкта і об'єкта застосування пізнавальних здатностей для досягнення об'єкта; метод як сукупність пізнавального інструментарію знання в його теоретичних і практичних формах; істина як безпосередня мета будь-якої пізнавальної дії; досвід як нагромаджена індивідуальна та суспільно-історична практика» [1, с. 634].

Тож, окремою проблемою є вибір методологічних засобів за допомогою яких дослідники збираються вивчати сучасний глобалізований й інформатизований освітянський простір, що обраний ними у якості проблемного поля конкретного дослідження.

За нашою робочою гіпотезою, уявити зміст, характер, напрям саморозгортання існуючої системи індустріальної освіти можливо лише у парадигмі дослідження концепту життєвого циклу освітніх систем на основі використання когнітивного аналізу. Це виходить достатньо складна конструкція для аналізу сучасного стану і перспектив саморозгортання явища планетарної освіти, у складі якої функціонує різноманіття національних систем освіти. Перевага її полягає тільки у тому, що даний концепт «охоплює» явище освіти в цілому.

Не можна не звернути увагу на те, що тут використано низку незвичних для освіти понять, наприклад, «життєвий цикл», «соціальна система освіти», «цивілізаційний підхід», у тому числі й «когнітивний аналіз». Ясно, що у даній статті ми не можемо розгорнуто їх прокоментувати, а тим більше – «звести» їх між собою у інтегровану дієздатну цілісність.

Спочатку подамо наше розуміння терміну «освітня система», що відзеркалює усю сукупність процесів навчання і виховання певної доби еволюційного розвитку планетарної спільноти.

Для уточнення змісту терміну «освіта» є необхідність звернутися до його визначення, що подане в «Енциклопедії освіти» (2008) – праці вчених Національної Академії педагогічних наук України за головною редакцією академіка В. Кременя [2]. В ній записано: «Освіта – процес і результат засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивід, своєрідність цієї особистості. Освіта є однією з найширших педагогічних категорій, яка має цілісну, поліфункціональну та полісмыслову структуру. Освіта виконує три важливі функції: людинотворчу – забезпечення певного рівня знань, грамотності; стану емоційно-вольової сфери, поведінкових орієнтацій, готовності до виконання різних соціальних ролей, видів діяльності тощо; технологічну – забезпечення «бази життя»; формування навичок і вмінь трудової, громадської, господарської, професійної діяльності; розвиток комунікативності в різних видах діяльності тощо; гуманістичну – виховання

людей в душі миру, високої моральності, культури, розуміння пріоритетів загальнолюдських цінностей (життя, праці, самої людини, природи тощо) [2, с. 614-615].

Далі вчені роблять важливе для реалізації мети даного дослідження, що ґрунтується на цивілізаційному підході, зауваження: «Зміст освіти та її рівень визначають вимогами виробництва і зумовлені вони соціальними відносинами, станом науки, техніки, культури, а також рівнем розвитку шкільної справи і педагогічної науки» [2, с. 616].

Це погляд на освіту «з середини» української педагогічної громадськості. І це не дивно, оскільки педагогіка загалом досліджує освіту лише в аспекті розвитку життєвого досвіду людини, тобто в антропоцентричному ракурсі [3, с. 25]. Доповнимо його поглядом «ззовні», тобто, з боку законодавства України.

У преамбулі Закону України «Про освіту», що прийнятий 05.09.2017 року, а вступив у дію 29.09.2017 року і встиг наробити багато галасу не тільки в Україні, але й у міжнародному просторі, записано: «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [4].

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [4].

Отже, освіта – достатньо універсальне явище, яке одночасно обслуговує людину і суспільство, як у горизонті формування особистості, а також і виробництва, засобів виробництва, так і у сфері продуктів харчування і послуг, тобто напряму залежить від типу цивілізаційного життєустрою планетарної спільноти і зворотним кроком когнітивно обслуговує його.

Для того, щоб уточнити смисл, можливості і межі використання терміну «система» ми вимушені ввести у даний аналіз робочу гіпотезу про те, що в явищі освіти, окрім системи, що має раціональне походження, є ще й «соціальний інститут» освіти, що має ірраціональне походження.

У цитованій вище «Енциклопедії освіти» (2008) є вказівка на наявність в освіті такого утворення як соціальний інститут, але його визначення досить туманне. В ній зафіксовано його наявність таким чином: «Освіта як соціокультурний інститут, який сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства з

допомогою спеціально організованої цілеспрямованої соціалізації та інкультурації окремих індивідів, виражений у системі, що включає освітні установи, органи управління ними, освітні стандарти, які забезпечують їх функціонування і розвиток» [2, с. 615]. Ми вважаємо, що між соціальним інститутом освіти і соціальною системою освіти існує принципова різниця і, більше того, родовидова різниця, що обумовлює між ними у структурі будь-якої цивілізації низку специфічних морфо-генетичних і функціональних залежностей, вони підкоряються різним процесам і регулюються принципово різними засобами. До цього ми вимушені будемо звернутися далі.

У даному дослідженні ми виходимо з того, що «соціальна система освіти» є, по-перше, породженням соціального інституту освіти, що не підвладний діяльності суб'єкта культурно-історичного процесу на будь-якому еволюційному етапі, оскільки виникає поза його прямим впливом і функціонує на принципах самоорганізації, а по-друге, вона створюється цілераціональною діяльністю людини, контролюється нині національними державами, що суперечить тенденціям саморозгортання планетарного соціального організму, що потужно накопичує гострі суперечності у структурі планетарного цілого і упорядковується на принципах саморегуляції соціального світу.

Освіта, як цілісна система, являє собою мережу освітніх закладів різного типу і рівня. Основні елементи освіти як макросистеми, що має державний статус, – це системи дошкільної, шкільної, середньо спеціальної, вищої і післявузівської додаткової освіти.

У Розділі 1. Статті 1., пункт 25 Закону України «Про освіту» (2017) подано більш широке її визначення, а саме зазначено, що «система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними» [4]. Її утворення, функціонування і розвиток спрямовується в Україні спеціальними законами України, а саме: «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту». Це усе, як бачимо, рукотворні конструкції.

Отже, словосполучення «освітня система» вживається нами як та частина освіти, що створюється суб'єктом культурно-історичного процесу у відповідності до потреб типу цивілізаційного розвитку планетарної спільноти. Кожен тип цивілізації потребує, а людина вимушено забезпечує, рукотворну форму освіти – або створює цілераціональну конструкцію, що має назву соціальна система освіти і саме з нею ми співвідносимо її атрибутивну властивість – життєвий цикл.

Далі зупинимось на поясненні місця і ролі такого ефективного інструментального засобу, як «когнітивний аналіз» у дослідженні життєвого

циклу соціальної системи індустріальної освіти. І для початку визначимо авторську позицію щодо використаного нами терміну «когнітивний аналіз», що нині набув значної актуалізації у філософському горизонті. «Проблема когнітивного підходу в сучасній філософії науки пов'язана з необхідністю переходу від безпосереднього розгляду когнітивного як ментального і психічного до розгляду його, що спирається на дослідженні еволюції наукового знання. Розуміння когнітивного як виразу знання, способів представлення та оперування, які стають основою реактивації психічних процесів мислення, покладене в основу відтворення виробництва знання як прояву когнітивної діяльності людини. Новим є виявлення діалектики суб'єктного та об'єктного виміру когнітивних практик. Це дозволяє проводити дослідження когнітивного виміру еволюції сфери знання на основі системних відносин, які складаються в процесі формування нових проблемних областей. Це визначає ступінчатий характер еволюції та загальний когнітивний зсув – основу трансгресії сфери знання» [5].

Для нас цей висновок про те, що «дослідження когнітивного виміру еволюції сфери знання на основі системних відносин, які складаються в процесі формування нових проблемних областей», має принципове значення, оскільки ми маємо у подальшому дослідити проблему становлення глобальної освіти у горизонті становлення інформаційної цивілізації. І ми маємо довести цю тезу шляхом вивчення алгоритму саморозгортання системи освіти індустріальної доби. Тож, під «когнітивним підходом розуміється рішення традиційних для соціології проблем методами, які враховують когнітивні аспекти, в які включаються процеси сприйняття, мислення, пізнання, пояснення і розуміння. Когнітивний підхід акцентує свою увагу на знаннях, тобто на процесах уявлення, зберігання, обробки, інтерпретації та виробництва нових знань. Когнітологія – це теорія пізнання» [6]. Для нас цінним моментом є те, що сучасна когнітологія зміщує свій центр уваги з ментальних і психічних явищ на еволюцію наукового знання. У ході когнітивного аналізу, що ґрунтується, як відомо, на використанні вже набутого знання, є загроза попасти під жорнова критики і протистояння антиплагіатчиків. Це питання нас турбує, оскільки ми не маємо навіть у думках поцупити ідеї інших авторів. У той же час в силу технології наукової роботи така залежність існує, оскільки наука ґрунтується на використанні «довіду минулого і подальше зростання нескінченної кількості зародків всякого роду ідей, прихованих іноді в далекому минулому» [7, с. 3]. Саме з цього приводу відомий географ і ґрунтознавець Б. Б. Полинов писав: «Ніхто не може мені дорікнути в некоректному використанні літературних джерел. Сама думка про плагіат викликає у мене огиду. І все ж з мого боку не було потрібно особливої напруги, щоб переконатися, що в декількох десятках моїх робіт, що склали мені репутацію оригінального вченого і охоче цитованих моїми колегами і учнями, немає жодного факту і жодної думки, яка не була б передбачена, підготовлена або так чи інакше спровокована моїми

вчителями, попередниками або сперечаннями моїх сучасників» [7, с. 3]. Що ж тоді говорити нам у випадку коли ми проводимо дослідження на основі когнітивного аналізу наявного знання про освіту.

З енциклопедичних джерел добре відомо, що когнітивний аспект ґрунтується на процесі класифікації, на приєднання нового об'єкта або явища до якогось класу, вже включеного в зміст свідомості особистості. Але «когнітивний процес складніший у разі коли об'єкт нововведень виявляється настільки новим, що не піддається класифікації за елементами, наявними в досвіді людини. В цьому випадку відбувається створення, вироблення еталонів, накопичення нового досвіду. Це означає, що якщо ми теоретично відтворимо, на раніше отриманому дослідниками педагогічної галузі знання про навчання і виховання, алгоритм становлення соціальної системи освіти індустріальної доби, то отримаємо надійний методологічний засіб прогнозування становлення освіти інформаційної цивілізації.

Оскільки нами вище були сформульовані робочі гіпотези про те, що освіта у структурі цивілізації має два різновиди буття: як соціальний інститут, оскільки підкоряється пульсації енерго-інформаційного поля материнської структури і як соціальна система, що залежить від свідомості людини і яка поступово визрівала на боці трансформаційного суспільства, то це відкриває перед нами можливість у генезисі освіти інформаційної доби спрогнозувати процеси самоорганізації що притаманні початку ХХІ ст.

Висновки та перспектива подальшого вивчення проблеми. Обраний нами контекст дослідження життєвого циклу системи індустріальної освіти може бути ефективно дослідженим саме завдяки когнітивному аналізу, оскільки він базується на використанні вже наявного знання про освітні системи. Тут ми зразу починаємо рухатись у площині явища освіти, хоча теорія пізнання аналізує, як відомо, планетарний соціальний світ у самому широкому сенсі взаємопов'язаних між собою явищ Всесвіту.

Список використаних джерел

1. Філософський енциклопедичний словник. Абрис, Київ:2002. 742 с.
2. Енциклопедія освіти. Академія пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Юрінком Інтер, Київ:2008. 1036с.
3. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку. Дніпропетровськ: 2011. 200с.
4. Закон України «Про освіту»/(Відомості Верховної Ради, 2017, № 38-39. 380 с. Режим доступу://<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Рубанець О.М. Про сутність когнітивного підходу в сучасній філософії науки. Режим доступу://[http://novyn.kpi.ua/2006-3/11 Rubanec.pdf](http://novyn.kpi.ua/2006-3/11_Rubanec.pdf).
6. Технічна енциклопедія Tech Tren. Режим доступу://<http://tech.trend.com.ua/index.php?newsid=26002441>.
7. Степин В., Розов М., Горохов В. Философия науки и техники. Москва: Гардарики, 1996. 214 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Андрій Каленський,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач лабораторії науково-методичного супроводу
підготовки фахівців у коледжах і технікумах
Інститут професійно-технічної освіти НАПН України,

Зоя Турянця,

кандидат педагогічних наук,
заступник директора з навчальної роботи
Відокремленого структурного підрозділу
«Професійно-педагогічний фаховий коледж
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка»

У статті досліджуються концептуальні засади оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти. Концепція оцінювання якості підготовки фахівців – це система теоретико-методологічних і науково-методичних ідей, положень і принципів оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти, що ґрунтуються на системному, компетентнісному, особистісно діяльнісному та кваліметричному підходах, яка є основою методичної системи оцінювання цієї якості. Системний підхід до оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти позитивно впливатиме на забезпечення підготовки фахівців у цих закладах і дозволяє виявити взаємозв'язки між окремими складниками методичної системи оцінювання якості, встановити функціональну залежність між її компонентами, комплексно оцінити дієвість оцінювання якості підготовки фахівців, системно впровадити розроблені методики і технології оцінювання в освітню практику.

Ключові слова: оцінювання, якість підготовки, заклади фахової передвищої освіти, концепція, системний, компетентнісний, особистісно діяльнісний та кваліметричний підходи.

Постановка проблеми. Європейський досвід свідчить, що основним модернізаційним інструментом забезпечення якості освіти має стати система оцінювання ефективності освітнього процесу, яка гарантуватиме вчасну поінформованість стейкхолдерів про дійсний стан (перебіг процесу, результат підготовки фахівців) освіти, відповідність моделі випускника вимогам освітніх стандартів. У вітчизняному освітньо-педагогічному полі

поступово утверджується розуміння якості освіти як необхідного її складника, а оцінювання визнається інноваційною стратегією її модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень свідчить про наявність ґрунтовних теорій і концепцій, які можуть слугувати методичними засадами розв'язання досліджуваної проблеми.

Проблемі оцінювання якості підготовки фахівців присвячено чимало досліджень, наукових праць у вітчизняній та зарубіжній педагогіці: оцінюванню якості освіти (О. Байназарова, В. Луговий, О. Локшина, О. Ляшенко, А. Сбруєва); оцінюванню якості професійної (професійно-технічної) освіти (Н. Ничкало, В. Радкевич, Г. Романова), оцінювання та моніторинг якості вищої освіти (С. Бабінець, І. Булах, В. Бобрицька, В. Зайчук, П. Лузан, Т. Лукіна, Н. Фоменко, Г. Цехмістрова, С. Шевченко); розробка сучасних інноваційних технологій, які включені в систему оцінювання знань студентів (В. Биков, В. Мадзігон, В. Бочарнікова, Т. Ільїна, М. Лещенко, С. Різниченко, О. Романовський, Л. Романишина, R. Varro, C. Veeby, B. Bloom, S. Dawkins, U. Drews, D. Heght, A. Lewis, T. Murrey), теоретичні підходи до оцінювання знань студентів, їх розробка і вдосконалення (І. Булах, Г. Костюк, В. Кремень, І. Кулібаба, Л. Одерій, Є. Перовський, А. Astin, M. Bandler, M. Branson, B. Little, C. Cannon, T. Danitz, J. Thomas).

Однак, результати аналізу наукових джерел дають підстави стверджувати, що в наявних наукових працях відсутня єдність думок учених щодо розроблення концептуальних засад оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти.

Мета статті: обґрунтувати концептуальні засади оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти і розкрити системний підхід як основу цієї концепції.

Виклад основного матеріалу. Існування консервативних неефективних процедур контролю якості фахової передвищої освіти, що суперечать сучасним методам, засобам, формам внутрішнього оцінювання якості освітнього процесу фахового коледжу та результатів навчання студентів, що не відповідають вимогам валідності, достовірності, надійності і не забезпечують реальний зворотний зв'язок з основними учасниками освітнього процесу є основними протиріччями, що вимагають створення сучасної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти. У цьому контексті виникає потреба в розробці концептуальних засад оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти.

Концепція визначається як система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище [5, с. 275]; концепція педагогічна – система поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій [6, с. 177]. Композиційно виклад педагогічної концепції як системи наукових знань і як форми

подання результатів досліджень має включати такі розділи (за Є. В. Яковлевим, Н. О. Яковлевою): загальні положення; понятійно-категоріальний апарат; теоретико-методологічні основи; ядро; змістовносенсорне наповнення; педагогічні умови ефективного функціонування і розвитку досліджуваного феномена; верифікація [2, с. 16].

Мета концепції оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти – обґрунтування методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у відповідних закладах освіти.

Завдання концепції оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти:

удосконалення рівня професійної готовності педагогічних працівників коледжів і технікумів до оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти;

виявлення сформованості освітніх результатів (компетентностей) за допомогою засобів контролю у студентів закладів фахової передвищої освіти;

впровадження методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти;

оцінювання об'єктивними валідними, надійними методами, формами і технологіями компетентнісних досягнень студентів на всіх етапах опанування студентами цими компетентностями за розробленими критеріями;

облік (фіксація) та оприлюднення результатів сформованості освітніх результатів (компетентностей).

Провідна ідея концепції полягає у твердженні, що запровадження розробленої, обґрунтованої та експериментально апробованої методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти позитивно впливатиме на забезпечення підготовки фахівців у цих закладах.

Об'єктами оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти, на які поширюється дія концепції є: методики та технології оцінювання якості підготовки фахівців у коледжах і технікумах, що відповідають вимогам валідності, надійності методів та інструментарію і забезпечують об'єктивне діагностування компетентнісних досягнень студентів; зміст, обсяг, рівень навчального навантаження студентів, державні вимоги, щодо рівня підготовки майбутніх фахових молодших бакалаврів.

Суб'єктами процесу оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти є викладачі, які реалізують концепцію, і студенти – майбутні фахові молодші бакалаври.

У розробці концепції застосовуємо такі методологічні підходи: системний, компетентнісний, особистісно діяльнісний та кваліметричний.

Системний підхід до оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти позитивно впливатиме на забезпечення

підготовки фахівців у цих закладах і дозволяє виявити взаємозв'язки між окремими складниками методичної системи оцінювання якості, встановити функціональну залежність між її компонентами, комплексно оцінити дієвість оцінювання якості підготовки фахівців, системно впровадити розроблені методики і технології оцінювання в освітню практику.

Компетентнісний підхід означає спрямованість методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти на формування ключових, предметних, загальнопрофесійних, спеціально-професійних компетентностей особистості, результатом якого є сформована загальна компетентність випускника закладу освіти – молодшого фахового бакалавра.

Особисто діяльнісний підхід означає, що реалізація концепції створить умови для розвитку гармонійної, морально-досконалої, соціально активної, професійно-компетентної особистості – молодшого фахового бакалавра, а отже, і його конкурентоспроможності на ринку праці.

Кваліметричний підхід являє собою методологічний напрямок дослідження, що забезпечує вивчення об'єкту з використанням ідей кваліметрії. При цьому кваліметрія трактується в найширшому розумінні – як царина наукового знання, що вивчає методологію і проблематику розробки комплексних, кількісних оцінок якості будь-яких об'єктів, явищ або процесів... по-перше, на основі аналізу методів дослідження гуманітарних наук, по-друге, на основі евристичних можливостей математики, логіки, кібернетики, по-третє, на основі теоретико-методологічних положень педагогічної кваліметрії, по-четверте, на основі ідей теорії управління та інформаційних технологій [2].

Під основою педагогічної концепції потрібно розуміти систему базових первинних положень та провідних переконань, що визначають суть і процеси створення наукової педагогічної теорії й формулюють її специфіку. Основу концепції оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти формують закономірності і принципи діяльності й розвитку процесів та явищ, що дають змогу оцінити сучасний стан проблеми, простежити динаміку її становлення й перспективи подальшого розвитку.

Концепція оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти ґрунтується на загальнодидактичних а також специфічних принципах:

- чітке визначення очікуваних результатів навчання;
- об'єктивність оцінювання компетентнісних досягнень студентів;
- систематичність оцінювання результатів навчання студентів;
- позитивний підхід в оцінюванні результатів навчання студентів;
- індивідуальний підхід під час оцінювання результатів навчальних досягнень;
- багатовимірність оцінювання результатів навчальних досягнень студентів;

– адекватність інструментів оцінювання компетентнісних досягнень студентів;

– дотримання балансу суб'єктів оцінювання.

Водночас одним із стратегічних завдань запропонованої методичної системи є цілеспрямована підготовка студентів до компетентнісного навчання, що забезпечується такими організаційно-педагогічними умовами: ефективне оволодіння студентами здатностями до самоосвітньої діяльності через додаткові форми організації навчання; введення до змісту самостійної роботи завдань проблемного характеру; опанування студентами досвіду виконання парних (групових проєктів); продуктивне використання студентами лабораторно-практичного фонду закладу освіти в позааудиторний час; обов'язкова підготовка студентів до лекційних занять; оволодіння студентами високими рівнями цифрової культури, дослідницькими вміннями та навичками.

У професійній освіті дотримання системності передбачає: системність змісту, без якого ні дисципліна в цілому, ні будь-який з елементів професійної підготовки фахових молодших бакалаврів не може існувати; чергування пізнавальної та навчально-професійної складових підготовки, що відображає алгоритм формування пізнавально-професійних умінь і навичок; системність контролю, яка забезпечує формування здатності студентів трансформувати набуті професійні вміння та навички професійної підготовки молодших спеціалістів у коледжах і технікумах [8].

Методична система оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей об'єднує методи, форми та технології об'єктивного оцінювання компетентнісних досягнень студентів на етапах попереднього, поточного, тематичного (модульного) та підсумкового контролю.

Внутрішні зв'язки, що зумовлюють системоутворювальні фактори оновлення системи, тобто являються внутрішніми системоутворювальними чинниками:

– між структурними елементами методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти та між їх етапами – структурні;

– між функціональними компонентами методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти – функціональні.

Оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти, як система включає:

розроблення та затвердження кваліфікаційних (професійних, освітніх, оцінювання) стандартів професійної освіти;

обґрунтування та впровадження педагогічних методик та технологій оцінювання;

оцінювання освітніх результатів (компетентностей), студентів, випускників.

Оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти з метою досягнення оптимальної упорядкованості і стійкості системи освіти. Освітній стандарт як нормативний документ визначає зміст, обсяги і вимоги до підготовки випускників і, на думку фахівців, є основою об'єктивної оцінки рівня освіти [1].

Головними факторами, що уповільнюють та ускладнюють вирішення завдань оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти є:

трансформації освітнього процесу відчутно гальмує процеси модернізації фахової передвищої освіти, зокрема в контексті її стандартизації, а саме: не затверджуються освітні стандарти, відчутна інерція розроблення професійних стандартів та стандартів оцінювання кваліфікацій;

низький рівень організації моніторингу та оцінювання якості освітнього процесу у фахових коледжах, що дозволяє системно отримувати дані про якість підготовки фахівців середньої ланки та вчасно реагувати на зміни та прогнозувати напрями модернізації змісту та технологій фахової передвищої освіти;

недостатнє бажання взаємодіяти та приймати участь у оцінюванні якості результатів навчання у закладах фахової передвищої освіти та роботодавців і інших суб'єктів господарювання;

низька інформаційна відкритість результатів діяльності освітніх організацій на основі моніторингу освіти;

недосконалий аналіз існуючих професійно-кваліфікаційної і освітньо-кваліфікаційної систем та дослідження вітчизняних практик інноваційного спрямування з розробки оцінювання якості освітніх результатів;

неоднозначне сприймання сучасних процесів оцінювання якості освіти не тільки педагогічним співтовариством, але і громадськістю;

недосконалість національної нормативно-правової бази тощо.

Таке науково-методичне забезпечення має методологічно базуватися на основних категоріях і законах філософії, положеннях і принципах діалектики, положеннях психологічних теорій діяльності, теорій особистості, теорій мотивації діяльності, закономірностях і механізмах формування умінь і навичок, педагогічних та специфічних принципах оцінювання якості.

При оцінюванні навчальних досягнень тих, хто навчається, як правило, вказується на такі критерії [9, с. 12]: 1) характеристика відповіді студента (елементарна, фрагментарна, неповна, повна, логічна, доказова, обгрунтована, творча); 2) якість знань (правильність, повнота, осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність); 3) ступінь сформованості вмінь (загальнонавчальних, професійних); 4) рівень оволодіння пізнавальними операціями (уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки

тощо); 5) досвід творчої діяльності (вміння виявляти й розв'язувати проблеми, формулювати гіпотези); самостійність оцінних суджень.

Висновки. Впровадження концепції як комплексу провідних положень та переконань, що всебічно розкриває сутність, зміст і особливості досліджуваної проблеми дозволить підвищити якість професійної підготовки фахівців у коледжах, що забезпечить конвертованість рівнів професійної освіти всередині держави та за її межами для безперешкодної участі випускників у міжнародному ринку праці, збереження вітчизняного освітнього простору, можливість безперервної освіти («освіти впродовж життя»), академічну мобільність, раціональні витрати фінансових і матеріально-технічних ресурсів тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в обґрунтуванні та розробці методичної системи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти.

Список використаних джерел

1. Каленський А.А., Лузан П.Г., Ваніна Н.В., Пашенко Т.М. Стандартизація професійної освіти: теорія і практика: монографія. Житомир: Полісся, 2018. 256 с.
2. Яковлев Е. В. Яковлева Н. О. Педагогическая концепция : методологические аспекты построения. Москва. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. 2006. 239 с.
3. Мирончук Н. Гуманізація навчання і виховання як стратегічний напрямок діяльності вищої школи. *Нові технології навчання: зб. наук, праць*. Вінниця-Київ, 2014. Вип. 83. С. 178-182.
4. Педагогический словарь / под ред. Г. М. Коджаспировой, А. Ю. Коджаспировой. Москва: Академия, 2001. 176 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
7. Философский энциклопедический словарь. / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва: Совет. Энциклопедия, 1983. 840 с.
8. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 437 с.
9. Лузан П.Г. Оцінювання якості професійної підготовки фахівців: сучасні підходи. *Професійна освіта*. № 3. 2020. С.9-13.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОГНОСТИЧНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ СУЧАСНОЮ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Наталія Лепська

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології факультету соціології та управління
Запорізького національного університету, м. Запоріжжя

У статті охарактеризовано систему вищої освіти як один із перспективних напрямів формування еліти держави на геополітичній арені. Проаналізовано проблеми, пов'язані із підготовкою фахівців з вищою освітою в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: геополітика, вища освіта, навчання, дистанційні технології навчання, освітня система

В умовах кардинального ускладнення перебігу сучасних геополітичних процесів та контраверсійності зміни архітектури світоустрою дедалі гучніше постає питання на глобальному порядку денному про те, хто є наразі і хто може бути у перспективі державами-лідерами майбутніх інноваційних мейнстрімів, а хто вже сьогодні поступово зіштовхується на периферію світової конкуренції. Геополітична рекогносцировка держав (які поки що є провідними суб'єктами геополітики, хоча наразі заявляють про себе й інші, недержавні актори) за рівнем їх геополітичних потенціалів, що надалі реалізуються та перетворюються у чинник їх геополітичної міцї, фактично демонструє якість та масштаб суверенітету тієї чи іншої держави, який реальний зміст він має та, отже, яким насправді є ступінь геополітичної суб'єктності цієї держави.

Сьогоднішній геополітичний простір як динамічна, полісуб'єктна та інтегративна реальність, відзначається багаторівневістю. Так, його структуру складають передусім фізико-географічний, економічний, інформаційний, інформаційно-кібернетичний, когнітивний, ментальний та інші рівні. Будь-яка держава як суб'єкт геополітики має певний потенціал на кожному з цих рівнів, тож має відповідні ресурси щодо набуття того чи іншого статусу (наддержави, великої держави, регіональної держави, малої держави). Втім сучасні геополітичні процеси засвідчують дисфункціональність держави як суб'єкта геополітичних змін, поступове зменшення питомої ваги її певних атрибутивних характеристик. Приміром, ознаки суверенітету як фундаментального ідентифікатору держави, її правомочності, вочевидь суттєво відрізняються від тих, що були на початках Вестфальської геополітичної епохи чи то, принаймні, у минулому столітті. Або ж територія, як матеріальна характеристика держави, на яку власне і розповсюджується її суверенітет, вже зазнає іншого смислового навантаження, оскільки наразі об'єктивується як базовий рівень геополітичного простору, що освоюється країною передусім за кількісними

параметрами, адже подальше якісне освоєння території спричиняє появу нових вимірів просторової організації залежно від загального цивілізаційного поступу.

Отже, варто наголосити, що саме просторові характеристики держави з точки зору як сучасної геополітики, а тим більше й майбутніх геополітичних стратегій, набувають провідного значення. Недарма вже аксіоматичним є твердження, що простором не обов'язково володіти, достатньо його контролювати. Доказом тому є численні факти «виходу» держав за свої межі, які територіально делімітовані та демарковані кордонами. Проте можливий і зворотний ефект, коли держава вимушена мінімізувати свою суб'єктність навіть в межах своїх адміністративно-політичних рубежів, не кажучи вже про її здатність до просторового розширення. До речі, в цьому контексті часто-густо вводяться в активний дискурс такі поняття як «країна-система», «держава-корпорація», «державарегіон» тощо, або ж асиметричні їм «квазі-держава», «failed states», «сіра зона» та ін., що якраз і підкреслює появу нових геополітичних феноменів – нових акторів геополітики, які намагаються набути власної суб'єктності. Від того, наскільки їх владна еліта буде спроможна прогностично «просторово мислити», стратегічно відпрацьовувати свою «просторову концепцію» задля забезпечення своєї реальної суб'єктності у добу нового смартцивілізаційного економічного укладу, – саме від цього буде залежати життєздатність цих нових суб'єктів геополітики, їх диспозиції і ролі в перспективі у новій світобудові.

Утім, зрозуміло, що не всі сучасні гравці на багатовимірній геополітичній шахівниці спроможні вже сьогодні проактивно проводити геополітику майбутнього, маючи задля цього потужний прогностичний ресурс. Звісно, будуть й ті, хто стане форвардом геополітичних зрушень, отримуючи від цього всі можливі переваги, й ті, що маргіналізуються і будуть лише втрачати вагу своєї суб'єктності. Тому, не викликає сумніву, що набуття державою того чи іншого статусу залежить від «якості» її нинішньої еліти, від її здатності вже сьогодні розглядати майбутні тренди цивілізаційного розвитку, усвідомлювати всі ризики і загрози, давати їм прогностично виважений аналіз з перспективою прийняття науково обґрунтованих рішень.

Такі вимоги спроможна задовольнити лише освітня система, зокрема вища, яка покликана формувати у нового покоління владної еліти такий комплекс знань та прикладного інструментарію, що є не стільки адекватними саме сучасним реаліям, скільки будуть затребуваними принаймні по закінченню вищу, а у перспективі й надалі. Серед нинішніх держав лише невеликий відсоток відпрацьовує вже зараз свої когнітивні проекти майбутнього розвитку (як-то Китай, США, Росія, Японія), що з точки зору геополітики як науки, спрямованої у майбутнє, є безперечною заявкою на глобальне лідерство (або загальне, або ж за певними галузями). Важливо, що в цьому процесі варто керуватися не модою на діджитальні

технології, а науковим прогностичним підходом з усією системою принципів прогнозування (альтернативності, безперервності, системності, верифікації, об'єктивності, причинно-наслідковості тощо) та методів (хоча й налічується їх у прогностиці більше 250, проте найчастіше використовують близько 20, серед яких окрему групи складають експертні та формалізовані, і застосування їх має бути адекватним поставленим завданням).

Спостерігаючи загальний сучасний стан розвитку вищої освіти, її інвестування та ресурсоемність, очевидно, що уряди багатьох країн досить зневажливо ставляться саме до науково-прогностичної складової у системі вищої освіти, просто ситуативно реагуючи на сучасні технологічні виклики, певні події та явища з глобальним резонансом, маскуючи свої дії буцім-то впевненими намірами бути в тренді інноваційних змін. Позаяк, таке реагування часто-густо не є наслідком прогностичного аналізу, а лише є поверховою відповіддю на сучасні тренди.

Якнайкраще це доводить нинішня ситуація з коронавірусною пандемією, що миттєво усе людство «загнала» в он-лайн простір, звела нанівець реальні «живі» комунікації. Численні експерти цілодобово наводять докази ефективності і зручності он-лайн навчання, зокрема і у вищій освіті, пропонують різноманітні інтернет-ресурси, відразу ж з'являються численні інструменти опанування знань у віртуальному просторі. Зрозуміло, певні переваги дистанційне навчання дійсно має. Передусім, воно не потребує окремих пристосованих приміщень з відповідним фінансовим забезпеченням. Надає можливість альтернативно і у прискореному режимі засвоювати більше навчальних курсів, оскільки технологічно забезпечується певним навчальним матеріалом, системою контролю та перевірки знань (найчастіше у тестовому форматі). Однак, з іншого боку, атмосферу безпосереднього обміну «живою енергією» (а не через екран девайсу), відчуття «теплого» емоційного спілкування (недарма стосунки людей оцінюють за шкалою «теплі – холодні», адже вони такими відчуються не тільки на фізичному рівні, а й на психологічному) он-лайн ніколи не створить. Енергетично насичене навчання є реальною цінністю аудиторної освіти. Воно забезпечує не тільки краще засвоєння знань, а й більш широкі можливості для розвитку затребуваного нині емоційного інтелекту, який багато футурологів вважають найбільш важливою рисою людини майбутнього.

Більше того, поступове «виведення» (навіть «вивільнення») з освітнього процесу вишу викладача на користь різноманітним гаджетам і технологіям вже на найближчий прогностичний горизонт загрожує дегуманізацією, вихолощуванням з системи освіти фундаментальних ціннісних підвалин. Натомість – введенням стандартизованих схем, алгоритмів дій, позбавлених творчих засад, а викладач фактично знеособлюється, стає більшою мірою транслятором інформації або фасилітатором. Дійсно, безперечно, що в сучасну інформаційну добу

цінність інформації є першочерговою. Втім, а як же бути знанням? Підміна знань усілякою інформацією під виглядом must have сучасної розвинутої людини зіграє злий жарт, адже відбувається стрімке падіння інтелектуального потенціалу суспільства.

Відомий американський соціолог Джорж Рітцер свого часу ввів в суспільствознавчий дискурс поняття «макдональдизація». Він, услід за М. Вебером, продовжуючи досліджувати явище раціоналізації, довів, що макдональдизація є розширенням веберівської теорії раціональності на суспільство споживачів (де Макдональдс є взірцем формальної раціональності діяльності системи ресторанів швидкого харчування). За Рітцером існує чотири основних ознаки макдональдизації як сучасної раціоналізації суспільного буття: ефективність, передбачуваність, кількісна прораховуємість та жорсткий контроль. Вчений дослідив макдональдизацію, окрім іншого, й у сфері вищої освіти, про яку іронічно говорить «вища освіта: поставте хрестик» (мається на увазі відповідь у екзамнаційних тестах) [1, с.190-193]. Наслідки макдональдизації однозначно не втішні, оскільки вища освіта врешті-решт втрачає свою високу місію, а в суспільстві поступово зростає когорта пересічних громадян. Макдональдизація під ширмою досягнення ефективності спричиняє деградацію, деінтелектуалізацію та симуляцію вищої освіти. До речі, подібні процеси спостерігаються вже і в сучасній українській системі вищої освіти. Так, у багатьох вишах сесії знедавна проводяться або ж у форматі письмової відповіді, або ж у форматі тестів, що декларується як зручність та оптимізація ефективності засвоєння і контролю знань. Здається, що такі руйнівні симптоми поки що не є очевидними. Втім втрата українським суспільством свого інтелектуального потенціалу загрожує в кінцевому рахунку десоверенізацією науки і освіти. А це означає на глобальному рівні втрата геополітичної суб'єктності нашої держави, ступінь якої і без того невисокий.

Враховуючи багаторівневість геополітичного простору держави, в даному контексті є очевидним, що на когнітивному рівні держава в умовах оскудіння знаннєвого потенціалу свого суспільства в майбутньому не витримає геополітичної конкуренції як за загальним геополітичним статусом, так і на кожному рівні просторової концепції розвитку. Тому використання прогностичного підходу в управлінні сучасним навчальним процесом в системі вищої освіти, де відбувається фактично «дорослішання» суспільства в інтелектуальному, ціннісному та діяльнісному вимірах, є провідним завданням галузевих управлінців, адже за умов його ігнорування драматичне майбутнє країни є лише справою часу.

Список використаних джерел

1. Рітцер Джорж. Макдональдизация общества 5 / Пер. с англ. А. В. Лазарева, вступ. статья Т. А. Дмитриева. М. : Издательская и консалтинговая группа «Пракси», 2011. 592 с.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Оксана Лукашевич,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності та евронтєграції
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ

Визначено актуальність дослідження проблематики громадянського розвитку особистості. Обґрунтовано доцільність використання системного підходу у дослідженні категорії «громадянський розвиток» у вигляді системи, що включає в себе когнітивний, емоційно-ціннісний, конативний компоненти – кожен з яких важливо розглядати в їх взаємодії та взаєморозвитку.

Ключові слова: системний підхід, психологічні особливості, громадянський розвиток, особистість, громадянська самосвідомість.

Постановка проблеми. Проблематика громадянського розвитку особистості останнім часом набуває все більшої значущості, що визначається об'єктивними причинами неможливості побудувати сучасне демократичне суспільство без громадянського розвитку його населення і витікаючої звідси потреби подолання міцно укоріненого розриву між теорією і практикою. В існуючих теоретичних моделях практично відсутні реальні механізми управління громадянським розвитком особистості, що обумовлює необхідність глибокої методологічної розробки проблеми.

У зв'язку з цим збільшується кількість досліджень, спрямованих на вивчення психологічних, соціологічних, філософських аспектів формування й розвитку особистості громадянина. Це викликано змінами, що відбуваються в сучасному соціумі, мета яких – побудова суспільства, в якому відобразатимуться нагальні громадянські потреби українців, будуть реалізовані можливості для здійснення свого призначення у професійній сфері, особистісного самозростання і громадянського самоздійснення. У цьому контексті набуває важливого значення громадянський розвиток особистості, що у сучасній науковій думці розуміється як «...сукупність універсальних соціально – психологічних характеристик персоналістично орієнтованої соціальності» [1].

Складність і глибина поняття громадянського розвитку особистості полягає в тому, що кожна людина є в першу чергу індивідуальністю, відповідно, що й шлях громадянського становлення кожної особистості різний, різні й досягнуті результати. Таким чином, перед вченими психологами постає досить складне завдання – пошук сутнісних

особливостей громадянського розвитку особистості, визначення даного поняття як процесу, як результату або як потреби самої людини, виявлення чинників, що впливають на успішність її громадянського розвитку.

Метою дослідження є визначення системного підходу як засадничого у методологічному аналізі соціально-психологічних аспектів громадянського розвитку особистості.

Останні дослідження і публікації. Феномен громадянського розвитку особистості почав досліджуватися в психологічній науці порівняно недавно.

У вітчизняній науці, спираючись на системний підхід, зазначену проблематику вивчали: філософи Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Сухомлинський, психологи-науковці Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, корифеї української наукової думки М. Боришевський, О. Киричук, С. Максименко, М. Пірен, О. Сухомлинська, В. Семиченко, В. Татенко та ін.

Проблематиці громадянської самоідентичності, свідомості та самосвідомості все більше уваги приділялось у закордонній та вітчизняній психології (М. Алексеева, В. Антоненко, М. Боришевський, В. Васютинський, О. Мітіна, В. Петренко, С. Фелдман, Л. Хадді, Д. Шилдраут). Свою увагу науковці спрямовували на дослідження вікових особливостей громадянського розвитку особистості, формуванню моделі громадянина як еталону.

Важливими в контексті розуміння становлення громадянськості особистості були дослідження взаємодії особистості і держави, вплив останньої на ментальність українців у пострадянський період (П. Гнатенко, О. Донченко, О. Іванова, С. Кримський, П. Масляк, Ю. Пахомов, Ю. Романенко), її поступові метаморфози у переході від екстернальності до інтернальності.

Це дозволяє, спираючись на дослідження науковців щодо суб'єктності особистості (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, О. Брушлінський, В. Знаков, Д. Леонтьєв, С. Максименко, В. Моляко, В. Татенко, Т. Титаренко тощо), глибше зрозуміти і проаналізувати особистість як активно діючого суб'єкта, який здатний брати на себе відповідальність, активно приймати участь у розбудові сталого розвитку громадянського суспільства, як колективний суб'єкт (Л. Буева, В. Третьяченко).

Методи дослідження. З метою розв'язання поставлених у дослідженні завдань було використано комплекс загальнонаукових теоретичних та емпіричних методів: аналіз і систематизація наукової літератури, порівняння й узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень. Метод абстрагування використовувався для виокремлення суттєвих ознак і характеристик системного підходу в різних наукових дослідженнях. Метод аналізу і синтезу застосовано для узагальнення результатів дослідження та виділення ознак предмету дослідження, а саме системи структурних компонентів громадянського розвитку особистості. Метод структурно-функціональної аналогії

використано для виявлення тотожності наукових підходів до дослідження структурних компонентів громадянського розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Поняття розвитку особистості розуміється як складний процес, в ході якого змінюються системні якості особистості. Тож, на нашу думку, найбільший пояснювальний потенціал закладений саме у системному підході, як багатофункціональному інструменті у вивченні особистості і всіх її властивостей (В. Барабанщиков, Б. Ломов, О. Крупнов). Як зазначалось в праці В. Циби: «...специфіка системного пізнання полягає в можливості опису, пояснення і розуміння інтегральних утворень психіки і поведінки» [2]. Тож категорію «громадянський розвиток» необхідно розглядати у вигляді системи, що включає в себе різні аспекти – когнітивний, емоційно-ціннісний, конативний – кожен з яких важливо розглядати в їх взаємовпливі та взаєморозвитку. При цьому системного підходу вимагає і вивчення самої особистості.

Системний підхід, досліджуючи розвиток особистості через взаємозв'язки структурних компонентів, системи соціальних норм і діяльності, надає можливість (О. Крупнов, Б. Ломов, В. Шадріков) більш глибоко зануритись у вивчення цієї структури, вивчити закономірності взаємодії, описати процес розвитку особистості як цілісну систему.

Успішність застосування принципу системності визначають наступні умови, виділені Б. Ломовим:

1) антропоцентризм – в центрі психологічного дослідження стоїть людина як «складна з відомих науці систем, така, що має унікальні характеристики, і передусім здатністю до саморегуляції» [3];

2) комплексний підхід, який дозволяє вивчати явище в інтеграції з іншими властивостями особистості [4]. Системоутворюючою властивістю особистості, як вважав автор, являється її спрямованість, що включає цілі, до досягнення яких прагне особистість, спонукальні мотиви і усі суб'єктні стосунки, в яких знаходиться та або інша людина.

У психологічній науці, з позиції системного підходу, психічні утворення розглядаються як сукупність елементів, які прямо або опосередковано залежать один від одного, впливають на них, тим самим породжуючи відносно самостійні утворення більш високого порядку.

За Б. Ломовим у системному підході передбачається обов'язковий аналіз структури системи (психіки, особистості): «...як відомо, людська психіка є складною системою таких взаємопов'язаних елементів, як пам'ять, воля, мислення, уява тощо. Водночас це особлива відкрита система зі зворотними зв'язками. На кожному рівні детермінації вона включена у регуляцію взаємодії суб'єкта з ширшою біологічною системою (на рівні організму), із соціальною системою (на рівні індивіда), зі створюваними культурно-історичними цінностями суспільства і предметного світу (на рівні особистості)» [5].

За автором принцип системності орієнтує на:

- необхідність дослідження системності психічних явищ, які мають свої закономірності функціонування і розвитку; підпорядковані їй закономірності, як частини макроструктури, як компонент у мікросистемі та як об'єкт зовнішніх впливів і умов;

- необхідність врахування всієї багаторівневості, багатомірності, ієрархічності психічних явищ;

- врахування детермінованості і множинності психічних якостей особистості;

- обов'язкове дослідження психічних явищ у їх розвитку.

Однак, ми схильні підтримувати думку А. Брушлинського, що цей методологічний принцип сам по собі не може визначити, що саме у кожному конкретному випадку являється системою, підсистемою, її компонентами та їх взаємозв'язками [6]. Тому системний підхід реалізується у сукупності інших, більш конкретних наукових підходів, теорій і методів. До таких методологічних концепцій слід віднести *особистісний підхід*, потреба у якому визначається об'єктом нашого дослідження. Ми зустрічаємо цей підхід у працях В. Сухомлинського, І. Кона, А. Петровського, Б. Федоришина, І. Бека та ін., який у подальшому був використаний і розвинутий вченими К. Абульханової-Славської, О. Асмоловим, В. Давидовим, В. Століним, В. Татенком, Т. Титаренко, І. Якіманською тощо. На тлі особистісного підходу науковцями були розроблені інші, більш сучасні підходи: «принцип діяльно-особистісного підходу» (В. Андреев), «особистісно-соціально-діяльнісний підхід» (О. Барабанщиков, М. Феденко), «особистісно-діяльнісний підхід» (Л. Деркач), «індивідуально-особистісний підхід» (О. Савченко) тощо, як його варіативні форми.

На думку К. Абульханової-Славської, механізм вивчення особистості в системному підході відрізняється тим, що явища досліджуються цілісно, вони не розбиваються на частини, що, здавалося б, може полегшити і прояснити природу багатьох психологічних феноменів. Навпаки, дослідження будується таким чином, що усі складові елементи явища, що вивчається, «включені» в цей процес, утворюючи систему. «Власне буття системи описується в термінах елементів, зв'язків, структури, функції, організації, управління, розвитку та ін. Вона має певні міри, протиставлена оточенню, може бути закритою або відкритою, механічною або органічною» [7, с. 3]. Іншими словами, усі явища розглядаються як «сплетення» різноманітних якостей і властивостей, крізь призму яких сучасні учені прагнуть до детальнішого і глибшого вивчення особи.

Цікавим в контексті дослідження громадянського розвитку особистості є цілісний, системно-диспозиційний підхід запропонований О. Крупновим, в якому вивчення особистості та її властивостей розглядаються як системні утворення [8]. Автором розроблена шестикомпонентна модель будови властивостей особистості, кожне з яких розглядалося як сукупність індивідних та особистісних характеристик, що

тісно взаємодіють між собою. Особистісні характеристики включають мотиваційний, продуктивний і когнітивний компоненти. Індивідні ознаки представлені операційно-динамічними, емоційними і регуляторними компонентами. Такий підхід надає можливість дослідження громадянського розвитку особистості як процесуально та і у динаміці, від формування громадянського світогляду й компетентності на когнітивному рівні до громадянської активності і конкретних дій як результату сформованої громадянської мотивації. У своїй концепції О. Крупнов приділяв особливу увагу соціальному середовищу, яке впливає на мотиваційно-сміслові ознаки, та індивідним, біологічним властивостям особистості (темперамент, властивості нервової системи), що також є суттєвим у нашому дослідженні громадянського розвитку особистості. Крім цього в модель включені рефлексивно-оцінний і установчо-цільовий компоненти, які надають можливість вивчення механізмів формування й розвитку громадянських цінностей, установок, переконань особистості.

Корисною в контексті нашого дослідження є інтерпретація системного підходу в роботі В. Циби. Вчений запропонував регулятивно-детерміністську концепцію особистості [9], в якій висхідними детермінуючими чинниками активності є біогенні (серед них психогенні) і соціогенні потреби. Первісними для множини біогенних потреб є потреби самозбереження й збереження роду, повніше – самозбереження себе як цінності та збереження нащадків як цінностей біосоціального середовища.

Гармонізацію організму та психіки людини із зовнішнім фізичним і психічним середовищем недоцільно розглядати, за автором, як задоволення потреб, а доцільно розглядати як умови існування людини в середовищі. В основі задоволення соціогенних потреб лежить механізм зниження й погашення психічного дискомфарту внаслідок когнітивного дисонансу. За даною соціально-психологічною концепцією особистості, універсальною детермінантою будь-якої поведінки та діяльності є механізм редукції психічного напруження, яке суб'єктивно сприймається як потяг до матеріального або ідеального предмета потреби з певним позитивним емоційним тоном (насолоди, вдовolenня, приємності) або як відроза від предмета з певним негативним емоційним тоном (огиди, невдоволення, болі) уразі невідповідності його потреби. Об'єктивно виникнення такого напруження зумовлено потребою в матеріальній або інформаційно-ідеальній цінності середовища.

Автор підкреслював, що потяг виступає емоційним чинником, який активізує потребу як рушійну силу діяльності щодо її задоволення. Реалізація спонук у формі численних актів задоволення потреб суб'єктив шляхом освоєння або творення матеріальних та інформаційно-ідеальних цінностей середовища є антиентропійним процесом творення техногенно-культурних структур цивілізації.

Під структурою особистості в регулятивно-детерміністській концепції В. Циба розумів функціональну структуру її сфери свідомості або

мисленнєвої сфери свідомості (когнітивного конструку) як психічного органу мислення й програмування своєї діяльності. Зважаючи на те, що когнітивні процеси (розвиток громадянської свідомості і самосвідомості) за нашим баченням, є провідними у громадянському розвитку особистості, такий підхід надає можливість дослідження цього феномену через призму розвитку громадянської самосвідомості дорослої людини.

Розгляд громадянської самосвідомості особистості як структурованої, розгорнутої в часі і просторі системи психічних процесів, що виражається в усвідомленні особистістю себе в суспільно-культурній системі як суб'єкта самостійної діяльності, в усвідомленні відповідальності за свої дії перед суспільством, в оцінці особистістю своїх якостей в контексті соціально-значимої діяльності, припускає виявлення особливостей її системної детермінації. Така детермінація, у свою чергу, визначає своєрідність системи процесів на кожному конкретному етапі. Компоненти системи (процеси, образи, цінності тощо), як детермінанти її розвитку, можуть виконувати на різних етапах формування громадянської свідомості провідну або підлеглу функції.

Досліджуючи самого суб'єкта діяльності як багаторівневу і багатоаспектну систему, необхідно розглядати не лише психічні прояви на різних рівнях, але і існуючі між ними взаємозв'язки, а також вплив зовнішніх по відношенню до суб'єкта явищ (О. Абульханова-Славська; А. Брушлинський). Так само взаємопов'язаними і взаємовизначеними є протиріччя, що виникають між потребами, можливостями і ціннісними орієнтирами суб'єкта і відображеними його свідомістю характеристиками середовища

Основну роль у формуванні громадянської самосвідомості суб'єкта виконують регуляторні механізми, що відносяться до різних психологічних систем. Вони включають в себе діяльність, стани, особистісні характеристики, соціальне середовище, в якому знаходиться людина. Звідси витікає необхідність вивчення феномену громадянської самосвідомості як «відкритої» системи. Для цієї системи характерним є стан рухливої рівноваги, що зберігає постійність структур при одночасній безперервній взаємодії усіх компонентів системи. Принципи системного підходу при вивченні громадянської самосвідомості можуть бути представлені таким чином: громадянська самосвідомість розглядається як елемент загальної психологічної системи громадянського розвитку особистості, в той же час громадянська самосвідомість виступає як система до окремих проявів суб'єктності людини, що визначає її особливості [10].

Таким чином, системний підхід орієнтує нас на дослідження психічного явища – громадянського розвитку особистості – як системи, що має свої закономірності функціонування та розвитку. В свою чергу, ця система є частиною макроструктури, закономірностям якої вона підпорядковується. Також вона є елементом мікросистеми, як компонент цілісної системи. Крім того, особистість необхідно досліджувати як об'єкт

зовнішніх впливів і умов, врахуючи багатомірність, багаторівневність, ієрархічність досліджуваного психічного явища, зважаючи на множинність і детермінованість психічних якостей особистості громадянина, розглядати психічні явища у їх системному розвитку.

Список використаних джерел

1. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу. *Соціальна психологія*. 2010. № 1 (39). С.94–106
2. Циба В. Т. Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід: монографія. К. : Університет «Україна», 2011. 359 с.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1999. С. 78.
4. Бодалев А. А. Личность и общение. М.: Педагогика, 1983. 271 с.
5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1999. 350 с., с. 78
6. Брушлинский А. В. Психология субъекта и его деятельности. Современная психология: справочное руководство. М. : ИНФРАМ, 1999. С. 330–346.
7. Абульханова-Славская К. А. Идея системности в современной психологии: монография. М.: Ин-т психологии РАН, 2005. С. 3.
8. Крупнов А. И. Психологические проблемы целостного анализа личности и ее базовых свойств. Психолого-педагогические проблемы формирования личности в учебной деятельности. М., 1988. С. 28–40.
9. Циба В. Т. Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід: монографія. К. : Університет «Україна», 2011. 359 с.
10. Методологические походы к исследованию гражданского самосознания личности педагога [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://scientific-notes.ru/pdf/017-35.pdf>

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Юлія Мальована,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя

Анна Руднєва,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя

У статті проаналізовано перехід суспільства до інформаційно-знаннєвої фази свого розвитку, визначено місце та роль інформації у цьому процесі. Проаналізовано роль та місце освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства. Охарактеризовано тенденції та перспективи освітнього процесу в умовах інформаційного суспільства. Виокремлено виклики щодо організації та управління освітнім процесом в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформація, вища освіта, освітній процес, університет, управління освітнім процесом

Сучасні тенденції світових процесів викликають глибинну трансформацію соціального, політичного, економічного, культурного, духовного та інших просторів. Відбуваються зміни життєвих цінностей, орієнтирів, вподобань людей і суспільства загалом. У тому числі глобальні зміни відбуваються й в освітньому просторі, як необхідність творення нової парадигми навчання, що буде відповідати новим соціальним реаліям та зрушенням.

Трансформаційні процеси світового розвитку визначаються тенденціями посилення інформаційного чинника, ролі та значення інформації у всіх сферах життя суспільства, посилюється вплив інтелектуальної еліти на глобальні процеси, докорінним чином змінюється якість самого суспільства. Ми можемо говорити не тільки про становлення, а й глобальний розвиток інформаційного, знаннєвого суспільства, в умовах якого освітній простір сучасності зазнає суттєвих змін.

Інформаційне суспільство, як посткласичний етап розвитку людської цивілізації, отримало свій бурхливий розвиток в результаті інтенсивного розвитку технологій і розгортання інформаційної революції, які зробили можливим формування віртуального простору, що корелює із простором реальним, організацію мережових спільнот, перетворення інформації на головний стратегічний ресурс розвитку світу. Українські дослідники

О. Каргунов і О. Маруховський стверджують, що в сучасних умовах ідеться про нове цивілізаційне зрушення, в рамках якого спільність, що формується, може бути визначена як «інформаційно-знаннєве суспільство» [1, с. 308]. Ми не можемо стверджувати, що раніше інформація та знання відігравали не таку значущу роль, як сьогодні, бо вони завжди існували й існують як головний компонент розвитку людської цивілізації. Проте, як зазначає М. Кастельс у власній концепції «інформаційного суспільства» (informational society), воно будується таким чином, що «генерування, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади» [2, с. 42-43]. Глобалізаційні процеси призвели до щільності світового простору, його не дискретності і багатовимірності, спрощення процесу передачі і сприйняття інформації, стираючи національні, економічні, культурні, часові, символічні та інші кордони.

В умовах інформаційного суспільства зростає значення та роль інформації, яка одночасно виступає причиною та наслідками соціально-політичних, економічних, культурних, духовних змін. Інформація стає «товаром», ресурсом і водночас «грошовою одиницею» сучасної цивілізації. Саме тому, дослідження особливостей освітнього процесу, як багатовимірного складного явища передачі та засвоєння знань, в нових умовах інформаційної цивілізації є достатньо актуальним. Особливо на тлі зростання пріоритетності освіти як глобального фактору розвитку сучасного суспільства.

Визначенню ролі та місця освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких: Ю. Бажан, В. Геєць, В. Іноземцев, В. Макаров, М. Мунтян, А. Урсул, Л. Федулова та ін.

Серед тенденцій та перспектив, які характеризують особливості освітнього процесу в умовах інформаційного суспільства, ми можемо виділити наступні:

1. Зростання популярності освіти, особливо дистанційної форми, неформальної, курсової освіти.
2. Модернізація традиційних форм та методів навчання: залучення та широке використання інформаційних технологій, впровадження ігрових методів, тренінгів, кейсів тощо.
3. Інноваційність технічних можливостей отримання освіти (навіть за допомогою смартфона).
4. Розвиток віртуальних університетів, віртуалізація інформаційного, освітнього, соціального просторів.
5. Транспарентність та інтернаціональність освітнього простору.
6. Зростання цінності інформаційного продукту та інформаційного капіталу.
7. Спрощення не тільки внутрішньо-державної, а й міжнародної комунікації освітньої галузі, міжнародне співробітництво та обмін, зростання ролі віртуальних комунікацій.

8. Інформатизація освіти – яка включає не тільки технічну складову, а й можливість отримання за мінімальних часових витрат великої кількості альтернативної інформації, доступ до міжнародних джерел та баз даних.

9. Безперервність навчання, актуалізація принципів самовдосконалення та самореалізації.

10. Вагоме значення має фактор доступності, масовості навчання та гуманізація освіти.

11. Легкість у набутті нових знань та навичок, а також зміна сфери занять та зайнятості.

12. Скорочення часу на набуття нових знань та опанування нової професії з одночасним збереженням якісних показників.

13. Втрата вищими навчальними закладами «монополії» на знання, поява значної кількості приватних установ, організацій, які надають послуги освіти та сертифікацію набутих знань.

14. Перехід від класичної центральної моделі оволодіння знаннями до нових інноваційних форм – модульне, дистанційне навчання тощо.

15. Конкуренція між державними вищими навчальними закладами та комерційними компаніями із надання освітніх послуг за наявності гнучкої маркетингової політики в останніх.

Інформаційне суспільство відкриває нові можливості в освітній сфері, за рахунок інформаційних технологій розширюється арсенал методів набуття нових знань, способів передачі та збереження інформації, доступу до отримання інформації незалежно від соціального та матеріального положення. Безперервність навчання разом з відкритістю і доступністю лежить в основі концепції освіти в інформаційному суспільстві. Однак існують певні виклики щодо організації та управління освітнім процесом в умовах інформаційного суспільства, зокрема:

1. Інформаційне суспільство з його інноваційними процесами викликає потребу трансформації «традиційного» освітнього процесу – від технічної складової отримання знань до комунікації, інтерактивності та зміни методів викладання.

2. Підготовленість викладачів та студентів до нових форм отримання освіти, розвиток високого рівня інформаційної культури.

3. Технічна оснащеність навчальних закладів, наявність відповідного програмного забезпечення та швидкісного інтернету.

4. Захист авторських прав науковців та викладачів у поширенні наукових матеріалів, захищеність інформації.

5. Перехід від відтворювальної моделі засвоєння знань до креативного мислення.

6. Збереження якості освіти у форматі онлайн за наявності її доступності та масовості.

7. Виховання нового типу сприйняття процесу та результату освіти – не лише заради отримання нових знань, а з метою розвитку у людини швидкості сприйняття, формування навичок обробки великого масиву

інформації, використання сучасних технологічних можливостей у роботі з інформацією, розвиток інформаційної культури та медіаграмотності, адаптація до швидкозмінюваних умов та тенденцій розвитку інформаційного простору тощо.

8. Водночас із розвитком та трансформацією системи освіти залишається актуальним питання життєвих ідеалів, цінностей, орієнтирів, духовного розвитку людини, сприяння її самовдосконалення, самовираження, підтримання унікальності та самобутності на тлі уніфікації глобалізаційних процесів. Це одне з важливих завдань та одночасно викликів до сучасної освіти.

Інформаційне суспільство сприяло появі нового типу людини, для якої принципи самореалізації та самовдосконалення є вищими за матеріальні, споживчі цінності. Це відповідно стає викликом для системи та процесу освіти, який повинен не тільки відповідати актуальним потребам нового типу суспільства – інформаційного, але й проектувати зміни соціуму у майбутньому, визначати пріоритетні засади розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Картунов О. В., Маруховський О. О. Інформаційне суспільство : аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2012. 344 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва : Высшая школа экономики, 2000. 608 с.
3. Хомишин І. Ю. Принцип інформатизації освіти в умовах глобалізації суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. Вип.850. С. 123-128.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Наталія Резанова,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри «Політологія та право»

Запорізького національного технічного університету м. Запоріжжя

У статті проаналізовано політичну систему з позиції системного підходу. Обґрунтовано поняття «політичної системи», охарактеризовано її сутність з трьох методологічних позицій. Визначено політичну систему через її зв'язок із оточенням, середовищем. Виокремлено три групи елементів для політичної системи будь якої країни, окреслено її підсистем та узагальнені її функції.

Ключові слова: загальна теорія систем, політична система, системний метод, системний підхід, підсистеми політичної системи, елементи політичної системи, функції політичної системи

Вступ. Однією з найважливіших категорій політичної науки виступає «політична система». Існування феномену політичної системи визначає ті межі в яких реалізується політичне життя суспільства. Як науковий термін, так і в повсякденному вжитку, «політична система» перетворилась в поширений термін. У політичному дискурсі визнається, що політична система – стрижень політики й виступає підґрунтям політичних студій та побудови політичних концепцій. Контекст онтологічного буття соціальної системи постійно змінюється, особливо у теперішній час, коли технологія виробництва матеріального продукту та духовного, інформаційного, постійно ускладнюється та удосконалюється. Настає та стадія розвитку суспільних відносин, коли зв'язки у суспільстві поступово набувають ознак полісистемності.

Для осмислення, пояснення деяких складних зв'язків вже не достатньо тих методологічних засобів, що використовує наукове співтовариство. По факту складні процеси, що складаються із сукупності простих, потребують комплексного усвідомлення, яке можливе лише на основі комбінації, синтезу різних гносеологічних методів.

Стрімкі зміни політичної реальності та пошуку відповідей на глобальні й національні виклики потребують оперативної презентації адекватних методів політичних досліджень. Таким методом в самому широкому сенсі може стати системний аналіз, що дозволить оперативно осмислювати структурні зв'язки між елементами та змінними політичної системи. Такий підхід є за своєю онтології синтетичним, бо поєднує

умоглядні й прикладні, природничі та соціальні методи. Це набуває важливого значення в дослідженнях політичних процесів за умов нового розуміння інформаційного суспільства та новітніх комунікативних технологій. Технології обумовлюють новітнє осмислення політичної дійсності та оновлене застосування системного підходу до політичної сфери. Свої корективи також вносять політичні потрясіння останніх років й примушують розглядати ситуацію в країні через складну призму системності. Відірваність соціального об'єкту дослідження від його зв'язків та впливів, не зможе забезпечити достатньої суспільної ефективності та неминуче трансформується у примітивну технологію. Частково це пояснює невдачі економічних та інших реформ в Україні, коли механічно імпортувалися західні інститути та цінності без врахування загального культурного і політичного контексту, а на нашому ґрунті вони набували абсолютно антизахідного змісту [1, с. 4]. Усвідомлення того, що економічне процвітання та добробут, подолання загрозливих масштабів корупції та довіра до державних інституцій не можливе без остаточного вирішення проблеми зовнішньополітичного курсу та національної самоідентифікації, визначення духовних цінностей громадян приходять через розуміння політики як надскладної та відкритої системи, що приречена на модернізацію.

Ця проблема знайшла широке відображення в політичних теоріях минулого століття: як західноєвропейських, так і американських. Однак, загальнотеоретичні моделі системної парадигми політичної сфери лише зараз починають знаходити місце серед уможливлених міркувати та технологічних застосувань вітчизняних науковців і політиків. Виявляється актуальним та важливим запропонувати нове наповнення системної теоретичної концепції, виявити корисне в теоріях системного підходу, що дозволить комплексно досягнути політичний контекст соціальних систем.

Українська політична система сьогодні потерпає від перманентних трансформацій. Не випадково, що на цьому тлі зростає зацікавленість українських політологів, політичних технологів у системному дослідженні протиріч політичного розвитку, ефективності політичних інститутів та рішень як складових політичної системи України.

Теоретичне підґрунтя. З середини минулого століття поняттям «система» та її загальними ознаками й функціями опікувалася низка видатних вчених, представників різних наук. Це філософ і біолог Л. фон Бергаланфі [2], математик Н. Вінер [3], політолог Д. Істон [4]. Як наслідок, на початок нашого століття поширення терміну «система» набуло значних масштабів. Засновник кібернетики Вінер в роботі «Кібернетика та суспільство» зазначив, що після того як новий термін був ним винайдений, виявилось що його вже почав «застосовувати Андре Ампер по відношенню до політичної науки» [5, с. 30].

Проблематика застосування системного підходу до вивчення політичної сфери та політичних систем зокрема, ґрунтується на загальних

теоретико-методологічних підходах. Це в першу чергу, різні аспекти власне системного підходу – теорії політичного контенту, політичної комунікативістики, політичного моделювання тощо. Серед тих, хто послідовно виступав за розвиток загальнотеоретичного підходу до політичного дослідження в межах соціоцентричної парадигми називають Джонатана Тернера, Самюеля Гантінгтона, Френка Фейгерта та ін.

Значний внесок в застосуванні системного підходу до аналізу політичної сфери суспільства зробили класики системних політичних теорій Девід Істон, Толкот Парсонс, Габріель Алмонд, Сідней Верба, Люсьєн Пай та Карл Дойч. Останній став заключною персоною засновників теорії політичної систем. В 60-70 тих роках К. Дойч розробив так звану інформаційно-кібернетичну модель політики та презентував її в своїй роботі «Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю» [6]. Він пропонує розглядати політичне життя через призму комунікативних процесів та кібернетичного аналізу.

Серед найбільш важливих методолого-теоретичних напрямків в політології є структурно-функціональний, що орієнтований на вивчення системних об'єктів в суспільстві. Його еволюційна хода розпочалася в кінці 19 століття, а до середини 20-го вже сформувалася у досить розвинутій формі Е. Дюркгеймом, О. Редкліфом-Брауном та Б. Маліновським. Найбільш просунутими стали роботи зі структурного-функціоналізму Т. Парсонса та Р. Мертона. Останній розвиває теорію соціальної аномії як відхилення від гармонії та стійкості суспільства. Тому стабільність політичної системи залежить від інтегрованості культурних цілей і стабільності соціальних норм.

За радянських часів в Україні, можна лише говорити про передумови становлення системного підходу в соціально-політичних доробках, що були здійснені Г. Арбатовим, Ф. Бурлацьким, С. Кечеяном, Е. Таведосяном, В. Чіркним. Значним інституційним кроком в дослідженнях цього напрямку було створення Радянської асоціації політичних наук в 60-х роках ХХ століття. Та справжнім проривом стало започаткування відділу «Теорії політичних систем та політичних відносин» при Інституті держави та права. Вже за часів незалежності аспектами становлення політичної системи у загальному теоретичному полі, у визначенні правових підходів, займалися такі українські вчені як С. Андреев, Р. Балабан, В. Бебик, П. Горбатенко, М. Кельман, О. Мурашин, Л. Селезьнова, А. Мазіна, О. Скрипнюк, П. Шляхтун та ін. Різні проблемні аспекти функціонування та розвитку політичної системи в Україні піднімали Ю. Кальниш, Д. Єльчанінов, В. Полторак, І. Сало [7], Ю. Шайгородський [8].

Одну з найперших спроб в Україні щодо змістовного та всебічного дослідження сутності, принципів та технології застосування системного аналізу в дослідженні політичних процесів, здійснив Д. В. Неліпа. Його монографія [9] «Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика» присвячується емпіричним та теоретичним моментам системного

аналізу та визнається провідним гносеологічним трендом в сучасній науковій парадигмі, зокрема у політологічних студіях. Автор наголошує, що саме системний напрям політичного аналізу є багатообіцяючим напрямком теорії та практики української політології, що означає перспективи комплексних розвідок політичних інститутів, політичних відносин та політичної системи в цілому.

Методи дослідження. В межах даної статті ми намагалися продемонструвати, що існує певна група політологічних питань, що може бути розглянута та вивчена в аспектах загальної теорії систем. Поширеним є визначення системного аналізу як сукупності методів, прийомів та алгоритмів застосування системного підходу в аналітичній діяльності із дослідження політичних процесів та явищ. Український дослідник Ю. П. Сурмін зазначає, що «протягом самого процесу системного аналізу створюється певна абстрактна та концептуальна система, структурно-логічна схема, що слугує інструментом для розуміння, опису та можливої оптимізації станів та слугує зв'язком елементів реальної системи» [10, с. 12].

Сам процес застосування системного аналізу для вивчення політичних явищ сприяє розв'язанню як теоретико-методологічних так і прикладних завдань в політології. «Відповідно він спрямований на побудову цілісної моделі політичної дійсності, вияв фундаментальних зв'язків між елементами та формулювання політичних закономірностей» [11, с. 39].

Тому не випадковим є ретельний розгляд соціальної структури, головних економічних аспектів, проблем державотворення конкретної країни для розуміння її політичної системи. Для системного аналізу слід використовувати, наприклад, низку соціально-політичних факторів (ефективність роботи політичних інститутів, формування громадської думки, суспільні традиції); досліджувати генезу політичного лідерства та його вплив на формування основних політичних сил та особливості функціонування партійної системи; розглядати специфічні особливості взаємодії структурних елементів самої системи та її зовнішнього середовища. Провідним тут буде аналіз внутрішньої сфери соціально-політичних, соціально-класових та соціокультурних проявів функціонування суспільства як цілісної відкритої системи, готової до взаємодії із середовищем.

Економічна система визначається як певний тип матеріального та нематеріального виробництва та типу управління. Соціальна система обумовлена освітою, професією, віком, статтю, статусної ієрархією. Специфіка культурного поля визначається домінуючими цінностями та розповсюдженими соціально-політичними ідеями та політичними ідеологіями. Політична система також знаходиться під впливом інших факторів, що розташовані в площині зовнішнього оточення, з яким вона інтегрується через правові норми, ідеологічні настанови, соціальні запити,

політичні технології, тобто через те, що називається механізмом перетворення.

Сам Л. Берталанфі писав, що «загальна теорія систем, окрім усього іншого, полегшує наукові відкриття: низка принципів може бути перенесена з однієї сфери в іншу без необхідності дублювання роботи, як це вже відбувалося в науці минулого» [12].

У царині політології методологія системного аналізу може мати наступні характеристики: по-перше, використання для вирішення комплексних політичних проблем; по-друге, орієнтація на політичну практику; по третє, підпорядкування діяльності щодо формулювання та вирішення проблеми стандартному критерію значення соціальної ефективності; по-четверте, найбільша ємність такого критерію [13, с. 37].

Як зазначає українська дослідниця М. Шульга, сьогодні не існує єдності у визначенні базових категорій системного аналізу. «Так, Д. Клеленд та У. Кінг такими категоріями визначають стратегію стан природи (неконтрольовані фактори системи та її оточення), результат. Ч. Хітч – ціль, альтернативні засоби її досягнення, витрати, математична і логічна модель зв'язків між ними, критерій вибору альтернатив. С. Оптнер – вхід, вихід, процес. У цілому категорії системного аналізу будуються таким чином, щоб забезпечити суто практичний підхід до вияву і фіксації системного характеру тієї чи іншої проблеми [13, с. 37].

Для ефективної роботи політичної системи як моделі стандартної системи, усі елементи, що входять до її складу повинні мати певну цілісність та виконувати стандартні функції з певним входом та виходом, тобто володіти гомеостазом. В термінах сучасних інформаційних технологій повинний бути певний порт, підключившись до якого, подаємо сигнал на вхід. Отримуючи на виході передбачений результат. Саме цю ідею політолог Девід Істон впровадив у теорію політичних систем, запозичивши її у економіста В. Леонт'єва. Цей факт є свідченням універсальності систем. Але політика як власне система має певні інституційні ознаки: комунікативні, структурні, функціональні, котрі визначають можливі ролі інтереси соціальних груп в межах політичної сфери. Таким чином, ця теорія дає можливість розглядати політичну систему як відкриту, котра знаходиться у певному середовищі та потерпає від зовнішніх збурень.

Системний аналіз політичних систем починається з етапу підготовки, що включає визначення проблеми, формулювання проблемної ситуації, їх експертні оцінки, визначення цілей та завдань, збір та аналіз первинних емпіричних даних за допомогою статистичних, соціологічних та інших методів збору інформації. Для політичного аналізу необхідна інформація що включає не лише кількісні дані, а й якісні показники соціально-політичного розвитку. Наступний етап системного аналізу полягає у моделюванні політичних систем та є основною його аналітичної процедури. Технології моделювання політичних явищ та процесів дозволяють перейти до завершального етапу системного аналізу, який включає комплексний аналіз

всіх зібраних даних, а також формулювання висновків та варіантів рішення політичних проблем.

Теоретичний осередок системного походу вбирає в себе обґрунтування мети та завдань досліджень політичних процесів. Таке складне коло проблем потребує комплексного здійснення світоглядних, логічних та спеціальних наукових доробок. У плані світоглядних настанов системний підхід потребує формування такого погляду на світ, який кладе в свою основу ідею цілісності, складної організованості досліджуваних об'єктів, їх внутрішньої активності та динамізму. Політика як надскладна система, в свою чергу складається з купи підсистем, що є складно організованими за структурою та функціями. Така складність визначається не лише її онтологічною сутністю, а й тими знаннями та уявленнями, що існують у сучасного дослідника.

Системний підхід, безумовно, підвищив теоретичний і культурно-інтелектуальний рівень політичних досліджень, збагативши їх методологічний арсенал великою кількістю нових методик і технік. Науковці високо цінують ефективність використання системного підходу щодо аналізу політичних систем. В загальнотеоретичному плані системний підхід знаходить своє методологічне втілення в теорії політології, а трактовка змісту системного підходу зберігає свою актуальність сьогодні та відкриває нові гносеологічні перспективи в дослідженні політичних систем.

Результати і обговорення. Існує доволі широкий спектр визначень політичної системи. Американська політологічна школа керується тим, що призначення політичної системи – вирішення політичних проблем через взаємодію визнаних процедур, політичних інститутів та громадянських структур. Європейська школа наголошує, що політична система – це адаптовані суспільством широкі політичні відносини між владними суб'єктами та об'єктами. Так, польський дослідник Л. Дубель вважає, що політична система складається з державного апарату, політичних партій, політичних груп, що беруть участь у політичному житті та загальних правових норм, що регулюють політичні відносини [9]. Український дослідник Д. В. Неліпа переконує, що поняття політична система, по-перше, є уможливленим теоретичним конструктом, що дозволяє розкрити та описати системні якості різнорідних політичних явищ, тобто виявляється засобом системного аналізу політики. По-друге, конкретний прояв політичної системи демонструє надзвичайно складний механізм формування та функціонування політичної влади в суспільстві.

Сутність політичної системи визначається з позиції трьох методологічних позицій. Це інституціональний, структурно-функціональний та системний.

В інституційному плані, характерному особливо для юриспруденції, політична система означає загальні інститути, за допомогою яких потрібно здійснювати політичні рішення. У цьому сенсі, такий підхід впливає з традиції, що беруть початок в роботах Г. Елінека і продовжуються

М. Вебером, політичну систему можна визначити відповідним державним устроєм. Поняття політичної системи в інституційному плані, це в цілому люди, групи та організації – у взаємних відносинах зв'язках та співпраці – суб'єкти, що мають домінуючий вплив на розробку, реалізацію та взаємодію політичних норм, що регулюють внутрішнє життя даного суспільства.

Структурно-функціональний підхід визначає політичну систему як динамічний політичний процес, що відбувається в межах окремих громад, тобто держави. Сюди ж входять політичні партії, громадські організації (профспілки, об'єднання підприємців тощо). Інші елементи політичної системи – це ті соціальні ролі, які заповнюють відносини. Вони виступають певними «зразками» поведінки індивідів та інших суб'єктів соціальних відносин.

Відповідно до системної концепції, аналіз будь-якої системи повинен враховувати взаємозв'язок між системою та її оточенням, зводячи їх до трьох етапів: вхід, обробка та вихід. Де вхід та вихід – це взаємозв'язок між системою та середовищем, а обробка – внутрішній системний процес. Підтримка політичних рішень, або політичні вимоги заходять у політичну систему з навколишнього середовища. Вони впливають на рішення та програми, які приймає політична система. Вони забезпечують ресурси, що дають змогу політичній системі підтримувати стабільність та модернізуватися. Інформація може надходити з трьох джерел: суспільства, політичних еліт або оточення навколо системи: міжнародна ситуація (загрози, вторгнення, контроль чи допомога з боку інших політичних систем). Вихідні дані у вигляді прийнятих рішень, регулювання політичних відносин, розподілу ресурсів влади та зміни політичних шляхів розвитку можуть спрацювати як агенти впливу на політичну систему. Цей процес визначається як відгук системи на подразники(фактори).

Можна визначити політичну систему як сукупність державних органів, політичних партій, громадських організацій та формальних і неформальних соціальних груп, що беруть участь у політичній діяльності всередині даної країни та за її межами. До цієї сукупності елементів також відносять загальні принципи та норми, що регулюють взаємні відносини між об'єктами та суб'єктами влади. Таким чином, політична система – впорядкована, система державних і недержавних стосунків соціальних (суспільних та політичних) інститутів, що виконують певні політичні функції. Вона покликана відбивати розмаїті інтереси соціальних груп, що безпосередньо або через свої організації і рухи впливають на державну владу [14].

Політична система будь-якої країни складається з трьох груп елементів:

– політичні ідеї та цінності, наприклад, ідея суверенітету нації, політичний плюралізм, поділ влади, приватна власність;

– організації та установи, які беруть участь у політичному житті країни та організовують це життя, наприклад, державний апарат, політичні партії, профспілки, асоціації громадян, органи місцевого самоврядування;

– норми, що регулюють та організовують реалізацію політичних ідей та цінностей та здійснюють регулювання структури та функціонування політичних організацій та установ, наприклад, правові, моральні, культурні та організаційні норми.

У політичній системі можна виділити чотири підсистеми: інституційну, функціональні, регулюючі та комунікаційні. В інституційній підсистемі є політичні партії, організації, органи державної влади, групи інтересів, органи державного управління, інститути самоврядування тощо. Інституційна підсистема виконує активну функцію по відношенню до інших підсистем і всієї політичної системи, визначає зміст політичної системи, основні напрями діяльності, характер зобов'язань та стандарти. Функціональна підсистема складається з усіх функцій та ролей, які виконує кожний конкретний елемент інституціональної підсистеми в повному обсязі через політичну систему. Регулююча (нормативна) підсистема включає загальні стандарти через які регулюються соціально-політичні відносини. Вона має складний механізм і включає: правові норми, неформальні норми, неформальні правила. Підсистема комунікації охоплює всі відносини в середині себе та відносини, що існують між різними структурними елементами інституційної підсистеми, наприклад між політичними партіями, між парламентом та урядом.

Функція політичної системи – це будь-яка дія, що сприяє стабільності системи або її конструктивним змінам. Тобто функції призначені для підтримки існуючого стану системи, а також для його подальшого розвитку.

Можна виділити наступні функції політичної системи:

– регуляторна – означає контроль процесів за правилами, прийнятими в даній політична система;

– медіація – вона передбачає вирішення конфліктів та посередництво у справах зіткнення групових інтересів;

– адаптивна – проявляється через вдосконалення діяльності установ та створює умови розширення бази функціонування системи;

– інноваційна – передбачає впровадження правил та механізмів дії в навколишнє середовище.

Сучасне суспільство – складний організм і внутрішньо диференційована сукупність елементів. Його існування та функціонування визначається взаємними взаємовпливами різні систем, що тісно пов'язані між собою.

Тому типологія, зміст та особливості конкретної політичної системи зумовлені її стосунками з іншими сферами суспільства. Середовище політичної системи охоплює внутрішню і зовнішню сферу функціонування суспільства. Внутрішня сфера – це економічні, соціальні та культурні прояви суспільства. Економічна система визначається типом власності,

типом виробництва та характером ведення господарства. Соціальна сфера – це соціальна структура конкретного суспільства, що диференційована за багатьма критеріями поділу, наприклад, стать, вік, освіта, сфера діяльності. Культурні елементи складаються з ідей та поглядів, що виробляються суспільством та конкурують одна з однією.

Зовнішня сфера, тобто оточення даної країни, визначається множинністю факторів: міжнародні угоди, історичне минуле країн, глобальні зміни, інтеграційні/дезінтеграційні процеси, тобто взаємні відносини даної системи з іншими політичними системами.

Суть взаємозв'язку між середовищем та політичною системою полягає що середовище живить політичну систему, але також залишається під її впливом. Наявність цих двосторонніх зв'язків дозволяє політичній системі пристосовуватися до мінливих умов у своєму оточенні. Система постійно впливає на своє оточення. Цей вплив потребує відповідної реакції центрального управління, їх ефективних рішень.

Значна непередбачуваність траєкторії руху політичної системи багато в чому визначається суб'єктивними факторами, що пов'язані з особливостями людської психіки та непередбачуваними обставинами (випадковостями), так званими «чорними лебедями», що можуть стати фактором певної дестабілізації політичної системи та непередбачуваності політичних подій. Так, наприклад, складно точно сказати, що станеться в політиці через місяць або рік. Однак, досить точно можна окреслити перспективи тоталітарних режимів, тому що це вже залежить від фундаментальних факторів, коли багаточисельні суб'єктивні причини йдуть на другий план та мало впливають на загальний глобальний результат.

Американський вчений Д. Істон розробив власний підхід використання методів і категорій системного аналізу до дослідження розвитку політичного життя як складного комплексу процесів, за яким зовнішні впливи середовища (inputs) перетворюються у владні рішення та дії (outputs). Зворотні зв'язки, які створюють коло передумов для адаптації системи до дійсності, є запорукою ефективного функціонування та ключовою частиною моделі Д. Істона. Політичні процеси не проходять у вакуумі, а є відкритими і весь час перебувають під сильним впливом інтра- і екстрасоціетального навколишнього середовища (environment), під яким розуміються з одного боку – економіка, культура, соціальна структура, а з іншої – всі системи, в тому числі політичні, що є зовнішніми по відношенню до окремо взятого суспільства.

У процесі заглиблення в тему та еволюції уявлень Д. Істон конкретизував зміст політичної системи як комплексу політичних структур, що складаються з державних органів, партій, групових об'єднань, елітних груп. Політичні структури безперечно сприяють поступу соціуму та індивідів, але тою ж мірою обмежують їхню діяльність.

Сьогодні поняття політичної системи спрямоване в першу чергу на аналіз реалій «постетатизької епохи», де держава виступає не лише в якості стабільної структури суспільства, не тільки для порівняння з раніше існуючим ладом. Це визначення транслює спроможність та перспективу поєднання традиційної державної та громадської сфер. До пошуку відповідей в просторі загальної теорії систем сьогодні долучаються все більше й більше наук. Для опису цих процесів та характеристики динамічної політичної системи політологія створила оригінальний понятійно-категорійний апарат: «політичні інститути», «суб'єкти політики», «політичний процес».

Д. Істон окреслює політичну систему як комплекс взаємодій, в рамках яких цінності привносяться в соціум авторитарно. Це те, що якісно вирізняє політичну систему від будь-яких інших взаємопов'язаних з нею систем [15, с. 322].

Сам Д. Істон вбачав свій підхід до вивчення політичної системи окремою течією в теорії політики. Найголовніша теза полягає в тому, що не варто вивчати політичне життя виключно через розгляд його об'єктів окремо, бо так складається лише приблизне й орієнтовне зображення реалій автономних політичних одиниць, бо фрагмент великої картини не є незалежним, а тісно сплетений з іншими. Тобто, за Д. Істоном, політичну систему необхідно розглядати інтегративно – без існуючого незалежно від будь-якого компонента об'єднуючого принципу неможливо повністю зрозуміти процеси, що відбуваються в певній системі. Тому політична система за Д. Істоном – комплекс взаємопов'язаних заходів, які породжують відносини або системні зв'язки, результатом яких є авторитетні рішення, що діють стосовно всього суспільства [15, с. 283-284].

Провідна роль політичного процесу в рамках системного підходу полягає у виявленні способів підтримки рівноваги політичної системи та подоланні дестабілізуючих впливів, що порушують її здатність пропонувати та забезпечувати виконання певних суспільних правил поведінки. Існує три види вихідних від оточення взаємодій: сприятливі, що зберігають політичну систему; нейтральні, які ніяк не позначаються на її стані; стресові, що несуть загрозу [15, с. 630-642]. Тобто, головною умовою політичного процесу є захист політичної системи від загрожуючих її ефективному ладу стресових впливів та гарантування її сталості.

Звісно реалізація політичного курсу буде визначатися характером розподілу компетенцій між гілками влади, територіальним розділенням повноважень між центральним та нижчими урядами. Президентський режим дає провідну роль у визначенні політичного курсу легіслатурі, тоді як парламентський режим – кабінету. Перерозподіляти ресурси країни з багатих регіонів у бідні значно легше з унітарним устроєм, але федерація набагато більш захищена від гонористих можновладців.

Розглядаючи політичну систему, важливо досягнути складності структури системи політичних відносин з її багаторівневою конструкцією

та взаємопов'язаними, взаємозалежними елементами. У. Черчилль казав: «Якщо ви не зацікавитесь політикою, то політика зацікавиться вами» – незалежно від людської волі кожен залучений у великий політичний процес.

За Д. В. Неліпою, принципи, яких ми постійно дотримуємося, є вирішальними при виборі методу дослідження політичної системи. Можна виокремити п'ять основних принципів системного аналізу:

1. Якщо розглядати систему не як єдине ціле, а як об'єднання певних елементів, то це призведе до втрати її властивостей та безцільного розгляду.

2. Система набуває властивостей незалежно від характеристик її елементів, тому не слід сприймати систему як певну суму властивостей.

3. Ефективність системи має свій максимум та мінімум, коливаючись між цими значеннями в залежності від умов реальності.

4. Категорично забороняється розглядати систему в ізольованому вигляді. Слід обов'язково враховувати вплив навколишнього середовища та зв'язки з ним. Відповідно під час розгляду окремих підсистем необхідно брати до уваги такі зв'язки і вплив всередині. Тобто будь-яка система завжди є підсистемою більшої системи та входить до неї.

5. Систему неможливо розглядати у вакуумі, бо на неї завжди має вплив навколишнє середовище. Будь-яка система завжди є підсистемою більшої системи, тому під час її розгляду необхідно брати до уваги такі зв'язки і впливи всередині комплексу.

6. Можна, а інколи й необхідно, розділяти систему на підсистеми, але при цьому важливо дотримуватися вищезазначених принципів.

Актуальне уявлення про системний підхід до аналізу політичної сфери у вітчизняній науці практично ототожнюється з течією досліджень американських вчених, що потребує якісного вдосконалення та пристосування до сучасної політичної практики. Тобто, сьогоденні проблеми системного підходу можна пояснити недосконалістю концепції, бо наука потребує постійного вдосконалення підходів.

Водночас є великий пласт успішного використання в аналізі явищ менеджменту, психології, соціології, філософії та багатьох інших напрямків сучасної науки системного аналізу. Крім того, існує маса практичних прикладів успішного застосування методів та ідей системного принципу в прикладній політології, що досі не мають теоретико-методологічного опису.

Отже, політична система у системному підході – одна з безлічі систем. Аналізуючи політичну систему, тенденції та передумови її стійкості (нестійкості), характер її функцій (дисфункцій), значення мають інструменти (регулятори) – найбільш доцільні способи, методи і процедури, спрямовані на відновлення і зміцнення функцій політичної системи і досягнення бажаних результатів в сфері політики.

Список використаних джерел

1. Лясота Л. І. Проблеми інституціоналізації прикладного політичного аналізу та прогнозування у сучасному українському суспільстві. Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування: збірник матеріалів. Київ.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. С. 2 – 9.
2. Bertalanffy von L. General system theory. Founda, development, applications. George Braziller Inc. New York, 1968. 296 p.
3. Wiener N. The Human Use Of Human Beings: Cybernetics And Society (The Da Capo series in science). Publisher: Da Capo Press, 1950. 200 p.
4. Easton D. A Framework for Political Analysis. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1965. 143 p.
5. Винер Н. Кибернетика и общество /перевод Е. Г. Панфилова. общ.ред. Э.Я.Кольмана. Москва: Изд. иностранной литературы, 1958. С.23-83.
6. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control New York: The Free Press, 1963. 316 p.
7. Сало І. С. Механізми стримувань і протигав у політичних системах країн ЄС та в Україні // Стратегічні пріоритети. 2009. № 2. С. 65-70.
8. Шайгородський Ю. Міфогенеза в системі політичної теорії // Політичний менеджмент. 2009. № 3. С. 14-25.
9. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика. Монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 312 с
10. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: навч.посіб / за ред. Ю.П. Сурмина. Київ: МАУП, 2003. 368 с.
11. Неліпа Д.В. Основні принципи застосування системного аналізу в політології (на прикладі дослідження системи національної безпеки).Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2011. № 23. С.37-41.
12. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем: сборник переводов. / за ред. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. Москва: Прогресс, 1969. С.23-83.
13. Шульга М.А. Соціально-політичне управління. Навчальний посібник. К: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
14. Політична система. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 424.
15. Истон Д. Категории системного анализа политики / Антология мировой политической мысли: в 5 т. Т. II. Зарубежная политическая мысль. XX в. / под ред. Г.Ю. Семигина и др. Москва: Наука, 1997. 776 с.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ІМПЕРАТИВУ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ

Оксана Сташкевич,

кандидат філософських наук, доцент кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

У статті визначається поняття «інновація», основні уявлення його походження, зміст та сутність. Розглядається зміст «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 року». Висвітлюються структурні зв'язки між економічним зростанням та інноваційним управлінням. Наведена схема інноваційних процесів за видами діяльності та їх зв'язок між собою та управлінськими процесами. Виділено напрямки комплексного аналізу для підвищення рівня інноваційності систем управління.

Ключові слова: інновація, системний аналіз, імператив інноваційного управління, інноваційне управління.

Вступ. Розвиток інформаційних технологій швидко змінюється ринкове середовище, і компанії вже не можуть покладатися лише на свої внутрішні ресурси та знання. Вони повинні шукати нові навички та знання зовні і відповідно адаптуватись. У цьому контексті здатність до інновації, поєднуючи внутрішні та зовнішні знання ставши одним із найяскравіших компонентів, до якого призводить стабільна конкурентна перевага. Для багатьох організацій інновація – це не просто сутність поперемінно представити нові товари або збільшити їх виробничий потенціал шляхом зміни їх внутрішніх процесів, але спосіб впливати та змінювати галузь, до якої вони належать. Проте, не існує ні унікальної формули для інновацій, ні інноваційної моделі, яка стосується всіх компаній. В кожній окремій ситуації організація повинна прийняти окрему модель дій. Таким чином, дослідження імперативу розвитку інноваційного управління стає досить актуальним на сучасному етапі розвитку держави і підприємництва [1].

Мета завдання. Здійснити системний аналіз з установлення структурних зв'язків між економічним зростанням та інноваційним управлінням та імперативу розвитку окрім державного рівня, ще й на рівні організацій.

Теоретичне підґрунтя. Використання системного підходу в менеджменті широко висвітлено в роботах таких вчених-економістів як Альберт М., Бондарь Н., Васюхин О., Гладунський В., Голубев А., Князь С., Мізюк Б., Мескон М., Никифоров Б., Подлесних В., Хедоурі Ф.,

Фатхутдінов Р. та інші. Проте наукові праці цих вчених недостатнім чином розкривають системний підхід в дослідженні імператив розвитку інноваційного управління.

Економічну сутність та розвиток поняття «інновація» досліджували відомі вітчизняні та іноземні вчені-економісти, наприклад, Волкова О., Денисенка М., Лапко О., Пашути М., Пересади А., Портера М., Санто Б., Сороса Дж., Черваньова Д., Шумпетера Й., Фрімена К. та ін. Проте у економічній літературі як вітчизняній, так і зарубіжній немає однозначного тлумачення поняття «інновація», оскільки воно постійно та динамічно розвивається.

Методи дослідження. В написанні статті були використані наступні методи: контент-аналіз, систематизації, узагальнення та дедукції.

Результати і обговорення. На сучасному етапі, практично для кожної національної економіки, актуалізується питання модернізації інноваційної політики, вибору, формування та реалізації нового стратегічного шляху розвитку на довгострокову перспективу. Орієнтація на технологічний розвиток зумовлена тим, що нова технологічна хвиля в розвинутих економіках здатна забезпечити як закріплення їх лідерства у створенні сучасних передових технологій [2]. Для економічного розвитку будь-якої країни, що входить у ринкові відносини, необхідним є інноваційне забезпечення, державне стимулювання та своєчасне відновлення зношених і застарілих засобів на підприємствах [3].

Застосування системного аналізу допоможе нам виявити зв'язки між економічним зростанням та інноваційним управлінням не тільки на державному рівні, але й на рівні організацій. Нагадаємо, що під *системним аналізом* ми розуміємо науковий метод пізнання, що являє собою послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Системний аналіз опирається на сукупність загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів [4].

За останнє десятиліття з'явилися нові теорії про те, що економічне зростання ґрунтується на інновації [3].

Перший хто розкрив сутність понять інноваційних процесів та застосував їх у економічній науці був Й. Шумпетер, австрійський економіст. У своїй роботі «Теорія економічного розвитку» у 1911 році він вперше охарактеризував інновацію, як нові комбінації у виробництві та виділив п'ять типових випадків. До них відносять: виготовлення продукції з новими властивостями; впровадження нового методу або способу виробництва; освоєння нових ринків збуту; використання нового джерела сировини; проведення відповідної реорганізації виробництва [5, с. 13].

Досить цікаве формулювання визначення та появи інновації наводить сучасний український філософ С. Дацюк. За його розумінням «інновації» складаються з декількох моментів, а саме він вважає, що «Інновація є наслідком масштабного виклику, відтак базується на свідомій установці

мислення на надзусилля по досягненню інакшого як відповіді на цей виклик, тобто інновація суб'єктивна за походженням, а не об'єктивна, інновації унікальні і не може бути систематизована, поставлена на конвеєр тощо. Ця установка на інакше має породити нове уявлення, нову ідею, новий підхід, винахід, відкриття, новий товар (послугу), нову соціальну структуру, новий тип соціальних відносин (комунікації), які претендують на те, щоб породити інакше в соціумі, тобто в якомусь аспекті докорінно змінити цей соціум, відтак інновація об'єктивується і соціалізується винятково через соціальний конфлікт. Інакше в соціумі через конфліктну появу нових уявлень, установок, орієнтацій, мотивацій має бути з часом прийняте цим соціумом в якості позитивної перспективи, яка лише ретроспективно бачитиметься як прорив чи поступальний розвиток, тобто інновація позитивно проспектує соціум, збільшує різноманітність, породжує нові напрямки розвитку, дає нові способи виживання та щастя через докорінну зміну соціуму» [6].

За твердженням С. Дацюка існує два уявлення, щодо появи інновацій – *примордіалістське та конструктивістське*.

Він стверджує, що «Примордіалістське уявлення виходить з того, що інновації з'являються об'єктивно, їх завжди можна або десь запозичити, або побажати їх віднайдення за рахунок професійної діяльності креативно мислячих людей, або прийняти відповідну стратегію, яка спрямована на інновації, створити інноваційні системи – і інновації з'являться.

Конструктивістське уявлення – більш складне. Воно виходить з того, що людина взагалі може жити без інновацій за рахунок поступових еволюційних кроків, де кожна інновація розкладається на безліч елементів, через що навіть момент інновації неможливо визначити. Але це лише до першої кризи чи першого усвідомленого масштабного виклику» [6].

Таким чином, *примордіалістський підхід*, обумовлює бачення інновацій якими можна управляти та до яких можна створювати системи фільтрації. Інноваційні системи, за примордіалістським підходом, призначені для відфільтрації винаходів та відкриттів, що дадуть вигоду, та на ті, що не дадуть вигоди і призведуть до радикальних змін в суспільстві, які стосуватимуться політиків та чиновників, бізнесменів, що можуть втратити свої статки та владу.

Цей підхід домінує у чиновників, вчених та бізнесменів. Саме вони заняті фільтрацією відкриттів та винаходів дивлячись на їх оптимальність еволюційної інтеграції в суспільство. Вони вважають, що «інновації об'єктивні, що їх завжди можна замовити або запозичити, їх не цікавлять пошуки та муки інноваторів, а також для них неважливою є інтелектуальна проспектуалізація радикальних відкриттів та винаходів. Підтримувані ними інноваційні системи блокують конфлікти навколо радикальних відкриттів та винаходів за рахунок блокування самих цих відкриттів та винаходів» [6].

Конструктивістський підхід обумовлює у мисленні бачення спонтанних інновацій. Вони виникають як результат важкого переживання масштабних викликів, важкої ситуації соціальних конфліктів, та відповіддю

на ці виклики та зусилля. Відповідь суспільства до інновацій може виникати радикальними засобами. Це можуть бути переконання, емоційна спокуса, ізоляція, насилля і навіть фізичне знищення.

Цей підхід домінує у підприємців зайнятих у бізнесу, політиці та інтелектуальній діяльності. Вони мають мотивацію на зміну суспільства щодо запропонованих інновацій. Таким чином, дані підприємці є генераторами соціальних конфліктів, революцій, конкурентних війн, окремих когнітивних атак і широких пропагандистських кампаній щодо сприйняття інновацій [6].

Отже, можемо зазначити, що з точки зору *примордіалістів*, інновації виробляються великими соціальними машинами, а саме інноваційними системами – системно і послідовно. З точки зору *конструктивістів*, інновації це те, що виробляють окремі індивіди та корпорації спонтанно і ризиковано [6].

С. Дацюк вважає, що «Побудувати інноваційну систему можливо лише в одному випадку – якщо ми жорстко обмежимо розуміння інновацій, наприклад як нових товарів (послуг) чи нових технологій, звужимо сферу їх виникнення і жорстко задамо позицію управління цим процесом. В інших випадках інноваційні системи просто неможливі або ж ми будемо змушені називати інноваційними системами власне системи розвитку – розгалуження, урізноманітнення позитивних тенденцій на покращення чи реформи за чужими зразками» [6].

З цим твердженням можемо погоджуватись або ні. Проте, 10 липня 2019 року український уряд схвалив «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 року» [7].

Проект «Стратегії інноваційного розвитку» був розроблений МОН України та запропонований до громадського обговорення ще в жовтні 2018 року. В документі фігурують й інші світові рейтингові показники, окрім Інноваційного табло ЄС. Таким чином, за даними різних джерел «конкурентна позиція України є нестійкою: за даними Всесвітнього економічного форуму у Звіті про глобальну конкурентоспроможність 2017-2018 років, Україна посіла 81 місце серед 137 досліджуваних держав... Відповідно до індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg у 2018 році, Україна на 53 місці серед 60 досліджуваних держав. За даними Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index), у 2018 році Україна посіла у рейтингу найвищу позицію за останні сім років – 43 місце, покращивши його з минулого року на сім позицій» [7].

Також серед невтішних тенденцій в Стратегії зафіксована така: «в Україні відбувається поступова деградація інноваційного потенціалу: за даними Держстату, кількість дослідників в Україні стрімко скорочується (із 133 744 осіб у 2010 році до 59 392 у 2017), наукоємність валового внутрішнього продукту (витрати на наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки за всіма джерелами у відсотках до валового внутрішнього продукту) у 2017 році становила лише 0,45 відсотка,

динаміка кількості підприємств, що займаються інноваціями, негативна (у 2017 році відбулося скорочення кількості підприємств промисловості, що провадили інноваційну діяльність, на 9 відсотків порівняно з 2016 роком до 16,2 відсотка всіх промислових підприємств)» [7].

Також, можемо зазначити про те, що зараз відсутнє стратегічне бачення та державна політика щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку, що і відбивається на сучасному стані інноваційної діяльності. Окрім того, відсутнє формування національної інноваційної екосистеми, яка могла б забезпечувати реалізацію та підвищити розвиток інноваційної культури в державі. Також, не дивлячись на наявність окремих елементів, відсутня цілісна національна інноваційна система, яка призначена для створення інноваційних продуктів та їх швидке виведення на ринок [7].

Що ж стосується *імперативу інноваційного управління*, то можемо сказати, що певна генерація та інтеграція нових управлінських форм, моделей, методів і механізмів, типів управління для побудови певної інноваційної системи економічного розвитку, могли б забезпечити безперервний рух інноваційних процесів і змогли б скоротити час та вартість, забезпечити максимальний результат інновацій.

Для того, щоб управління інноваціями було ефективне удосконалення управлінських систем формування і реалізації процесів інноваційного розвитку має відбуватись на всіх ієрархічних рівнях. Розглянемо схему (рис. 1.) де зазначено інноваційні процеси за видами діяльності та їх зв'язок між собою та управлінськими процесами [8].

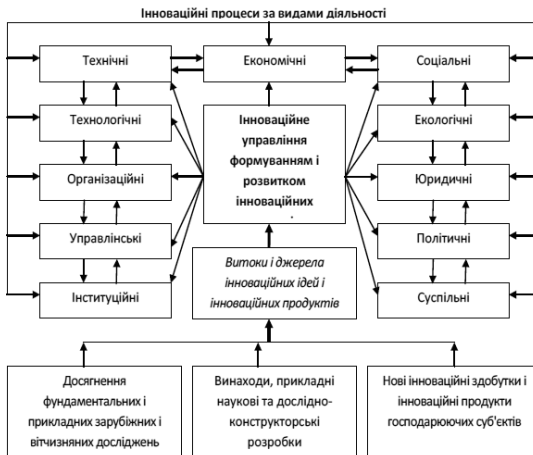

Рис. 1. Інноваційні процеси за видами діяльності, їх зв'язок між собою і управлінськими процесами

Наведений перелік і зміст видів діяльності можемо розглядати як інноваційне управління. Для формування інноваційного управління слід використати системно-інтегративний підхід, який об'єднує елементи всіх типів управління, визначає зміст і складові інноваційного управління.

Можемо зазначити, що інноваційне управління має будуватись на врахуванні, цілеспрямованні та координації впливу складових і змісту на кінцеві результати інноваційного соціально-економічного розвитку. Окрім того, управлінські інновації мають бути представлені самостійним розділом стратегій інноваційного розвитку в будь-якій сфері [8].

Для підвищення рівня ефективності інноваційності систем управління необхідним є визначення та аналіз сильних і слабких сторін їх стану. Для цього потрібно використати комплексний аналіз у таких напрямках:

- аналіз напрямів, змісту і результатів інноваційної діяльності і оцінювання змін і тенденцій інноваційного розвитку економіки регіону;
- аналіз стратегій інноваційного рівня розвитку економіки регіону і його інноваційного потенціалу;
- структурно-системний аналіз інтегрованого інноваційного процесу за окремими видами інновацій, його стадій і етапів життєвого циклу;
- аналіз організаційно-управлінських засад розробки програм і планів інноваційного розвитку (органи, завдання, функції і методи проектування, управління і формування регіонального портфелю інновацій);
- аналіз джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності за програмами і проектами, а також за раціональністю їх розподілу;
- аналіз економічної ефективності результатів інноваційної діяльності;
- аналіз існуючих і можливих інноваційних ризиків і невизначеностей;
- аналіз рівня інноваційності систем управління [8].

Висновки. Визначивши зміст та сутність поняття «інновація», та виділивши основні уявлення щодо появи інновацій ми розглянули сучасний стан інноваційної діяльності України, основний зміст якої сформований у «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року». Та можемо сказати, що нажаль, зараз відсутні стратегічне бачення та послідовна державна політика щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку, відсутня цілісна національна інноваційна система, що неминуче може призвести до економічного падіння держави, а відповідно і підприємницької діяльності. Для того, щоб цього не сталося нам потрібно удосконалити управлінську систему формування і реалізації процесів інноваційного розвитку, що має відбуватись на всіх ієрархічних рівнях, які наведені у поданій схемі.

Потрібно здійснити комплексний аналіз сильних і слабких сторін теперішнього стану, що дасть можливість обґрунтувати заходи підвищення рівня інноваційності систем управління.

Список використаних джерел

1. Ana Paula Vilas Boas Viveiros Lopesa. Innovation management: a systematic literature analysis of the innovation management evolution [https. URL : http://www.researchgate.net/publication/299282529_INNOVATION_MANAGEMENT_A_SYSTEMATIC_LITERATURE_ANALYSIS_OF_THE_INNOVATION_MANAGEMENT_EVOLUTION](https://www.researchgate.net/publication/299282529_INNOVATION_MANAGEMENT_A_SYSTEMATIC_LITERATURE_ANALYSIS_OF_THE_INNOVATION_MANAGEMENT_EVOLUTION)

2. Заремський Б. В. Стратегічні імперативи розвитку національних інноваційних систем в контексті глобалізації URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?Op=1&z=2393>

3. Терехух А. А. Інноваційний імператив економічного розвитку URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?Op=1&z=4483>

4. Системний аналіз URL : <http://ba-ds.lviv.ua/system-analysis/>

5. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Йозеф Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. – К. : Вид. дім «Києво-Могил. акад.», 2011. 242 с.

6. Дацюк С. Готуючись до інновацій. URL : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5b1a2f743fbd7/>

7. Про схвалення «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>

8. Бобровська О. Інноваційне управління як важіль і джерело інноваційного розвитку регіонів. URL :

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjI3t37kL3oAhVypYsKHZg1BgMQFjADegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.kbuapa.kharkov.ua%2Fbook%2Fputp%2F2011-4%2Fdoc%2F1%2F03.pdf&usg=AOvVaw0ATaE_VLZzvJAohSzPQQzg

ВИБІР СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВЕБ-СЕРВЕРОМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Василь Франчук,

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри
комп'ютерної інженерії та освітніх вимірювань,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ

У статті здійснено аналіз проблем вибору закладом вищої освіти системи управління веб-сервером. Охарактеризовано віртуальний хостинг, віртуальний сервер, виділений сервер, колокація.

Ключові слова: веб-сервер, віртуальний хостинг, віртуальний сервер, виділений сервер, колокація, вищий навчальний заклад

Сьогодні зростають вимоги до організації та якості навчально-виховного процесу закладів вищої освіти, з'являються нові можливості для всебічного розвитку викладачів та студентів, швидкими темпами розвиваються нові, більш ефективні інформаційно-комунікаційні технології, зокрема веб-орієнтовані системи, запровадження яких у систему вищої освіти дає можливість створювати такі управлінські й навчальні структури, використання яких забезпечує не тільки доступ до електронних освітніх ресурсів, а й новітні умови комунікації та співпраці викладачів та студентів.

Велика кількість закладів вищої освіти та інших організацій, які розгорнули свої освітні послуги в глобальній мережі Інтернет, досить часто мають справу з інформаційними ресурсами та деякими існуючими технологічними рішеннями, щодо управління цими ресурсами. Тобто виникає потреба у використанні сучасних засобів для управління інформаційними ресурсами у закладах вищої освіти. Такими засобами можуть бути веб-орієнтовані системи, які є найбільш доречними для використання в освітньому закладі.

Якщо у закладі освіти створили власний сайт і хочуть зробити його доступним для всіх, для його роботи буде потрібний хостинг (англ. hosting) – послуга з розміщення даних на сервері. У перелік послуг з розміщення сайтів входять ще й інші послуги: використання баз даних, доступ до даних з використанням FTP, поштових скриньок та інше. Розрізняють чотири найбільш поширених типу хостингу: *віртуальний хостинг, віртуальний сервер, виділений сервер, колокація* [1].

Віртуальний хостинг. Хостинг-провайдер дозволяє розмістити сайти користувача в обмеженому обсязі ресурсів свого сервера. Там же

розміщуються сайти інших користувачів (клієнтів), причому всі вони користуються загальними ресурсами сервера, розділяючи їх між собою.

На обліковий запис користувача (аккаунт) хостингу накладається ряд обмежень: дисковий простір, процесорний час, оперативна пам'ять, швидкість інтернет-каналу, кількість файлів в обліковому записі. З фінансового боку це найбільш бюджетний тип хостингу і він підходить для невеликих сайтів.

Також для управління аккаунтом віртуального хостингу не потрібно істотних технічних навичок, оскільки всю роботу з підтримки роботи сервера, оновлення програмного забезпечення, перевірка та своєчасна заміна компонентів сервера бере на себе хостинг-компанія.

Віртуальний сервер. VPS (virtual private server) або VDS (virtual dedicated server) – розміщення на одному потужному фізичному сервері кількох віртуальних серверів.

Ресурси для віртуального сервера надаються незалежно від інших користувачів, тобто користувач отримує в своє безроздільне користування «маленький» комп'ютер, на який можна встановити операційну систему, програми за вибором і розмістити там необмежену кількість сайтів.

Для цього потрібні більш глибокі навички з адміністрування або допомога сторонніх фахівців, якщо хостинг-провайдер не займається адмініструванням віртуальних серверів.

Виділений сервер. Це окремий потужний комп'ютер, встановлений в дата-центрі провайдера, всі ресурси якого належать тільки користувачу. Звичайно, цей вид хостингу має набагато більшу вартість, ніж інші, але у цьому випадку перед користувачем відкриваються дуже широкі можливості. Можна встановити будь-яке програмне забезпечення, отримати широкий канал зв'язку до мережі Інтернет, створити окремі віртуальні сервера на фізичному сервері.

Перед початком оренди сервера, потрібно буде навчитися самостійному адмініструванню або найняти фахівця для цього, оскільки потрібно буде управляти всіма параметрами сервера, і стежити за роботою встановленого програмного забезпечення. Якщо хостинг-провайдер не надає послуги адміністрування, то в його обов'язки входить тільки стежити за безперебійним електроживленням та підключенням до інтернет-каналу.

Колокація. Це послуга розміщення в дата-центрі сервера організації (клієнта) і підключення його до мережі Інтернет і електроживлення. Також можуть надаватися і інші послуги.

Під час купівлі сервера, організація, звичайно, може робити з ним що завгодно: зібрати його з будь-якою комплектацією, встановлювати на нього операційну систему, і програмне забезпечення, розміщати на сервері будь-яку кількість сайтів, управляти всіма параметрами. Як і у випадку з виділеним сервером, доведеться навчитися навичкам адміністрування системи сервера або залучити для цього сторонніх фахівців [1].

Для управління серверами і надання іншим користувачам здійснювати управління сайтами на сервері можна використовувати спеціальне програмне забезпечення, так звані *панелі управління хостингом*. Панеллю управління хостингом називається програмний засіб, використання якого дозволяє за допомогою графічного (веб-) інтерфейсу управляти веб-сервером і розміщеними на ньому сайтами. За допомогою панелі управління можна виконувати такі операції, як управління поштовими сервісами, FTP-акаунтами, резервними копіями, базами даних, додавання і видалення доменів і піддоменів, завантаження файлів, перегляд статистики трафіку, налаштування встановлених скриптів та інше. Як окремий продукт панелі управління хостингом стали широко використовуватися в кінці 1990-х років. З тих пір їх дуже змінили і вдосконалили. Сьогодні на ринку представлено велика кількість рішень для управління хостингом – як вільнопоширюваних, так і комерційних.

Серед комерційних панелей управління хостингом можна виокремити такі панелі управління хостингом як CPanel, ISPManager, DirectAdmin та інші, які є потужними інструментами для системних адміністраторів та користувачів, за допомогою яких можна здійснювати управління веб-сайтом. Але є і велика кількість альтернативних панелей управління хостингом з відкритим вихідним кодом та вільнопоширюваних. Тим не менш, є особливості, характерні для панелі управління хостингом, і у кінцевому підсумку можна зробити неправильний вибір панелі управління хостингом, якщо користувач не знайомий з ними. Перш за все, під час вибору панелі управління хостингом слід звертати увагу на мову програмування, яка використовується для веб-інтерфейсу панелі управління, які функції підтримуються, тощо.

Розглянемо найбільш популярні панелі управління хостингом з відкритим вихідним кодом (див. табл.).

Таблиця

Панелі управління хостингом з відкритим вихідним кодом

Панель управління	Інтерфейс	Backend	Бази даних	DNS	FTP	E-mail	Multi-сервер
Ajenti	Python	Python	Так	Так	Так	Так	Ні
Webmin	Perl	Perl	Так	Так	Так	Так	Так
Sentora	PHP	PHP/MySQL	Так	Так	Так	Так	Ні
VestaCP	PHP	PHP/C/Bash	Так	Так	Так	Так	частковий
CentOS Web Panel	PHP	PHP/MySQL	Так	Так	Так	Так	Ні
Kloxo-MR	PHP	PHP/MySQL	Так	Так	Так	Так	Так
ISPConfig	PHP	PHP/MySQL	Так	Так	Так	Так	Так
Froxlor	PHP	PHP/MySQL	Так	Так	Так	так	частковий

У таблиці наведено порівняння кількох панелей управління хостингом, які є одними із кращих серед такого типу систем з відкритим вихідним кодом. Всі вони вільнопоширювані і підтримують основні послуги, які можуть бути потрібні для роботи з веб-сайтом. Тому, якщо потрібно підтримувати веб-сайт, який не має специфічних вимог, всі ці панелі управління хостингом мають підійти для управління веб-сайтами [3].

Серед цих систем можна виокремити одну систему, яку можна використовувати для управління сайтами – ISPCONfig, зокрема за допомогою цієї системи можна встановлювати із доступних пакетів системи управління сайтами, такі як Joomla!, MOODLE та багато інших (див. Рис.).

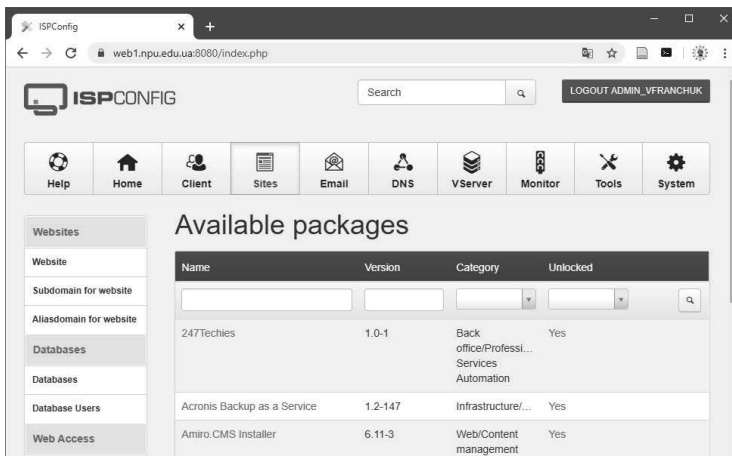

Рис. Система управління сайтами – ISPCONfig

Перед використанням цієї панелі управління хостингом спочатку встановлюється все необхідне програмне забезпечення (веб-сервер, СУБД, FTP, поштова система), і тільки потім за допомогою спеціального скрипта (програми) встановлюється сама панель управління. З детальнішою інструкцією з самостійного встановлення та налаштування під різні конфігурації і дистрибутиви операційної системи Linux можна ознайомитися на сайті howtoforge.com.

Використання цієї системи дає можливість реалізувати функції, недоступні для більшості панелей управління хостингом. Наприклад, є можливість використання цієї панелі у кластері з кількох серверів, на яких встановлено ISPCONfig; де один з них є головним і за допомогою нього здійснюється управління всіма іншими. У такому режимі роботи під час створення облікового запису користувача і домена можна відразу вказати, на якому саме сервері зберігатимуться його дані. Можна також розділити функції між серверами: один буде використовуватися для роботи бази

даних, другий – буде використовуватися, як веб-сервер, за допомогою якого будуть динамічно опрацьовуватися запити, а третій – буде використовуватися як Frontend, за допомогою якого приймаються запити користувачів.

Підготовка веб-сервера і його середовища – є рутинним і досить непростим, але його можна прискорити і автоматизувати за допомогою спеціальних скриптів. На сервер з операційною системою Debian або Ubuntu ISPConfig можна встановити за допомогою спеціально розроблених скриптів ISPConfig3-Debian-Installer. Використання цього скрипту дозволяє встановити веб-сервер Apache або Nginx. Існує і скрипт для роботи з двома серверами одночасно (Nginx + Apache) [2].

Отже, на сьогоднішній день є достатньо систем управління веб-серверами, зокрема і з відкритим вихідним кодом. Використання таких систем спрощує процес адміністрування веб-серверів та налаштування сайтів закладів вищої освіти розміщених на цих веб-серверах.

Список використаних джерел

1. Что такое хостинг. URL: <https://wiki.hostpro.ua/knowledgebase/what-is-hosting/>.
2. Выбираем панель управления хостингом. URL: <https://habr.com/ru/company/selectel/blog/239069/>.
3. Лучшие панели управления хостингом с открытым кодом. URL: <https://andreyex.ru/operacionnaya-sistema-linux/luchshie-paneli-upravleniya-xostingom-s-otkryтым-kodom/>

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТІ

Янна Чепуренко,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності
та євроінтеграції,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Проаналізовано поняття «система», «системний підхід», принципи системного підходу; подані характерні ознаки системних об'єктів. Визначено риси системного підходу, які характерні при визначенні системних властивостей консалтингу та консалтингової діяльності в освіті

Ключові слова: система, системний підхід, характерні ознаки системного підходу, консалтинг, консалтингова діяльність в освіті

З метою дослідження природи, сутності, змісту, форм та видів конкретних об'єктів та процесів традиційно застосовуються найефективніші методи та підходи, серед яких – системний підхід, як «напряму методології спеціально-наукового пізнання та соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем» [2, с. 612].

Серед зарубіжних вчених, що стоять біля джерел зародження і розвитку ідей системного підходу, слід відзначити Р. Акоффа, Ч. Барнарда, Л. фон Берталанфі, Ст. Біра, Д. Діксона, Р. Джонсона, Ф. Каста, Е. Квейда, Д. Кліланда, В. Кінга, Дж. Кліра, Е. Кунца, О. Ланге, Е. Ласло, Ст. Оптнера, Р. Розенцвейга, Ешбі У. Роса, Р. Саймона, Дж. Форрестера, Ф. Емері, С. Янга і багато інших. Значний внесок в розробку системного підходу як загальної методології дослідження різноманітних об'єктів та процесів внесли фундаментальні наукові праці російських і українських учених: В. Г. Афанасьєва, А. І. Берга, І. В. Блауберга, О. О. Богданова, С. А. Валуєва, В. Н. Волкової, Д. В. Гвішіані, С. П. Никанорова, В. Н. Садовського, Ф. Е. Темникова, В. С. Тюхтіна, А. І. Уємова, Ю. П. Сурміна, Ю. І. Черняка, Ю. А. Урманцева, Е. Г. Юдіна та ін.

Як відомо, під системою ми розуміємо «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, а відповідно сукупність закономірних зв'язків між цими елементами визначає внутрішню форму або структуру системи» [8, с. 583].

На думку провідних вчених в галузі дослідження теорії систем та системного аналізу «системний підхід полягає в тому, що будь-який більш-менш складний об'єкт розглядається як щодо самостійної системи зі своїми особливостями функціонування і розвитку. Ґрунтуючись на ідеях цілісності і відносної незалежності об'єктів, що знаходяться в цілісному світі, принцип системності передбачає подання досліджуваного об'єкта як певної системи, яка характеризується: елементним складом; структурою як формою взаємозв'язку елементів; функціями елементів і цілого; єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища системи; законами розвитку системи і її складових» [12, с. 8-9]. Системний підхід до вивчення об'єкта або процесу також передбачає «розгляд об'єкта діяльності (теоретичної і практичної) як системи, тобто як обмеженої множини взаємодіючих елементів; встановлення складу, структури і організації елементів і частин системи, виявлення провідних взаємодій між ними; виявлення зовнішніх зв'язків системи, виділення головних; визначення функцій системи та її ролі серед інших систем; аналіз діалектики структури і функцій системи; виявлення на цій основі закономірностей і тенденцій розвитку системи [12, с. 9].

У науковій літературі до основних принципів системного підходу пропонується відносити: «принцип остаточної (глобальної, генеральної) мети – функціонування та розвиток системи і всіх її складових повинні спрямовуватися 1) на досягнення певної глобальної (генеральної) мети; принципи єдності, зв'язаності і модульності – система розглядається “ззовні” як єдине ціле (принцип єдності), водночас необхідний “погляд зсередини”, дослідження окремих взаємодіючих складових системи (принцип зв'язаності); принцип модульності передбачає розгляд замість складових системи її входів і виходів, тобто абстрагування від зайвої деталізації за умови збереження можливості адекватного описання системи; принцип ієрархії – виявлення або створення у системі ієрархічних зв'язків, модулів, цілей; принцип функціональності – структура системи тісно пов'язана та обумовлюється її функціями; принцип розвитку – здатність до вдосконалення, розвитку системи за умови збереження певних якісних властивостей; принцип децентралізації – розумний компроміс між повною централізацією системи та здатністю реагувати на вплив зовнішнього середовища окремими частинами системи; співвідношення між централізацією та децентралізацією визначається метою та призначенням системи; принцип невизначеності – у більшості випадків досліджується система, про яку не все відомо, поведінка якої не завжди зрозуміла, невідома її структура, непередбачуваний перебіг процесів, невідомі зовнішні впливи тощо» [11, с.10-12]. Зазначені принципи дозволяють визначити та дослідити мету, структуру та ієрархічну побудову, функції системи, стан, умови та можливості її розвитку.

Проблемам теоретичного та практичного застосування управлінського консультування в Україні та за кордоном присвячено праці таких учених, як: В. Верба, Т. Решетняк, М. Іванова, С. Ніколенко, А. Посадський, Л. Саркісян, Е. Бейч, П. Блок, М. Зільберман, О. В. Кленін, М. Білопольський, К. Кубр, А. Кононюк, Г. Ліппіт, Г. Маринько, В. Коростильов, Ф. Стилле, Т. Сосніна, В. Черепанова, Ф. Уїкхем та інших.

У роботах українських науковців розглядались в більшості теоретико-методологічні та технологічні засади консалтингу, як різновиду інтелектуальної діяльності, направленої на вирішення конкретних управлінських проблем, зокрема: питання консалтингової діяльності як різновиду інтелектуальної діяльності та інструменту прийняття управлінських рішень розглядали В. Верба, С. Бай, І. Спільник, О. Гугул; Н. Попова – досліджувала особливості діяльності консалтингової служби в галузі освіти, науковцем визначено основні проблеми впровадження в освітню сферу управлінського консультування, розглянуто підходи, принципи, види консалтингу в сучасному освітньому менеджменті; В. Щербаком розроблено механізм просування результатів інтелектуальної діяльності на підставі використання моделі надання консалтингових послуг у сфері вищої освіти на базі окремого підрозділу; І. Тригуб здійснено дослідження управлінського консультування як складова професійної діяльності в галузі освіти; Е. Кузнецовим досліджено основи загального консалтингу, що є підґрунтям формування галузевого консалтингу, зокрема і освітнього консалтингу. Дослідження окремих теоретико-методологічних засад консультативної діяльності висвітлені у працях зарубіжних вчених: зарубіжні дослідники К. Макхем, Р. Джентл обґрунтовують основні засади загальної консалтингової діяльності; І. Чечель аналізує питання експертно-консультаційних функцій фахівця з освітнього консалтингу, формування експертно-аналітичних компетенцій з позицій відбору контенту та діяльнісного підходу до освітнього процесу; С. Смірнова розглядає освітній консалтинг як інструмент ефективного управління закладом освіти; Н. Саханський розглядає основні функції консультанта в процесі реалізації завдань освітнього консалтингу; С. Лаврентьев, Д. Крилов розглядають місію, завдання та функції освітнього консалтингу у сфері вищої освіти; С. Апенько піднімає питання підготовки фахівців з експертно-консультаційної діяльності; С. Захарова та А. Полінко розглядають інтелектуальну складову консалтингових послуг; Т. Мельник розглядає особливості освітнього консалтингу в контексті формування регіональних консалтингових послуг; В. Пельменев та З. Лукашина науково обґрунтовують процедури та технології освітнього консалтингу; З. Соболева розглядає питання конкурентоспроможності консалтингових організацій в освіті.

Формування поняття «консалтинг» та «консалтингова діяльність» тільки входить у свою активну фазу [13, с. 27-33.]. Існує багато визначень цього поняття, але для дослідження консалтингових процесів та консалтингової діяльності в певній галузі під консалтингом доцільно розуміти «діяльність, що здійснюється професійними консультантами, спрямована на надання разової або постійної кваліфікованої допомоги менеджменту клієнта у виявленні, діагностиці та вирішенні бізнес-проблем» [1, с. 86]. Для визначення поняття консалтингової діяльності в освіті поняття «консалтинг» може спиратися на тлумачення консалтингу, як «процесу інтелектуальної діяльності особи або групи осіб у певній сфері (галузі), в якій консультується проблема, результатом реалізації якої є сформована сукупність рекомендацій щодо вирішення завдань з конкретної проблеми. Це дозволяє клієнту (особі, що приймає рішення) здійснити вибір однієї з рекомендацій з метою прийняття оптимального (компромісного) рішення щодо управління та функціонування об'єкта (суб'єкта) і / або процесу (функціонування та управління), реалізація якого (рішення) забезпечує розв'язання завдань, проблеми, що забезпечується відповідним консультуванням» [10, с. 31].

Консалтингова діяльність в галузі освіти буде визначатися особливостями галузі освіти – «спеціальної сфери соціального життя, унікальної системи, своєрідного соціокультурного феномену, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини» [5, с. 615]. Під освітнім консалтингом доцільно розуміти процес консультування, заснований на інтелектуальній діяльності, результатом реалізації якої є сформована сукупність рекомендацій для системи освіти, що допомагають виявити проблеми, проаналізувати їх, а також надати рекомендації для вирішення цих проблем, прийняття оптимального рішення та сприяти, при необхідності, виконанню такого рішення для забезпечення ефективного функціонування системи освіти. Мета освітнього консалтингу – забезпечити професійне вирішення проблем всіма заінтересованими сторонами (стейкхолдерами) в системі освіти за допомогою методів, технологій та інструментів освітнього консалтингу. До основних функцій консалтингу в галузі освіти можна віднести такі, як: соціальна функція (забезпечення взаємодії елементів соціальної системи в контексті формування і розвитку інтелектуального, наукового, технічного і кадрового потенціалу суспільства, його стійкого розвитку, формування особистості, основних професійних орієнтирів та сценаріїв); управлінська функція (забезпечення організації та функціонування управлінської інфраструктури в системі освіти; формування підстав для прийняття доцільних управлінських рішень, забезпечення реалізації ефективного управлінського циклу); комунікативна функція (забезпечення відповідної взаємодії з учасниками заінтересованих сторін (стейкхолдерами) в системі освіти); гносеологічна функція (пізнання закономірностей розвитку системи освіти, на які зорієнтована консультаційна діяльність, для вироблення доцільних

рекомендацій); практично-прикладна (забезпечення системи освіти рекомендаціями, що містять конкретно-впроваджувальні заходи для досягнення відповідної мети через прийняття певних управлінських рішень); посередницька функція (добір ділових партнерів, виявлення перспективних об'єктів співробітництва в системі освіти, надання консультацій щодо ефективності та доцільності інституту стейкхолдерів); навчальна функція (організація навчання, сприяння в проведенні різноманітних навчальних заходів, спрямованих на забезпечення якісного функціонування системи освіти); інноваційно-впроваджувальна (надання консультацій щодо впровадження інноваційних технологій в систему освіти); прогностична функція (прогнозування розвитку системи освіти як підстави консультування щодо розробки стратегій відносно окремих елементів цієї системи); експертна функція (проведення експертизи системи освіти для вироблення рекомендацій щодо оптимізації якості освіти, освітньої діяльності та інших складових системи освіти).

Отже, дослідження освітнього консалтингу з позиції системного підходу включає такі напрями: системно-елементний (виявлення елементів, які виступають складовими освітнього консалтингу); системно-структурний (вивчення внутрішніх зв'язків між елементами освітнього консалтингу); системно-функціональний (виявлення функцій конкретних елементів освітнього консалтингу та його функцій, як цілісної складної системи); системно-цільовий (виявлення цілей і підцілей освітнього консалтингу); системно-ресурсний (аналіз ресурсів, необхідних для функціонування освітнього консалтингу, як системи); системно-інтеграційний (визначення сукупності якісних властивостей освітнього консалтингу, що забезпечують його цілісність і відмінних від властивостей його елементів); системно-комунікаційний (аналіз зовнішніх зв'язків освітнього консалтингу із зовнішнім середовищем та іншими системами); системно-еволюційний (вивчення чинників та процесу виникнення освітнього консалтингу, етапів його розвитку і подальших перспектив).

Список використаних джерел

1. Берченко В. С. Сущность консалтинга и ключевые подходы к формированию его определения. *Проблемы современной экономики*. 2016. №30. С.82-89.
2. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Системный подход. Философский энциклопедический словарь. М.,1983. С. 612-614.
3. Блок П. Безупречный консалтинг : пер. с англ. П. Блок. СПб. : Питер, 2007. 304 с.
4. Верба В. А., Т.І.Решетняк. Організація консалтингової діяльності : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2000. 242 с.
5. Гончаренко С.У. Освіта. Енциклопедія освіти. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Гончаров М. А. Основы маркетинга и консалтинга в сфере образования : учеб. пособие. М. : КНОРУС, 2010. 336 с.

7. Зильберман М. Консалтинг: методы и технологии : пер. с англ. СПб. : Питер, 2008. – 432 с.
8. Йолон П. Система. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. С. 583-584.
9. Козаченко С. В., Новицький В. Є., Довгий О. С. Консалтинг у сучасній ринковій економіці. К. : Арістей, 2006. 380 с.
10. Кононюк А.Е. Консалтология. Общая теория консалтинга. К.: «Корнійчук», 2009. К. 1. 444 с.
11. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
12. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. К.: МАУП, 2003. 368 с.
13. Черепанова В. О. Удосконалення теоретичних основ застосування ділового консультування в Україні. *Бізнес Інформ*. 2018. № 2. С. 27-33.
14. Ярмак О. В. Інтелектуальні послуги: особливості виробничої функції. *Глобальні та національні проблеми економіки* : електрон. наук. фах. вид. Груд. 2014. Вип. 2. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-2-2014>.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОСТІ

Олена Яценко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ

У статті здійснюється філософський аналіз основних способів інтерпретації феномену соціального в контексті дихотомій «ідеальне – реальне», «суб'єктивне – об'єктивне», «субстанція – відношення», «діяльність – структура» на основі системного принципу методологічного операціоналізму. Проаналізовано основні теоретичні засади дефініції соціальності. Обґрунтовано тезу про соціальність та соціум як вихідні детермінанти рефлексії культури.

Ключові слова: соціум, соціальність, культура, субстанція, відношення, діяльність, структура.

Проблема соціальності є надзвичайно актуальною в сучасному гуманітарному дискурсі. Адже відповідно до принципів та акцентів її розв'язання визначаються контури інтерпретації низки проблем політичного, економічного, етнічного та глобального екологічного гатунку. Так, Марта Редіс (Martha Radice, 2019) аналізує проблему реалізації соціальності в контексті сучасного урбанізованого ландшафту, специфіку якого авторка називає «мультикультурою». Цієї логіки розуміння феномену соціальності та її ролі дотримується також Джеф Малпас (Jeff Malpas, 1997). Він доводить, що феномен соціальності лежить в основі просторових уявлень та орієнтацій людини. Іншими словами, фундаментальна проблема єдиного та множинного в якості генезису передбачає соціальність.

Справедливою буде думка про соціальність як певну передумову, контекст для реалізації. Тому доречно зауважує Сара Пінк (Sarah Pink, 2008), що інтерпретує цю категорію комплексно, як єдність діяльності, соціальності та місця. На її думку, єдність цих факторів продукує своєрідні соціальні локуси, відносно яких доречно виносити судження оціночного та прогностичного характеру.

Даніель Хьорт (Daniel Hjorth, 2013) досліджує соціальність з позицій комерціалізації сучасного суспільного життя. Він вважає, що взаємодія суспільства та бізнесу призводить не тільки до становлення поняття «соціальне підприємництво», але суттєво трансформує зміст дефінітивних практик феномену соціальності. Іншими словами, способи визначення

соціальності формуються відповідно до контексту, в якому відбувається формування градації визначення цінності.

Проте більш суттєвим у визначенні змісту категорії соціальності є не капітал, а цінності іншого порядку. Часто категорію соціальності ототожнюють із громадянською свідомістю або позицією. Методологія такого підходу до вивчення соціальності викликає певні сумніви. Так, Тревор Стек (Trevor Stack, 2012) виділяє чотири категорії визначення громадянства: політичне, національне, юридичне та громадянська соціальність. Якщо перші три категорії відомі та зрозумілі, то громадянська соціальність означає стійкі структури свідомості індивідів, що ідентифікують себе як частину певної спільноти, не обмежену етнічними або державними факторами. Це вмотивоване відчуття приналежності до доволі абстрактної спільноти, спільноти як такої. До такої диференціації автор приходиться на основі значної емпіричної бази анкетування та опитування реципієнтів різних категорій. Сам факт такої мотиваційної структури вважаємо аргументом, що підтверджує визначення соціальності як інтенціональності суб'єктивності до соціального. Але громадянство є похідним феноменом, як форма втілення і реалізація такої інтенції в об'єктивованих структурах соціального життя.

В контексті визначення соціальності як передумови формує свою концепцію Тревор Бутт (Trevor Butt, 1998), який вважає соціальність основою феномену емпатії та досліджує її в контексті екзистенціальної феноменології М. Мерло-Понті. Л. М. Лейтнер та Д. Т. Фенінгер (L. M. Leitner & D. T. Pfenninger, 1994) також дотримуються лінії ототожнення соціальності та емпатії. Дещо в іншому контексті досліджує соціальність Маргарет Гілберт (Margaret Gilbert, 1998). Вона аналізує феномен соціальності на підставі понять «спільний намір» та «спільна дія». Іншими словами, досліджувати соціальність обґрунтовано з позицій соціальної конвенції та колективних переконань. В іншому випадку, дискурс соціальності набуває ознак зайвої спекуляції.

Також продуктивним напрямком дослідження соціальності є вивчення специфіки її експлікації з огляду на історичний контекст. Соціальність Античності, Середньовіччя, Модерну вмотивована та ідеологізована різними світоглядними принципами. Відповідно, сьогодення також формує своєрідні принципи соціальності. Так, Лі Томпсон та Джулі Каплс (Lee Thompson & Julie Cripples, 2008) досліджують становлення цифрової соціальності в мережевому просторі сучасних ІКТ. НА їхню думку, сучасні гаджети не нівелюють соціальність, а змінюють форму її експлікації.

Отже, плюралізм напрямків та методологій дослідження феномену соціальності дійсно вражає. Проте таке розмаїття свідчить, швидше, про брак системного підходу до вивчення цього феномену. Тому спробуємо здійснити системний аналіз категорії соціальності відповідно до основних принципів інтерпретації феномену соціального як такого. Так, на думку

М. Ю. Резніка, основні протиріччя в розумінні сутності соціального полягають в наступному: «Соціальний світ є ідеальний або реальний феномен» [11, с. 40]. Дійсно, суспільство не представлено в наявному бутті в якості самостійного та цілісного феномену. Тому суспільство слід розуміти як своєрідний інтелегібельний конструкт, абстракцію, ідею, що остаточно не піддається редукції до конкретного втілення, уречевлення. З іншого, суспільство – це, насамперед, конкретні люди, індивіди та особистості. Суспільство як таке існує завдяки та заради людини, без людини суспільство не можливе. Таким чином, ця дихотомія втілює онтологічну диференціацію між даним та повинним, наявним та ідеалом. Ґрунтовного опрацювання ця проблема отримала ще за часів створення метафізичних систем Платона та Аристотеля. Слідуючи поглядам класиків зазначимо, що стосовно дослідження сутності та специфіки суспільства описативні та експериментальні методи, вельми продуктивні у природознавчому циклі наук, не прийнятні. З огляду на це постає до уваги інший ракурс проблематики соціального: «Соціальний світ є «штучний» або «природний» феномен» [11, с. 41]. Уявлення про особливий онтологічний статус соціального стверджується разом із прогресом людської свободи. Традиційне архаїчне суспільство абсолютно органічно включене в цілісний контекст Всесвіту. Острах, що соціальне є не природне, довільне утворення, а суспільство – царина свавілля, з'являється за умови досить високого рівня особистої автономності та свободи, та досить високого рівня суб'єктивності та рефлексії. Яскравий приклад – теорії суспільного договору, що виникають в добу Нового часу. До речі, мейнстрімом цієї доби по праву вважають ґносеологію, що свідчить про зростання автономності, суб'єктивності та рефлексії. Побічним наслідком розуміння соціального як штучного постає проблема відчуження, масштабність та значення якої складно переоцінити. І вже за добу Романтизму можливе формулювання такої проблеми: «Соціальний світ як суб'єктивний (та інтерсуб'єктивний) або об'єктивний феномен» [11, с. 42]. Вихідною тезою у розкритті цієї опозиції вважаємо проблему комунікації. Розуміння суспільства як феномену суб'єктивного культивує унікальність та оригінальність певного окремого індивіда. Разом з тим виникає проблема налагодження зв'язку зі спільнотою, і цей процес досить часто носить трагічний характер.

Не меншою небезпекою обертається переконання в об'єктивному статусі соціального світу. Така мотивація призводить до визнання суспільства як об'єктивної цінності, єдиної достовірної дійсності, переваги колективного над приватним. Деяку гіперболізацію у втіленні цього принципу можна прослідити на ритуалізованих практиках «радянського минулого» нашої держави. Отже, вихідна установка у вирішення протиріч «ідеальне-реальне», «природне-штучне», «суб'єктивне-об'єктивне» зумовлює зміст всіх подальших смислових побудов та

інтелектуальних пошуків відносно проблеми соціального. Вибір у цьому випадку здійснюється не в системі «істина/хиба», а в системі світоглядних принципів та переконань. Саме тому правомірним буде стверджувати, що соціальна площина є реалізацією принципу свободи, притаманної людині. Отже, маємо всі підстави вважати суспільство феноменом водночас реальним та ідеальним, природним та над-природним, суб'єктивним та об'єктивним. Сформулюємо гіпотезу, що визначені дихотомії отримують продуктивне вирішення за допомогою діалектичної, або кон'юнктивної логіки. Такий методологічний підхід акцентовано на приматі цілого, що об'єднує бінарні опозиції, виявлені в ході диференціації.

Проте таким рішенням проблема соціального не вичерпується. Якщо зазначені вище дихотомії підлягають розв'язанню в сфері практичної філософії, то слід визначитись щодо більш фундаментального рівня проблеми. Так, основним питанням, що зумовлює, або, скоріше, відображає сутність кризи сучасних світоглядних наук, в першу чергу філософії, є наступне: світ є субстанція або відношення, «взаємозв'язок явищ» [11, с. 42]? Револьюційні досягнення квантової теорії фізики якщо не компрометують, то значною мірою обмежують легітимність уявлень про корпускулярну, або атомістичну будову Всесвіту. З огляду на це поняття субстанції (сутності в розумінні Аристотеля) втрачає зміст. Світ як ціле розпилюється в нескінченність умовного способу буття. Пізнання за таких обставин керується не критерієм істини, а вірою, очікуванням. Гносеологічна позиція, що розуміє світ в цілому, а, отже, і соціальну систему виключно як взаємозв'язок явищ, фокусується на конкретиці подій. Така локалізація проблемного поля не дозволяє дійти до висновків загального плану, універсальних принципів соціальності. Саме тому дослідження на рівні сенсу (сутності) певного феномену в якості апіорного принципу передбачають розуміння його (тобто феномену) як субстанціального, тобто автономного, самостійного, онтологічно виразного. Повторимося, що методологія наук природознавчого циклу не прийнятна до наук світоглядних. Тому, навіть спостерігаючи суспільне життя як взаємозв'язок явищ, ми з необхідністю розуміємо його як субстанціальне, закономірне, передбачуване та прогнозоване, а найголовніше – психологічно комфортне.

Інший ракурс проблема соціального отримує в дихотомії розуміння суспільства як «діяльності» або «структури» [11, с. 43]. Слідуючи логіці кон'юнкції, спробуємо встановити синтез цих двох понять. Не складно помітити, що поняття діяльності та структури належать до різних рівнів епістемологічного аналізу. Дійсно, діяльність як така передбачає цілісність, завершеність, результативність та процесуальність. Структура також вирізняється цілісністю та завершеністю, хоча б і локальною. Проте структура константна, позбавлена динаміки. Найбільш

вагомим чинником в дослідженні діяльності є її мета, або результат, ефективність. Структура потрапляє в проблемне поле дослідження вже за наявності певного ефекту, як процедура розкриття внутрішнього механізму феномену, що вже має місце. Так, онтологічний статус такого феномену як соціум виходячи з різних пізнавальних стратегій можливо тлумачити як цілісність, що містить певну структуру; та діяльність, що передбачає сутнісну необхідність реалізації певної мети. Отже, соціум як складна система організації містить структуру, що слугує запорукою життєдіяльності системи в цілому. Вирішення питання, що є вихідним, принциповим для розуміння сутності соціуму: структура або діяльність здається нам не продуктивним. Ці поняття взаємопов'язані: структура робить можливою здійснення діяльності, діяльність можлива за умови наявності відповідної структури, сама як така містить структурні складові. Тому дихотомія «структура / діяльність» у вивченні природи соціального продуктивна виключно в межах певного проблемного поля дослідження.

Отже, соціум є водночас реальний феномен онтологічної даності, та ідеальний образ-концепт, що зумовлює динаміку його життєдіяльності. Існує суспільство в якості налагодженої системи окремих його структурних компонентів, тобто як відношення, або взаємозв'язок явищ, подій, індивідів та груп. Такий спосіб існування соціального за характером своїм субстанціальний: не беручи до уваги відмінності історичного простору-часу, суспільство є завжди ієрархічно побудована система комунікацій. З огляду на розуміння суспільства як системи певного типу, логічно стверджувати наявність внутрішньої структури та відповідних чинників регуляції цілісності та стабільності соціуму, що має місце в різноманітних суспільних практиках та діяльності індивідів. Поєднання зазначені вище дихотомії отримують в понятті соціальності, тобто передумови існування суспільства. В. Л. Абушенко та Н. Б. Отрешко в статті «До визначення поняття соціальності в сучасній соціології» дають такі варіанти дефініції терміну. По-перше, «соціальність як особливий тип реальності» [10, с. 16]. Дійсно, є всі підстави вважати соціум та соціальне в якості особливого сегменту, або модусу реальності. В такому разі зміст понять соціум та соціальність тотожний, отже, немає сенсу примножувати сутності. По-друге, соціальність тлумачиться «як сітка взаємодій, що формується в повсякденних рутинних соціальних практиках» [10, с. 16]. В даному випадку акцентовано увагу на певній алгоритмічності, раціональності, закономірності, що простежується в поведінці людей. Складаються такі більш-менш прогнозовані суспільні відносини в повсякденних практиках, та що зумовлює їх зміст та спрямованість? Така сітка взаємодій, на нашу думку, швидше наслідок експлікації соціальності, а не її сутність. По-третє, соціальність «як одна з характеристик людської діяльності» [10, с. 16]. Якщо соціальність є однією з характеристик

діяльності, то які інші? Чи можна виділити такі ж за рівнем абстракції предикати діяльності? Діяльність сама по собі можлива лише на тлі соціального. Складно вести мову про діяльність дитини віком, наприклад, 3 роки. Але окремі риси соціальності в поведінці такої дитини вже присутні. Тому соціалізація та соціальність і в хронологічному, і в науковому сенсі переде діяльності, спричиняє та формує її.

Наступне визначення соціальності «як можливості сумісності дій різних суб'єктів в одному історичному просторі-часі» [10, с. 16]. Так, провести диференціацію понять «соціальність» та «соціум» видається виправданим за допомогою категорій «можливість / дійсність». Соціальність є передумовою та можливістю об'єднання автономних свідомостей в єдину над-персоніфіковану цілісність, тобто суспільство. Зважаючи на реалізованість цієї можливості як сталого феномену дійсності, є підстави вважати зв'язок між можливістю та дійсністю, соціальністю та суспільством необхідним. Тобто суспільство формується внаслідок сприятливих для цього умов. Видатний мислитель Античності Аристотель вирізняв матеріальну причину, вказуючи на наявність іманентної логіки речовини, яким би метаморфозам її не піддавали. Окремі індивіди атрибутивно наділені соціальністю та мають потребу приналежності до соціальної групи. Так, в екзистенціальній філософії специфічною ознакою екзистенції є «буття-до-Іншого». Життя людини є спрямованість до Іншого, що засвідчує ціла плеяда видатних класиків, щоправда, даючи різну адресацію та емоційну оцінку цього спрямування. Налагодження комунікації з Іншим з необхідністю передбачає наявність медіатора, або медіативного простору, простору зв'язку. Безумовно, що таку функцію медіації виконує семіотична, або знаково-символьна реальність, тобто культура. Отже, культура експлікує соціальність як атрибутивну рису, притаманну людській сутності, та виступає в якості чинника консолідації соціуму як цілого.

Список використаних джерел

1. Butt T. Sociality, role, and embodiment. *Journal of Constructivist Psychology*. Volume 11, 1998 – Issue 2. Pages 105-116. <https://doi.org/10.1080/10720539808404643>
2. Gilbert M. In Search of Sociality. *Philosophical Explorations. An International Journal for the Philosophy of Mind and Action*. Volume 1, 1998. Issue 3. Pages 233-241. <https://doi.org/10.1080/10001998098538702>
3. Hjorth D. Public entrepreneurship: desiring social change, creating sociality. *Entrepreneurship & Regional Development. An International Journal*. Volume 25, 2013 – Issue 1-2: The distinctiveness of the European tradition in entrepreneurship research. Pages 34-51. <https://doi.org/10.1080/08985626.2012.746883>
4. Leitner L. M., Pfenninger D. T. Sociality and optimal functioning. *Journal of Constructivist Psychology*. Volume 7, 1994. Issue 2. Pages 119-135. <https://doi.org/10.1080/10720539408405073>

5. Malpas J. Space and sociality. *International Journal of Philosophical Studies*. Volume 5, 1997 – Issue 1. Pages 53-79. <https://doi.org/10.1080/09672559708570845>
6. Pink S. Re-thinking Contemporary Activism: From Community to Emplaced Sociality. *Ethnos. Journal of Anthropology*. Volume 73, 2008 – Issue 2. Pages 163-188 <https://doi.org/10.1080/00141840802180355>
7. Radice M. Sociality, spatiality, conviviality, community. *Ethnic and Racial Studies*. Volume 42, 2019. Issue 3. Pages 395-401. <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1536275>
8. Stack T. Beyond the state? Civil sociality and other notions of citizenship. *Citizenship Studies*. Volume 16, 2012. Issue 7. Pages 871-885. <https://doi.org/10.1080/13621025.2012.716197>
9. Thompson L., Cupples J. Seen and not heard? Text messaging and digital sociality. *Social & Cultural Geography*. Volume 9, 2008. Issue 1. Pages 95-108. <https://doi.org/10.1080/14649360701789634>
10. Абушенко В.Л., Отрешко Н.Б. К определению понятия социальности в современной социологии. *Вісник Одеського національного університету*. Том 14. Випуск 2. Соціологія і політичні науки. 2009. С.12-17.
11. Резник Ю.М. Введение в социальную теорию. Социальная эпистемология. пособие. М.: Институт востоковедения РАН, 1999. 327 с.

Наукове видання

**СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ
В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ:
МІЖГАЛУЗЕВІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Укладач – кандидат філософських наук, доцент Н. Крохмаль
Відповідальна кандидат історичних наук, доцент Я. Чепуренко
за випуск –

Підписано до друку 11.06.2020.
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Ореол-Сервіс
03143 м. Київ, вул. Заболотного, 150А
тел. (067) 736 57 04

